

ॐश्रीगणेशायनमः ॥ शुकउवाच ॥ कृष्णोदैत्यवधंकृत्वासपत्नीकोपितेश्च पांडुपुत्रैश्चज
नयत्कलिंभूभारमाहरत् १ भूभारंसनिरस्यायंयदुभिःस्वैरचिंतयत् नगतोयंभुवोभारोय
दूनांकुलमास्तियत् २ भवेद्यदुकुलस्यास्यतिरस्कारोनचान्यतः अतःकलिंविधायैषांथा
मप्राप्स्याम्यहंस्वकं ३ संचिंत्येत्थंसशापेनद्विजानांहृतवान्कुलं स्वमूर्त्यालोचनादीनिशंसा
माकृष्यकोहरिः ४ वितत्यकीर्तिमगमत्स्वपरंमुक्तयेनृणां ॥ राजोवाच ॥ ब्रह्मण्यानां-

विप्रशापोयथाविसिन्नोभवत्प्रभो ५ कथमेकात्मनांभेदःसर्वमांवदविस्तरात् ॥ शुकउवाच ॥
वसुधृत्वाहरिस्तत्रकुलंसंहर्तुमैच्छत ६ कृत्वाकर्माणिहंसेशांप्रेषिताःपापहानिच सखेदानी
हन्तुनयस्तोर्थंपिंडारकंपयुः ७ विश्वामित्रादयस्तत्रक्रीडंतोयदुबालकाः तानुपव्रज्यपप्रच्छु
र्वेषेणगर्भवतीस्त्रियं ८ सांबंकृत्वाद्भुतविप्राएषाकिंजनयिष्यति तानूचुःकुलहंतेवोमुसलंज
नयिष्यति ९ ततस्तदुदरंमत्वाहष्ट्वालोहमयंचतत् धिगात्मानंप्रकुर्वंतोगेहानातातदा-
ब्रुवन् १० सभायांमुसलंनीत्वानृपयादवसन्निधौ कृत्वामोघंविप्रशापंदृष्ट्वातन्मुसलंनृ-
प ११ विस्मितामयसंत्रस्ताबभूवुर्द्वारकौकसः मुसलंचूर्णयित्वाब्धौप्रास्यच्छेषंसमाहुक
१२ किंचिन्मत्स्योग्रसील्लोहंचूर्णान्यासन्किलैरकाः मत्स्यंगृहीत्वाचिच्छेदमत्स्यघ्नोलुब्धक
स्तदाश्ममत्स्योदरगतंलोहंस्वशल्येकृतवान्नृप ॥ १३ ॥ इतिभागवतरहस्यएकादशस्कं
धेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॐ ॥ शुकउवाच ॥ उवासद्वारकायांचनारदोहरिभक्तिमान्
कदाचिदागतंगेहेवसुदेवोब्रवीन्मुनिं ॥ वसुदेवउवाच ॥ यात्रातेभगवदापुंसांचरितेहाव
रंतव येभजंतियथादेवास्तथादेवाभजंतितान् कृपेवकर्मसचिवाधर्मान्भागवतान्वद श्रु
तायान्मुक्तिदाशोकेमुच्यतेसर्वसंकरात् २ ॥ शुकउवाच ॥ तेनैवंनारदःपृष्टस्तमाहप्र
तिनंद्यच ॥ नारदउवाच ॥ त्वयाव्यवसितंसम्यक्धर्मास्त्वंपृच्छसेयतः ४ यद्यभानोविदे
हससंवादंकथयामिते प्रियव्रतोभवत्पुत्रःस्वायंभुवमनोस्ततः ५ अग्नीध्रस्तस्यनाभिःस्या
दृषभस्तत्सुतोनृप यमाहुर्वासुदेवांशमवतीर्णंतत्सुताःशतं ६ तेषांतुभरतोज्येष्ठोयेनेदंभार
तंस्मृतं भोगान्भुक्त्वातपस्तप्त्वागतिंलेभेत्रिजन्मभिः ७ नवसुद्वीपपतयएकाशीतिर्द्विजात
यः नवाभवन्महाभागाःकविहर्यादयोनृप ८ पर्यटंतोविलोकांस्त्रीन्निमेःसत्रमुपागताः ९ का१५

श्री॰भा॰ स्वातान्यजनमानायाः सर्वपर्वोपतास्थिरे ९ पूजयित्वा विदेहस्तान्प्रकृष्टपरमादृतान् ॥ विदेह २३८
र॰ए॰ उवाच ॥ मन्ये भागवतान्युष्मान्पार्षदप्रवरान्हरेः १० हरिभक्तिप्रियं मन्ये मनुष्यत्वं विलेषु दे
२३८ धर्मान्भागवतान्ब्रूत प्रसन्नो यैर्हरिर्भवेत् ११ ॥ नारद उवाच ॥ निमिनैवं द्विजाः पृष्टास्तमू
चुः सुसभाजनं ॥ कविरुवाच ॥ हरेरुपासनं मन्ये संसारभयनाशनं १२ ये धर्मा मुक्तये प्रो
क्ता विद्धि भागवतान्हि तान् देहाद्यैर्यन्नरः कुर्यात्तु द्रव्ये तत्समर्पयेत् १३ यन्मायया भयादिः स्या
त्तं भजेद्भक्तितः श्रमान् मनोनिरोधनं कृत्वा न भयं प्राप्नुयान्नरः १४ हरेर्जन्मानि कर्माणि शृण्व
न्गायन्स्मरेदिह भक्तिः परेशानुभवो वैराग्यं च गृहादिषु १५ युगपज्जायते राजन्नीश्वरे भजन
तः ॥ राजोवाच ॥ नरं भागवतं ब्रूत यैर्लिङ्गैर्भगवत्प्रियः १६ ॥ हरिरुवाच ॥ सर्वत्र
यः समो राजन्स च भागवतोत्तमः यः पूर्वरागद्वेषमादीन्करोत्यत्र स मध्यमः १७ मूर्तौ भक्ति
न भक्तेषु यः करोति स प्राकृतः यस्य चित्ते न कामादिर्नाहं यस्य धनादिभिः १८ न यस्य स्वः प
रो लोके स वै भागवतोत्तमः ॥ ॥ इति भागवतरहस्ये एकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः २
॥ ॥ ॥ राजोवाच ॥ मायिनां मोहिनीं मायां कृष्णस्य वदत द्विजाः कथामृतेन तृप
न्न विमानहि तृप्येत मानवः १ संसारतापसंतप्तः संसारे तापभेषजं ॥ अंतरिक्ष उवाच ॥
भूतैर्भूतानि संसृष्ट्वा प्रविष्टस्तानि तत्त्वसः २ एकधा दशधात्मानं विभजन्जुषते गुणान् इ
न्द्रियैर्विषयान्भुंजन्नात्मप्रद्योतितैः प्रभुः ३ मन्यमान इदं देहमात्मानमिह सज्जते कुर्वन्क
र्मफलं भुंजन्भ्रमतीह सुखेतरं ४ आभूतसंप्लवात्सर्गप्रलयावश्नुते वशः स्वादिना
शकाले प्राप्ते कार्यं कालोपकर्षति ५ कारणायततो राजन्ननावृष्टिर्भविष्यति नकाल्प
वर्धितो ह्यर्को लोकांस्त्रीनप्यतापिष्यति ६ संवर्तको मेघगणो वर्षति स्म शतं समाः धाराभि

आदिपदेन भक्तेषु मैत्रीं बालेषु दयां शत्रुषु उपेक्षां ९० पं॰

तामससाहंकारे·२ पं

श्री·भा· २·प· ३४

मिर्हीनरसाहृत्वाभिर्लीयतेसलिलेविराट् ७ विराजंब्रह्मणोहित्वासूक्ष्मंप्रविश्यातेस्वयम् तोयेभूमि
र्जलंगच्छेत्तेजसिश्वसनेचतत् ८ लीयतेवायुराकाशेनभश्चात्मनिलीयते इंद्रियादीन्यहंका
रेऽहंकारोमहतिनृप ९ प्रकृतौलीयतेसोपिमायेयंवर्णितामया ॥ राजोवाच ॥ तरंत्येनां
यामायांकथंतांस्थूलबुद्धयः १०॥ प्रबुद्धउवाच ॥ गृहिकर्मफलंपश्येद्विपरीतंयेनबुद्धिमान्
प्रीतिंनकुर्यात्तत्रार्थैःपरंलोकंचनध्रुवं ११ पश्येद्धिकर्मजन्यत्वाच्छ्रेयार्थीनएवतान्नृप प्रपद्येत
गुरुंभक्त्याधर्मान्भागवतांस्तदा १२ प्रीतिंकुर्याद्दयांमैत्रींहरिभक्तेषुसाधुषु शौचादीनिस्व
यंकुर्यात्ध्यानानिविविधान्यपि १३ एताहृष्टानिधर्माणिकृत्वामायांतरंतिच ॥ राजोवाच ॥
नारायणस्वरूपंमांयूयंहिवदताद्विजाः १४ ॥ पिप्पलायनउवाच ॥ विश्वस्यजन्मस्थित्या
देहःकर्तायस्तदेवेहिमो यस्मिन्ननश्वरत्वराधानविंशतिपंचतत् १५ स्थूलंयद्ब्रह्मसूक्ष्मंचस
देवश्चैवभातिच नात्मनोजन्मादिःस्यादात्माद्रष्टाखिलस्यच १६ सुप्तेचतद्विधेदेहेजीवंप्रा
णानुवर्तते कूटस्थआत्मासततंजाग्रदादौस्थितोनृप १७ भक्त्याशुद्धंयदाचित्तमात्मानंलभ
तेनदा ॥ राजोवाच ॥ कथंनाकर्मयोगोवःसंस्कृतोयेनमानवः १८ हित्वाकर्माणिनैष्कर्म्यं
विंदतेपरमंस्तवं एवंप्रश्नमृषीन्पूर्वमपृच्छंपितुरंतिके १९ नाब्रुवन्ब्रह्मणःपुत्रास्तत्रकारणं
मुच्यतां ॥ आविर्होत्रउवाच ॥ कथितंत्रिविधंकर्मवेदोक्तंयेनलौकिकं तस्यचापौरुषेयत्वा
न्नत्वमुह्यंतिसूरयः वेदोक्तंनाचरेद्यस्तुमृत्योर्मृत्युंसगच्छति २१ जिहीर्षुर्हृद्ग्रंथिंकेशवंपूज
येत्त्वरः सर्वादौहृदयेदेवंधूपदीपादिभिःसदा २२ पूजयित्वासपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयः ॥
॥ ॥ इतिभागवतरहस्यएकादशस्कंधेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीः ॥ राजोवाच ॥
यत्कृतंहरिणाकर्मत्रिकालेतद्वदस्वमां ॥ द्रुमिलउवाच ॥ योवाक्रमिष्यन्तत्कर्मबालबुद्धिः

विकर्माणाह्यधर्मेण·४ पं

कर्माकर्मविकर्मेति·५ पं

तीर्थानीति श्लोकस्यार्थवाक्यानि त्वत्पदतीर्थरूपाश्च विमदाश्च विधेयेषु न भवत्पदांबुजहृदः पापहाः
त्रिजगत्यास्त्वयि १ सत्कृत्य त्वामनन्ते च जीवस्याशरहरान्सरहान् पुनन्तो पासते सुहृदं नित्यं नित्यं सर्वः
भवे २ सत इदमुत्थितमिति श्लोकस्यार्थवाक्यानि सदुत्थितमिदं विश्वं नत्वनर्कं हतं सतः अभिचारः॥
कश्चिन्मिथ्यानतथा भयशुकस्य अवहात्रिपार्थहि भ्रमस्तः प्रकल्पितः श्रुयपरंपरान्यायाद्वा
णीन्वेदलक्षणा २ कर्मयुक्तां तत्रुदीन्मो हयान्येनान्यथा नयदिदमग्र इति श्लोकस्यार्थवाक्या
नि इदं विश्वं न चाग्रे भद्न्यलयादनुनानया मृषाविभाव्य करसन्तमपि विश्वं देवेन ता २ सहोइहकत्वः
कादीनां मार्गे स्वल्पतया प्रभो मनोविलासमात्रीहवितथ्यो वर्तयति च २ सदासत्त्वमयात्सर्वेषां गु
याइतिनिश्चितं स्वपदजया त्वमसीमिति श्लोकस्यार्थवाक्यानि सजीवो मायया विद्यामालिंगितः यदा तद
जषन्देहेन्द्रियादींश्च भजति तत्स्वरूपतां १ ततोमत्स्वमवामोति सत्त्वादिगुणावर्जितः जहासि त्वम॥
जोदेव स्वपंस्त्व च भिवात्मनः २ निर्गुणस्वर्गगुणादाश्च निसे स्वर्ये विराजसे यदि न समुद्धरंतीति श्लो॥
कस्यार्थवाक्यानि नोत्पाद्यंतियतयो देवपृहद्यिसमः तेषांहृदिगतोपित्वं हरस्य इव लक्ष्यसे १ कि
स्तकंठमणिवन्न स्वे यत्नात्क योगिना अविज्ञातस्वरूपत्वात् वेतामस्तु दर्शनात् २ इहामुत्र भवे
दुःखं स्मजन्मादिलक्षणं त्वदवगमी नवेत्तीति श्लोकस्यार्थवाक्यानि तद्वानवान्न वेत्तीहभवदुत्थित
कर्मणः शुभस्य चाशुभस्यापि सुखदुःखादिकं फलं १ देहाभिमानिनां नर्हि गिरश्च सगुणाः प्रभो श्रु
तः कर्णेन मनसि भवनैर्मुक्तिदो भवान् २ स्वासं प्रदायमार्गीणाप्रस्य हं च तुर्गेयशो द्युपतय एवेति श्लो
कस्यार्थवाक्यानि ब्रह्मादयोपि न स्युस्तवांतं ते स्वनंततः त्वमपीह न जानासि स्वात्मनोऽतं जनेश्वर प
रिभ्रमंति यन्मध्ये ब्रह्माण्डानि चयात्सव १ लोकचक्रे लोकदेवसमावरणैः सुताः खस्य नाशिव श्रु
तयः फलं त्वेवत्वपि प्रभो २ अतन्निरसनेनैव भवन्निधनतां गताः श्रीभगवानुवाच इति ब्रह्म॥

स्तुताः श्रुत्वा सनंदनमपूजयन् रसोयं पूर्वजैः सर्वैर्वेदादीनां समुद्धृतः ४६ मुनेत्वं श्रद्धया धृत्वा
स्वैरं मिन्नमाचर शुकउवाच सएवमृषिणा प्रोक्तं गृहीत्वा चतेस्तुतिः ४७ श्रीनारदउवाच योसि
सर्वकलाधीशाय तस्मै भगवते नमः श्रीशुकउवाच स्याननमेपितः प्रागान्ततारिष्यान्निनमर्षि ॥
४८ सतस्मै वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतं एतत्ते वर्णितं राजन्यन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया यथाब्रह्म
ण्यनिर्देश्ये निर्गुणेपि मनश्चरेत ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधे सप्ताशीतितमो
ध्यायः ॥ ८७ ॥ ❖ ❖ ❖ ❖ ॥
श्रीराजोवाच अशिवं भोगिनो भ्रांतास्तपिंवं च यनिनो भवन् नहि लक्ष्मीपतिं देवसंदेहो नो महान्
ह १ श्रीशुकउवाच शिवह्यिलिंगः सगुणो वैकारादिरिह त्रिधा ततोभवन्षोडशासी विकारास्ते
षु कंचन २ भजन्सर्वविभूतीनां स्वरूपं गच्छति स्वयं हरिस्तु निर्गुणः साक्षात्तं भजन्निर्गुणो भवे
त् ३ निवृत्तेश्वमेधेषु राजा पृच्छद्युधिष्ठिरः श्रृण्वन्भगवतो धर्मानाह तस्मै महाप्रभुः ४ श्रीभ
गवानुवाच यस्याहमनुगृह्णामि तद्धनं ह्रियते मया निर्धनः स्वजनैस्त्यक्तो मद्भक्तैर्मित्रतां गतः भ
क्तैस्तात्पर्णाद्वा क्रियते नुग्रहो मया अतो मां दुरुपां हित्वा भजतेऽन्यं दुराग्रहः ५ आशुतव्य
गोमत्तो वृतानविसमृत्यसौ शुकउवाच ब्रह्माद्या वरशापेशाः शीघ्रं शापादिदः शिवः ६ कण्या
मीतिहासंत्वा श्रूयतां राजसत्तम दृष्टाह काह्यरो मार्गे नारदं दृष्टवानिदं ७ कोहम्य शीघ्रवरदो
वरदब्रह्मादिषु त्रिषु सचाह वरदः शीघ्रं शंभुर्ब्रह्मादिषु त्रिषु ८ श्रुत्वा तमसरोगच्छत्केदारे वरदसि
वं आत्ममांसेन संयुक्तं नयप्यन्तमसे हूति ९ शिरो हच्छन्तवक्त्रेन ततः प्रादुरभूच्छिवः सातयि स
त्वानमाह्वे यथाकामं हरणोषमो १० इदं वृत्रेस पापीयान्यास्ये हस्तमस्तके इत्सस्वियतां देवो
वांतस्मै ददाविति ११ ततो वरपरीतार्थं गौरीहरणलालसः शिवमर्द्धिकरं धातमारेभे सोद्दवच्छि

श्री·भा· वः १२ भ्रममाणो दिशाः सर्वा वैकुंठमगमत्तदा हरिस्तमसनं दृष्ट्वा वटुर्भूत्वाग्रतो गतः १३ सन्तुष्टे
१०·स्कं· तस्मै तत्प्राह कृशपाणिर्विनीतवत् श्रीभगवानुवाच किमर्थमागतोहे प्राकृतेनेपवदस्वमो १४॥
उ· निश्चितं तत्र कृत्वाहं सर्वकार्याणि साधये श्रीशुकउवाच सचपृष्टो हरिं प्राह यथापूर्वमनुष्ठितं॥
२३२ य मनोभीष्टं हरिः श्रुत्वाह कस्यतमुवाच ह श्रीभगवानुवाच इति कर्तुमशक्तोसि गिरिशः प्र
तदादिह तत्रैतयदि विश्वासः स्वमूर्ध्नि स्वकरं कुरु १६ यथ्यमस्य वचाः शम्भुस्तदैवजहिमायिरे सुतेः
नभ्रांतिमापन्नः स्वकरं मूर्ध्नि धात्वयं १७ अथापतत्तकोभूमौ वृष्यासोणमुमुचुः सुराः हरिर्मुक्तं
शिवमाह हतो यस्तेन पाप्मना १८ ॥ इति श्रीभागवते महेसदशमस्कंधे ८ष्टाशीतितमोध्यायः
८८ ॥ श्रीशुकउवाच सरस्वतीतटे तत्र कोहि ज्ञानाय जनतामभूत् को महानस्ति ब्रह्मादावितिज्ञा
तुमग्रे द्विजाः १ ततस्ते प्रेषयामासुः स गत्वा ब्रह्मणः सभां न तस्मै नमनं चक्रे ब्रह्मा भृक्कोधपूरि
तः २ ततः कैलासमगमद्दृष्ट्वा तं शिव उत्थितः परिरब्धुं भृगुं नैच्छत्त्वमस्पृश्यत्यगात्क्षिति ३ शिवकुपि
तं मारेभे पार्वती नमयत्ताम यतत् पतित्वा पादयोस्तस्मान्नभृगुर्वैकुंठमाययौ रमोत्संगे हरिं सुप्त
पदावत्स्यताडयत् ४ शीघ्रमुत्थाय भगवान्ननाम शिरसा भृगुं नजानामागतं विप्रं तत्क्षमर्ह
सि नः प्रभो ५ पाणिना मर्दयन्पादाविति प्राह पुनर्द्विजः पादोदकेन भगवंस्तीर्थानां तीर्थकारि
णा वक्षसीस्मि मे भूतिर्भवत्पादहतो हतः अथाहं भगवंल्लक्ष्म्या आसमेकान्तभाजनं ६ श्रीशुक
उवाच पुनः स चसमागत्य भृगुः सर्वमवर्णयत् मुनयस्तन्निशम्याथ महान्तं मेनिरे हरिं ७ श्रीशु
कउवाच तस्मादस्येव याविप्रास्ते सर्वे सद्गतिं गताः सूतउवाच हरेर्यशः शुकप्रोक्तं यः शृणोति स भ
क्तिभाक् ८ श्रीशुकउवाच एकदा द्वारकायां च द्विजपत्नी मृमाय ह जातमात्रो मृतो बालो राजद्वा
रेप्यथापसः आह राज्ञः कर्मदोषाद्बालो मे मृत्युमागतः द्विजादिहार्दराज्ञानभजत्सोदुःखिताः

प्रजाः १० एवमन्यान्द्विजो बालान्ह्यनिमस्सरुरोदसः स्मृतेतनवमे बाले श्रुत्वा रोदनमर्जुनः ११ ब्राह्म
णं कथयामास नेहास्त्यत्र धनुर्धरः राजन्यबंधुरेते वै ब्राह्मणाः सत्रमासते १२ प्रजावां रक्षयिष्यामि प्र
वेशेन त्वमन्यथा द्विज उवाच न शक्ता वासुदेवाद्यास्त्रातुं बालान्कथं भवान् १३ अर्जुन उवाच नाहं
कृष्णाद्यो विप्र फाल्गुनो नाम वा न हं मत्रजितावहतां ब्रह्मंस्त्वानेष्ये चरमहं १४ ततो गतो गृहं
विप्रः पार्थवीर्यं निशामयन् प्रसूतिकालश्चासन्ने भार्याया द्विजसत्तमः रक्ष रक्ष शिशुं मृत्योरिति
हार्जुनमातुरः १५ स्पृष्ट्वांभस्त्वार्जुनो बाणैः ररुधाश्रुतिकागृहं जातमात्रस्तदा बालः सरोदोऽदर्शनं
गतः १६ मृतोऽहं विप्र आह हे दं मन्ये पत्न्यो वकत्यनं कृष्णाद्यान्न त्वमाहात्मन्यः कोऽस्य वितेश्वरः
१७ धिगर्जुनेस्व षावादमिति श्रुत्वा तदार्जुनः ययौ यमपुरीमाशु ततश्चेंद्रपुरीमपि न गतः १८ आ
ग्रेय्याद्याः पुरीस्सर्वाः स्थानं नाकादिकं तथा गत्वाऽप्यपश्यत्तं बालं शस्त्रान्दग्धुमियेषु यदा भवत् १९ उ
वाच फाल्गुनं कृष्णो दर्शये द्विजबालकान् इत्युक्त्वा रथमारुह्य प्रतीचीं तेन सोऽविशत् २० अतीत्य
सिंधुद्वीपादीन्विवेश स महत्तमः रथाश्वा धूम्रगात यो वभ्रु अलमसिन्नृप २१ दृष्ट्वा तान्भगवान्कृष्णः
स्वचक्रं प्राहिणोत्पुरः ततो जनोऽग्रे संगत्य परं ज्योतिर्ददर्श ह २२ निमीलनेत्रे भीतार्तेः प्रविष्टः सलि
ले जले महाकालपुरं दृष्ट्वा तत्रानंतं ददर्श ह २३ तस्यापश्यत् द्विभुं भोगेश्चनंदादिभिरन्वितं कृष्णार्जु
नौ तदा राजन्दृष्ट्वानंतं ववंदतुः प्रभुस्तान स्वतावाह मिश्रकृष्णो द्विजात्मजाः २४ युवयोर्दर्शना
र्थाय मयाऽऽनीताः करोमि किं भवतां सर्वकामानां धर्मं च क्रियतां सदा २५ ततो गतौ तत्र कं प्राप्य माप
हीत्वा द्विजबालकान् विप्राय ददतुर्बालान्निजधामान्वगमज्जहरिः २६ धर्मं प्रवर्तयन्दृष्टान्घातयित्वा
ऽर्जुनादिभिः ॥ २७ ॥ इति श्रीभागवतसंहितायां दशमस्कंधे नवाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥
श्रीशुक उवाच द्वारकायां वसन्कृष्ण एकः सर्वगृहेषु च रेमे सर्वैः स्वपत्नीभिर्विजहार जलेषु च ॥ १॥

सैन्यसुग्रीवाद
यः २१ पं०
सहस्रादित्य
वर्चसः २२ पं०

श्री·भा·
१· ९·
३·
२२४

प्रजाः १० एवमष्टौद्विजोबालान्त्यक्त्वानिनिन्दसहरोदसः मृतेतुनवमेबालेश्रुत्वारोदनमर्जुनः ११ ब्राह्म
णंकथयामासनेहास्त्यत्रधनुर्धरः राजन्यबंधुरेतेवैब्राह्मणाः सत्रमासते १२ प्रजांवांरक्षयिष्यामिप्र
वेक्ष्येनलमन्यथा द्विजउवाच नशक्तावासुदेवाद्यास्त्रातुंबालान्कथंभवान् १३ अर्जुनउवाच नाहं
कृष्णादयोविप्रफाल्गुनोनामवानहं मृत्युंजित्वासुतान्बालांस्तवानेष्येचरप्रहं १४ ततोगतोगृहं
विप्रः पार्थवीर्यंनिशामयन् प्रसूतिकालआसन्नेभार्याया द्विजसत्तमः रक्षरक्षशिशुंमृत्योरित्या
हार्जुनमातुरः १५ शंभुंनत्वार्जुनोबाणैरुरुणत्सूतिकागृहं जातमात्रस्तदाबालः सशरीरोऽदर्शनं
गतः १६ मृतोऽहंविप्रआहेदंमन्येपार्थोविकत्थनः कृष्णाग्रतोनमामाहजातमन्यःकोस्यविनिश्चयः
१७ धिगर्जुनंमृषावादमितिश्रुत्वातदार्जुनः यमेन्द्रादिपुरीर्यातस्तत्राऽदृष्ट्वाशिशूनागतः १८ अ
ग्न्याद्याः पुरीस्सर्वाः स्थानेनाकादिकेतथा गत्वाऽपश्यन्बालकांस्तत्राग्निंदग्धुमिच्छुर्यदाभवत् १९ उ
वाचफाल्गुनंकृष्णोदर्शयेद्विजबालकान् इत्युक्त्वारथमारुह्यप्रतीचींतेनसोविशत् २० अतीत्य
सिंधुद्वीपादीन्विवेशासुमहत्तमः रथाश्वाभ्रष्टगतयोबभूवुस्तमसिन्नृप २१ दृष्ट्वातान्भगवान्कृष्णः
स्वचक्रंप्राहिणोत्पुरः ततोऽर्जुनोऽग्रेसंगतंपरंज्योतिर्ददर्शह २२ निमील्यनेत्रेभीतात्मा प्रविष्टः सलि
लेऽनले महाकालपुरंदृष्ट्वातत्रानंतंददर्शह २३ नत्वापश्यत्सहस्रभोगेस्वनंदादिभिरन्वितं कृष्णार्जु
नौतदाभाजन्दृष्ट्वानंतोवदत् मम युवतांवाद्दृष्टुंकामस्यद्विजात्मजाः २४ युवयोर्दर्शना
र्थायमयाऽऽनीताः करोमिकिं भवन्तावर्थकामानौधर्मंचक्रियतांसदा २५ ततोगतौस्वकंधामगृ
हीत्वाद्विजबालकान् विप्रायददतुर्बालान्निजयानन्नृपजहृषुः २६ धर्मंप्रवर्तयन्कृष्णोन्वात्तयित्वा
मेनादिभिः ॥ २७ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्येदशमस्कंधेनवाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥
श्रीशुकउवाच द्वारकायांवसन्कृष्णएकःसर्वगृहेषुच रेमेसर्वस्वपत्नीभिर्विजहारजलेषुच ॥ १ ॥

सैन्यसुग्रीवाद
यः ११पं०
सहस्रादित्य
वर्चसं १२पं०

श्री·भा· तीर्थानीतिस्कंधार्थवाक्यानि स्वयस्तीर्थरूपाश्च विमदाभुवियेच्युत भवत्पदांबुजहृदः पापहा॥ १११
१० उ· त्रिजगत्यामपि १ सकृत्त्वांमनसेलेत्तुजीवस्तारहस्यगत्स्तरात् पुनर्नोपासतेमुक्तेनित्यनित्यसत्त्वेः
२३१ भेव १ सतइदमुत्थितमितिस्कंधार्थवाक्यानि सदुत्थितमिदंविश्वंनतुतर्कैर्हतंसतः अभिचारः॥
कश्चिन्मिथ्यानतपोभयशुकल्प अवहार्तिपार्थहिभ्रमरस्यप्रकल्पितः श्रेयपरंपराव्याप्याहा
णीतेवेदलक्षणा १ कर्मिश्रद्धाकृतानवृद्धोक्तोहयन्येन्यनानयथा नयदिदंमग्नइतिस्कंधार्थवाक्या
नि इदंविश्वनवाग्रेभवत्यलयाद्विनोतथा मध्यापिभातेक्सेवापिविश्वंदेवेनता १ सलोहकनकः
कादीनांमार्गस्तत्वतयाप्रभो मनोविलासमात्रेनतीहविनर्थयेःवंयतिच १ सदासत्त्वभव्यासवेतंःशु
याइतिनिश्चिते स्वयदजयात्मत्वमामितिस्कंधार्थवाक्यानि सजीवोमायायोविद्यामालिंगनयदातदा
त्त्वयबद्धेहेंद्रियादींश्चभजतितत्स्वरूपतो १ ततोमत्स्यमवामातिसत्त्वादिगुणवर्जितः जहासितमः॥
जोदेवसर्पत्स्वचमिवात्मनः २ निसेन्द्रगुणाख्यश्चनिसेसर्वेविराजसे यदिनसमुद्धरंतीतिस्कं॥
धार्थवाक्यानि नोतारयंतियतयोदेवयहृद्विवासनाः तेषांहृदिगतोपित्वंहस्तस्थइवलक्ष्यसे १ वि
स्मृतकंठमणिवन्नस्तवविशात्कुयोगिना अविज्ञाततत्त्वरूपत्वाद्भवतोमत्स्यदर्शनात् १ इहामुत्रभवे
दुःखंस्तजन्मादिलक्षणं त्वदवगामीनवेत्तीतिस्कंधार्थवाक्यानि तद्ज्ञानवान्नवेत्तीहभवदुत्थित
कर्मणः शुभस्यचाशुभस्यापिसुखदुःखादिकंफलं १ देहाभिमानिनांनर्हिगिरश्चसगुणाप्रभो अ
तःकर्तानमनसिमत्वमैर्मुक्तिदोभवान् १ ततस्तेप्रकटमार्गणाप्रस्तंचतुर्गोयुगे द्युपतयएवेतिस्कं
धार्थवाक्यानि बलाद्येपिनयुयुत्सवोनंतेतत्त्वनंतता त्वमपीहनजानासिसात्मनोनंतेनत्वंच प
तिभ्रमंतियन्मध्येब्रह्मांडानिचयाललव १ लोकचक्रेलोकदेवसमावरणसंयुताः खेरजांसीवस्कं
धः फलंतेयवत्त्वपिप्रभो १ अतन्निरसनेनैवभवन्निधनतांगताः श्रीभगवानुवाच इतिब्रह्म॥

सता: श्रुत्वा सनंदनमपूजयन् ४ सोयं पूर्वजैः सर्वैर्वेदादीनां समुद्धृतः २६ मुनेत्वं श्रद्धया धृत्वात्म-
स्वैरं भुवि समाचर शुक उवाच स एवमृषिणा प्रोक्तं गृहीत्वा चात्मवान्मुनिः २७ श्रीनारद उवाच योऽखि-
सर्वकलाधीशस्तस्मै भगवते नमः श्रीशुक उवाच स्थानं स मे पितुः प्रागान्नत्वा शिष्यानितमृषिं ॥
२८ स तस्मै वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतं एतत्ते वर्णितं राजन्यन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया यथाब्रह्म-
ण्यनिर्देश्ये निर्गुणेऽपि मनश्चरेत् ॥ २९ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधे सप्ताशीतित-
मोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ❖ ❖ ❖ ❖ ॥

श्रीराजोवाच अशिवं भोगिनो ध्यात्वा शिवं च धनिनोऽभवन् नहि लक्ष्मीपतिं देवं संदेहो नो महानि-
ह १ श्रीशुक उवाच शिवस्त्रिलिंगः सगुणो वैकारादिरहं त्रिधा ततोऽभवन्षोडशामी विकारास्ते-
षु कंचन २ भजन्सर्वविभूतीनां स्वरूपं गच्छति स्वयं हरिस्तु निर्गुणः साक्षात्तं भजन्निर्गुणो भवे-
त् ३ निवृत्तेऽश्वमेधे तु राजा पृच्छद्युधिष्ठिरः शृण्वन्भगवतो धर्मानाह तस्मै महाप्रभुः ४ श्रीभ-
गवानुवाच यस्याहमनुगृह्णामि तद्धनं ह्रियते मया निर्धनः स्वजनैस्त्यक्तो मद्भक्तैर्मित्रतां गतः भ-
क्तैर्नापरं दत्ता क्रियतेऽनुग्रहो मया अतो मां दुष्करं हित्वा भजतेऽन्यं दुराग्रहः ५ आशुलब्धव-
रो मत्तो वरदान्विस्मरत्यसौ शुक उवाच ब्रह्माद्या वरशापेशाः शीघ्रं शापादिदः शिवः ६ कथया-
मीतिहासं त्वा श्रूयतां राजसत्तम दृष्ट्वा वृकासुरो मार्गे नारदं पृष्टवानिदं ७ कोऽल्पयत्नः शीघ्रवरदो-
वद ब्रह्मादिषु त्रिषु स चाह वरदः शीघ्रं शंभुर्ब्रह्मादिषु त्रिषु ८ श्रुत्वा तमसुरो गत्वा केदारे वरदं शि-
वं आत्ममांसेन संवृक्ण यजन्सप्तमेऽहनि ९ शिरोऽवृश्चत्स्वखड्गेन ततः प्रादुरभूच्छिवः सोतथिम
त्वानमाह यथाकामं वृणीष्व भो १० इदं वव्रे स पापीयान्यस्य यस्य मस्तके हस्तं स म्रियतां देवा-
वरं तस्मै ददाविति ११ ततो वरपरीक्षार्थं गौरीहरणलालसः शिवमूर्ध्नि करं धातुमारेभे सोऽद्रवच्छि-

श्री·भा· वः २२ भ्रममाणो दिशाः सर्वा वैकुंठमगमन्मुदा हरिर्लक्ष्मीसमेतं दृष्ट्वा वटुमूर्त्या यतो गतः २३ सन्तुष्टे ३३४
१०·द· तस्मै ते प्राह कृपापाणिर्विनीतवत् श्रीभगवानुवाच किमर्थमागतोऽहं शाकुने पवदस्व मां २४॥
उ· निश्चितं तव यत्कृत्वाहं सर्वकार्याणि साधये श्रीशुक उवाच स च पृष्टो हरिं प्राह यथा पूर्वमनुष्ठितं॥
२२२ २५ मत्तो भीतं हरिः श्रुत्वा हकस्तमुवाच ह श्रीभगवानुवाच इति कर्तमशक्तोऽसि गिरिशः प्रे
तशापि ह नत्वं यदि विश्वासः स्वमूर्ध्नि स्वकरं कुरु २६ यच्छ्रुत्वा तस्य वचः शंभुक्तं दैनज हिमा चिरं मते
नभ्रांतिमापन्नः स्वकरं मूर्ध्नि धारयत् २७ अथापतद्धि का भूमौ पुष्पाणि मुमुचुः सुराः हरिर्मुक्तं
शिवं प्राह हतोयं स्वेन पाप्मना २८ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधे अष्टाशीतितमोऽध्यायः
८८ ॥ श्रीशुक उवाच सरस्वतीतटे तत्र कौ द्विजा नाय जतामभूत् को महान् त्रिषु वल्लादाविति ज्ञा
तुमर्थे द्विजाः १ ततस्ते प्रेषयामासुः सगत्वा ब्रह्मणः सभां न ननाम न मनेन चकेव स्त्रम् भूक्रोधप्री
तः २ ततः कैलासमगमद् दृष्ट्वा तं शिव उत्थितः परिरब्धुं भृगु नैच्छत् त्वमसत्पथगामिति ३ शिवं तु
हंतुमारेभे पार्वती नमशा मयत् पतित्वा पादयोस्तस्मात् भृगुर्वैकुंठमापयौ रमोत्संगे हरिं सुप्त
पदा वक्षस्यताडयत् ४ शीघ्रमुत्थाय भगवान् ननाम शिरसा भृगुं न ज्ञातमागतं विप्र दंतव्यमर्ह
सि नः प्रभो ५ पाणिना मर्दयन्पादाविति प्राह उवाच हितः पादोदकेन भगवंस्तीर्थानां तीर्थकारि
णा वक्षस्तु स्थिरमे भूतिर्भवत्पादहतांहसः अथाहं भगवल्लक्ष्म्या आसमेकांतभाजनं ६ श्रीशुक
उवाच पुनः सत्रमागात् भृगुः सर्वमवर्णयत् मुनयस्तं निशाम्याथ महांतं मेनिरे हरिं ७ श्रीशु
क उवाच तत्पादसेवया विप्रास्ते सर्वे सद्गतिं गताः सूत उवाच हरेर्यशः शुकप्रोक्तं यः शृणोति स स
क्तिभाक् ८ श्रीशुक उवाच एकदा द्वारकायां च द्विजपुत्रो ममार ह जातमात्रो मृतं बालं राजद्वा
रि पधाय सः आह राज्ञः कर्मदोषाद्बालो मे मृत्युमागतः हिंसाविहारं राजानं भजंते पो दुःखिनाः

श्री. भा. ११. स्कं. २४९

वो मामचिंतयत् ८ तदाहं हंसरूपेण गतवान्वाक्यमुत्तमम् मां दृष्ट्वा तैः कृतानत्वा कोसि
इति वदन्तः प्रभो ९ यदुक्तमेतदा तेभ्यस्तदुद्धव निबोध मे आत्मनो यद्यनानात्वं कोसीत्यर्थ
दनर्थकः १० ज्ञायते इंद्रियाद्यैर्यः सोहमेवास्मि तत्वतः गुणेषु चित्तं ते चित्ते प्रविष्टा
स्मद्रूपिणः ११ जीवस्योपाधयः संति मद्रूप उभयं त्यजेत् मयि स्थितस्त्यजेद्बंधं बंधोस्यार्थ
विपर्ययः १२ यावन्नाना भवेद्बुद्धिस्तावज्जागर्ति स्वप्नवत् जाग्रदादीन्यात्मनं नेक्षेत तन्मोहक
निसंततान् १३ अर्थान्मे मायया भेदस्तात्वा मां भजत प्रजाः पश्येद्भ्रमं मनोजातं ज्ञात्वा तत्
हीनतो भवेत् १४ देहं स्थितं चोत्थितं हि सिद्धस्तं न हि पश्यति यथा प्रेतमुपेतं हि सुरा
प्यावस्त्रं नेन वा १५ प्रारब्धकर्मबद्धोयं सहदेहो समीक्षते यावत्स्वारंभकं कर्म बुधस्तं च
न सेवते १६ सर्वं गुह्यमिदं प्रोक्तं योगादीनामहं प्रभुः मां भजंति गुणाः सर्वे स्मृत्वेदं मुनयो निर्गुणं निरपेक्षकमिति= १५ पं=
गतमन् १७ तैरहं पूजितो गच्छं स्वकं धाम स्तुतः हरिः ॥ ॥ ॥ इति भागवते महापु
राणे एकादशस्कंधे त्रयोदशोध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ उद्धव उवाच ॥ श्रेयांसि बहूनि
कानि सत्यं किं तन्ममावद ॥ भगवानुवाच ॥ कालेन नष्टा वाणीयं प्रलये वेदसंज्ञिका
१ मयादौ ब्रह्मणे प्रोक्ता मनवे तेन कथ्यते ततो भृग्वादयोस्तद्वत् मनुष्याः किन्नराद
यः २ बह्वः प्रकृतयस्तेषां भिद्यते मम मायया तस्माद्वदंत्यनेकांतं यथाकर्म यथारु
चि ३ केचिद्धर्मं तपो दानं केचित्सत्यं दमादि च लोकाश्च कर्मसक्ता नानाप्रवराः कर्मनिर्मित
४ यस्त्वेवं मम भक्तस्तु नालिप्तहिषयात्मनः किंचिन्नेच्छति मद्भक्तो मुक्तिस्वर्गादिकं प्रि
य ५ यथा प्रियोसि मां नित्यं न तथान्ये हि तादृशः मद्भक्तो मत्स्वबलं लब्ध्वा विषयैर्नाभिभूय
ते ६ यथा भक्त्या प्रसन्नोस्मि न तथाध्ययनादिभिः सत्यधर्मे चारादिभिर्हीनो नाशयः शुद्धिमा

श्री॰भा॰ मयात् ७ भक्तियुक्तोऽखिलंविश्वंपुनात्येवजनःश्रिय यथाग्निनाभवेच्छुद्धंहेमत्यक्तामलं
११॰ अ॰ लवकं ८ मनोभक्त्यादिभिःशुद्धंवस्तुसूक्ष्मंप्रपश्यति मनोमय्येवसमाधत्स्वत्यक्त्वास्त्रीसंगसं
१५॰ गिने ९ नास्यान्यसङ्गाद्बन्धोयथास्त्रीसंगतोभवेत् ॥ उद्धवउवाच ॥ तवरूपंयथाध्या
येत्तन्मार्गंवक्तुमर्हसि १० ॥ भगवानुवाच ॥ प्राणमार्गंपूरकाद्यैःशोधयेद्योगमास्थि
तः हृद्यविच्छिन्नमोंकारंघंटानादंबिसोर्णवत् ११ नीत्वातदूर्ध्वंप्राणेनपुनःसंवेशयेत्स्व
रं एवमोंकारसंयुक्तंप्राणंचापिसमभ्यसेत् १२ दशकृत्वस्त्रिषवणंमासादर्वाक्जितानि
लः हृद्याकाशेचाष्टपत्रमूर्ध्वनालमधोमुखं १३ कमलंतत्कर्णिकायांसोमाग्न्यादींस्तुवि
न्यसेत् वह्निमध्येस्मरेद्रूपंममध्यानंचतन्मंगलं १४ पीतवस्त्रादिभिर्युक्तंसर्वांगेषुमनोरथ
त् इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्योमनसाकृष्यतन्मनः १५ बुद्ध्यामयिनयेद्धीरश्चित्तमेकत्रधारयेत्
तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् १६ तच्चत्यक्त्वामदारोहोनकिंचिदपिचिंतयेत्
॥ ❋ ॥ ❋ ॥ ❋ ॥ इतिभागवतेरहस्येएकादशस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
॥ ❋ ॥ ❋ ॥ ❋ ॥ भगवानुवाच ॥ जितेंद्रियस्ययुक्तस्यप्राप्नुवंतीहसिद्धयः ॥
उद्धवउवाच ॥ कतिधासिद्धयोदेवकीदृश्योवरमाप्रभो कयाधारणयाकाश्चित्कथंसं
तिष्ठिरच्युत ॥ भगवानुवाच ॥ सिद्धयोष्टादशप्रोक्ताधारणायोगपारगैः २ ता-
सामष्टौमत्प्रधानाःसत्त्वेस्वोत्कर्षजादश भूतसूक्ष्मात्मनिमनःकृत्वाणिमानमाप्नुयात्
३ महत्तीदंमयिकृत्वामहिमानंचगच्छति परमाणुमयेकृत्वालघिमानमथाप्नुयात्
४ अहंतत्त्वेमनःस्थाप्यमयिप्राप्तिंसमाप्नुयात् सूत्रेधृत्वाचप्राकाम्यंविश्वेधृत्वामईशि
तां ५ तुरीयाख्येमयिमनःकृत्वाचवशितामियात् निर्गुणेहिमनोधृत्वापरमानंदमाप्नु

स्थूलसूक्ष्मकार
णोपाधिहीने १५

समस्तात्मकमायापादौ

श्री॰भा॰ २॰प॰ २५१

यात् ६ शुद्धेधर्ममपेक्षत्वापूर्वेततांपात्मनूर्मिमान् घोषंचिंत्यमयिप्राणोज्जीववाँचःशृ- १०।
णोतिच ७ चक्षुःसूर्यरविनेत्रेसंयोज्यतत्रमानरः ध्यायन्विश्वमिदंसर्वप्रियपश्यतिसू-
क्ष्मदृक् ८ मद्धारणानुभावेनमनोयत्रैवगाछति तत्रगाछतिदेहोपिमनसायद्बुभूषति
९ तदेवास्यमनोरूपपरकायविप्रान्वयं भावयंस्तत्रचात्मानंप्रविष्टस्तल्लेनवै १० म
मभक्तस्यशुद्धस्यबुद्धिस्त्रैकालिकीभवेत् महिम्भूतीर्जनोध्यात्वासिद्धीराप्नोत्यसंशयं ११
सिद्धीनांकारणंयोगोनान्यैर्योगगतिंव्रजेत् ॥ ः ॥ ✱ ॥ ः ॥ इतिभागवतरह-
स्यएकादशस्कंधेपंचदशोध्यायः ॥ ः ॥ ✱ ॥ ः ॥ उद्धवउवाच ॥ त्वंब्रह्मपर-
मंसाक्षात्सर्वेषामादिकारणं उच्चावचेषुदेहेषुब्राह्मणास्त्वामुपासते १ येषुयेषुसमर्च-
त्वासिद्धिंगच्छंतितद्वद भूमौदिविरसायांवासिद्धयोयावदस्वताः २ ॥ भगवानुवाच ॥
यदापृष्टोर्जुनेनाहंकुरुक्षेत्रेयुयुत्सुना निंद्यंज्ञातिवधंज्ञात्वानिवृत्तोभूद्रणात्स्वयम् ३
सतदाबोधितोयुक्त्यामामुवाचयथाभवान् अहमात्माखिलानांचगतिर्गतिमतामहं
४ कालःकलयतांचाहंगुणानांसाम्यमप्यहं गुणेधर्मिण्यौत्पत्तिकःसूत्रंचगुणिना-
महम् ५ सूक्ष्माणामप्यहंजीवोदुर्जयानांमनस्तथा यद्यत्प्रेष्ठतमंलोकेसर्वंज्ञातोयव-
स्तव ६ तत्तदेवहिमांविद्धिसर्वत्रेतिविनिर्णयः कालेनपरमाणूनांसंख्यानंक्रियतेम-
या ७ नसंख्यामेविभूतीनांसृजतोऽण्डानिकोटिशः मयाप्रोक्ताःकीर्तितास्तेविस्तरेणविभू-
तयः ८ मनोविकाराएवैतेयथावाचाभिधीयते मनोयस्यवशेनास्तिनिष्फलस्तस्यतारि-
क ९ मौनीजितेंद्रियोधीमाननंतोलोकात्समाप्यते ॥ ः ॥ ✱ ॥ ः ॥ इतिभागव-
ताहंसेएकादशस्कंधेषोडशोध्यायः ॥ ः ॥ १६ ॥ ✱ ॥ ः ॥ उद्धवउवाच ॥

सर्वेंद्रियाणामधिष्ठातृत्व=
सेतरीपपतो १८
वाकाशेःभि भक्ताभूतानां वाचःदूरतः शृणोति=

विश्वोमनोमयं ६ स्तस्मेप्राणस्यविश्वोभूत्मात्रावर्णस्वरात्मकः यथानलःखेमक्तोष्माम
थ्यितोऽणुःप्रजायते ७ आज्येनवर्धतेकाष्टेएवंमेभाषणादिकं यथमेतकमव्यक्तंयद्ब्रह्म
त्रिगुणाश्रयं ८ कारणंलोकपद्मस्यबहुधाभातिबीजवत् विभक्तशक्तिकालेनयत्रोतंप्रो
तमेपवरे ९ इदंविश्वंहितद्विष्वसंसारपादपःस्मृतः पुण्यपापेस्यबीजेस्तोवासनाभिः
समूलवान् १० गुणाश्चास्यभवेन्नालःस्कंधाभूतैर्धरादिभिः शब्दादीनामहत्तिपञ्चशाखावा-
निर्दिष्टस्तथा ११ यत्रजीवात्मनोनीडौवातपित्तादिवल्कलः द्वेफलेभवतोयस्यसूर्यमंडल
व्यापिनः १२ फलयोरस्ववह्न्योरद्वन्तिकंचकामिनः एकंहंसाश्रयस्त्वेकंबहुरूपमायाम-
य १३ मृत्स्नाद्गुरुहस्तैःकृत्वाज्ञानात्मवस्तुवित् ॥ ॥ ॥ ॥ इतिभागवतरहस्ये
एकादशस्कंधेद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ गुणाःसत्वा
द्याबुद्धेर्नात्मनोयद्गुनेरत्न जयेत्सत्वेनान्यतमोसत्वंसत्वेनचैवहि १ सत्ववृद्ध्याभवेद्धर्मो
धर्मोहन्याद्रजस्तमः आश्रयत्यपस्मृतोधर्मोवेदाद्याःसत्वहेतवः २ सात्विककर्मसेवेत-
यतोधर्मादिकंभवेत् वेणुजोग्निर्यथाप्राप्यमेद्गुनेदग्ध्वातथावपुः ३ गुणाद्भूतेगुणानु-
ग्ध्वाप्राणान्त्येवाद्यवाग्निवत् ॥ उद्धवउवाच ॥ विषयान्दुःखदान्ज्ञात्वाकथंभुंक्तेखरादि-
वत् ४ ॥ भगवानुवाच ॥ अमतस्यपराहंतामनोगच्छेद्रजस्तदा सर्वतोमनआकृष्य
मय्यद्धावेशयतेयथा ५ आदिष्टोयोगएतावान्मद्धिष्यैःसनकादिभिः ॥ उद्धवउवाच ॥
तेभ्योयोगोयदाप्रोक्तोयेनरूपेणतद्वद ६ ॥ भगवानुवाच ॥ हिरण्यगर्भजास्तातप-
प्रच्छुर्योगिकींगतिं ॥ सनकाद्यऊचुः ॥ संगच्छंतिगुणाश्चित्तंचित्तंयातिगुणेषुच कथ
मन्योन्यत्यागःस्यान्मुमुक्षोस्तातिलीर्थतः ॥ भगवानुवाच ॥ असान्नेःसमर्थःसन्नसे

श्री·भा· सचमांसंपरित्यज्यसुखमाप्नोत्यसंशयं २ बालवद्विचराम्यत्रमानामानविवर्जितः एका- १८०
ए· पु· ग्रचीर्भवेदत्रवद्द्वावुःखदामिथः ३ काचित्कुमारीवृण्वानानात्मानंगृहमागतान् कवि-
२४४ घातंसपित्रोदौरंजयामाससलज्जया ४ शंखाःशालीनवघ्नंत्याःस्वनेचक्रुर्महत्स्वरा सावृत
निःशंखान्तावापाणौद्वौद्वावशेषावयत् ५ शेषान्वभंजञ्शब्दस्तुद्वयोरपिबभूवह ततोवर्भ
नतैकेकशंखएकस्यनोभवत् ६ बहूनांकलहोनित्यमेकःकंकणवच्चरेत् वैराग्याभ्या
सयोगेनध्रियमाणंसनिरंतरम् ७ मनएकत्रसंयुंज्यात्कर्मरेणतयानेकजेत् यथार्द
णकरोभूपंगतेपार्श्वेवरदर्शनो ८ गेहारंभोहिदुःखायाहिवत्सरगृहेसदा एकएवच
रन्स्वामीसाम्येनीतात्सुधाक्षितु ९ सर्पेयेलोभयन्मायांसूत्रमाद्रेनयासृजत् ततोवि-
ष्वेस्थितात्मनियातीरंसृतिभेदतः १० यथोर्णनाभिःसंतन्यग्रसत्येवंमहेश्वरः यातिदेहे
मनोयत्रसयातितत्स्वरूपतां ११ कीटःपेशस्कृतंध्यायन्कुड्यातेनप्रवेशितः गतस्तत्सा
म्यतामेवंगुरुभ्यःशिक्षितामतिः १२ जीवाविनत्वरादागहीन्दुःखोपार्जितवित्तवान् पुत्र
त्वधनायुषोतेशीजेसदृष्ट्वाविनश्यति १३ जिह्वादयोपकर्षतिसपत्न्यइवदेहिनं दृष्ट्वाचत
द्विधान्देहानदेहेहृष्टस्तपोरुषम् १४ सुदुर्लभमपवर्गंज्ञानार्थंयत्नंकुर्यात्स्वमुक्तये एवंसंत
नवैराग्यविचराम्यनहंकृतिः १५ ॥ भगवानुवाच ॥ एवमुक्त्वायदुंविप्रोययौराजापू-
जितः दत्तात्रेयवचःश्रुत्वासमचित्तोभवद्यदुः ॥ १६ ॥ ❀ ॥ ९ ॥ इतिभागवत
रेखापकारस्यास्कंधेनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ❀ ॥ ९ ॥ भगवानुवाच ॥ मदुक्तकर्म
कुर्वाणःसदाचारंसमाचरेत् सदापश्येद्विषयिणांसर्वारंभविपर्ययं मनोरथस्यैवफलंत्वना
नात्वाद्यात्मनःपरं यमंचनियमंकुर्यान्निर्ममःस्यात्सुहृद्दारिषु २ आत्मासर्वस्यदेहस्यशालिदाग्ना

इंद्रियैर्यावहिर्नानाबुद्धिःसाविफलानानात्मकत्वादैंद्रियकत्वाच्चमनोजन्पस्तत्रमनोरथवत् ९ पं॰

श्री॰भा॰
११॰१॰
१९८

दग्निर्यथा पृथक् गुणैर्विविक्तो देहः संसारस्तन्निमित्तकः ३ ज्ञानं निवर्तकं तस्य तस्माज्जि
ज्ञासया नरः सेवतात्मानमात्मस्थं वस्तुबुद्धिं परित्यजेत् ४ गुरूपदेशः सर्वेषां परलोके सुखं य
दः को न्वर्थः सुखयत्येनं कामो वा मृत्युरंतिके ५ आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव न तुष्टिदः स्व
र्गं च निष्फलं विघ्नैः कामत्वात्क्षयिवद्भवेत् ६ धर्मं कृत्वा विघ्नहीनं स्वर्गं याति न संशयः नवे
त्त्यात्मपातं स्वः क्रीडंश्च निर्वृतः ७ यावत्पुण्यं वसेत्स्वर्गे क्षीणपुण्यः पतत्यधः सृजंति
कर्माणि गुणा गुणोऽनुसृजते गुणान् ८ जीवो गुणैः संयुक्तो भुंक्ते कर्मफलानि च याव
द्गुणानां वैषम्यं तावन्नानात्वमात्मनः ९ नानात्वमात्मनो यावत्पारतंत्र्यं तदैव तु भय-
संसारभ्रमतस्य देहात्मा संविमुह्यति १० मामेव बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥ उद्ध
व उवाच ॥ गुणेषु वर्तमानोऽपि न बद्धो बध्यते कथं ११ यद्युक्तोऽत्र यत्सर्वं तन्नो ब्रूहि महाम
ते ॥ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ॥ इति भागवतसारस्यैकादशस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ बद्धो मुक्तो गुणैः शक्तिर्मम मोक्षो न बंधनं मन्मायया शोकमोहौ स्वप्नो बुद्धे
र्यथोद्धव १ विद्याविद्ये शरीरे मे बंधमोक्षाय निर्मिते जीवस्याविद्यया बंधो विद्यया मुक्तिरिष्य
ते २ ईश्वरस्य च जीवस्य वैलक्षण्यं प्रमाणवत् सखायौ पक्षिणौ ह्येते स्थितावेको भुनक्ति च
३ तयोः कर्मफलं त्वेको निरन्नो भवति प्रभुः अज्ञानी लिप्यते देहे ज्ञानी नैवात्र लिप्यते ४
अहं देहेन कुर्वीताहं कर्तेति स च बध्यते विरक्तो भोजनादीनो बद्धो वायुरिवांबरवत् ५ योऽन
पश्यति नानात्वं देहस्यापि स मुच्यते न स्तवीत न निंदेत बुधः कश्चित्तत्त्ववित्तमान् ६ वै
रक्तो योऽनव्रतस्तः श्रमस्तस्यास्ति केवलं मदर्थं कर्महीनो यः स शूद्रः सो भवेन्नरः ७ न
गायति चरितं मे या वा गीतान न विभृयात् मुनिर्मनो मयि स्थाप्य विरमेत्सर्वकर्मणः ८

गुणस्य मायामूलत्वादिति पाठः

४८५

श्री·भा· १· ए· २४८

मय्यनीशोमनोयर्तिनिरपेक्षः कर्माचरेत् मदर्थंकर्मकुर्वाणोभक्तिंप्राप्नोतिनिश्चलाम् ९ मांतयो
पास्यसद्भिर्मेदर्शितेपदमश्नुते ॥ उद्धवउवाच ॥ कीदृशस्तेमतःसाधुःकीदृशीभक्तिरस्तिते॥
१० भक्तायकथ्यतांमह्यंत्वंब्रह्मप्रकृतेःपरः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कृपालुर्द्रोहरहितःकामैः
रहस्तथीर्मृदुः ११ सर्वधर्मान्परित्यज्ययोभजेन्मांससत्तमः ज्ञात्वाज्ञात्वाभजंतेमांजनाभक्ततमामम
ताः ॥ १२ ॥ मन्नामकीर्तनंकुर्यान्मत्कथाश्रवणादिकं ममार्चापूजनंकुर्याद्दासवन्मानवर्जितः
१३ यद्यत्प्रियतमंलोकेतत्तत्कुर्यान्मदर्पणं सूर्योवह्निर्द्विजोगावोवैष्णवाभूजलादयः १४ पूजापदा
निमेभद्रपूजयेदेषुमांपृथक् सूर्येचय्याहविषायावातिथ्येनद्विजेचमां ॥ १५ ॥ गोषुतृणेनसत्का
रात्सर्वदावैष्णवेर्चयेत् ध्यानेनहृदयेवायोप्रियातोयेजलादिभिः १६ स्थंडिलेमंत्रहृदयैर्भोगैरात्मान
मात्मनि देवज्ञेसर्वभूतेषुमांयजेत्सुसमाहितः ॥ १७ ॥ एतेषुमांचतत्त्वार्चापूजयित्वागतिंलभेत्
अथगुह्यंप्रवक्ष्यामिशृणुत्वंयदुनंदन ॥ १८ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्येएकादशस्कंधेएकादशोध्या
यः ॥ ११ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥

प्राप्यद्युत्पत्ति श्लोकः प·९ सम्मेनेति श्लोकः ९पं·

नकरोतिवशंकश्चिद्योगादिर्मामिहोद्धव व्रतध्यानेष्टयज्ञाश्चविनासत्संगतःखलु १ तत्संग॥
न्मत्पदंप्राप्तायातथानानराःखगाः गोप्यादयोपिमद्भक्त्यासिद्धामामीयुरंजसा २ सहसामेणम॥
धुरांगतेमयिव्रजस्त्रियः नान्यंप्रियंचददृशुस्ताभिर्नीतामयात्तपाः ३ क्षणार्द्धवद्वरात्रस्तास्ता॥
मांहीनामयाभवन् ॥ ज्ञात्वाजारंचमत्कामाब्रह्ममांप्रापुरद्वयं ४ तस्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्यश्रु
तिस्मृत्यादिकंखलु मामेकंशरणंयाहिमयातेनभवेद्भयं ॥ ५ ॥ उद्धवउवाच ॥ ६
संशयोनगतोब्रह्मन्वाचंतेशृण्वतोमम ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जीवोयंबोधप्राप्तेनगृह्णं॥

क्षुधाः चलत्त्विष्टेत्सरिद्भिरिवसागरः स्त्रीणांलोभीपतत्यंधेतमस्यग्नौपतंगवत् ३ यावतादेह
निर्वाहस्तावद्गृह्णीतविहिंसया शास्त्रेभ्यःसारमादद्यात्पुष्पेभ्योभ्रमरोयथा ॥ ४ ॥ रात्र्यर्थम॥
न्नंगृह्णीतानोमक्षिकेवनजीवति पदापियुवतींस्पृष्टामिन्नेर्वध्येतदंतिवत् ॥ ५ ॥ लुब्धेनसंचि
तंद्रव्यमन्योभुक्तेनसंग्रही गृहस्थानांधनंभुंक्तेमधुहेवाग्रतोयतिः ॥ ६ ॥ ग्राम्यगीतंनशृ॥
णुयाच्छिक्षेतहरिणाद्यतिः बद्धाह्वादित्रगीतानिजघन्ग्राम्याणियोषितां ७ स्त्रीणामास्ता॥
भवेद्दृष्टपञ्चत्वमृष्यशृंगोमृगीसुतः नरोरसेनसंमुग्धमृत्युमिच्छतिमीनवत् ॥ ८ ॥ तावज्जितेंद्रियो
नस्याद्यावद्रसनंजितं विदेहनगरेवेश्यापिंगलानामताभवत् ॥ ९ ॥ नैराश्यंशिक्षितंतस्याः
श्रुणुतामेनरोत्तम एकदाजारमिच्छंतीबहिर्द्वारिस्थिताभवत् ॥ १० ॥ पुरुषानागतान्मार्गेवी
क्ष्यमेनेर्थदांस्तदा एतेधनवान्कश्चिन्मामुपैष्यतिभूरिदः ॥ ११ ॥ इत्याशयाध्वस्तनिद्राति
थीथसमपद्यत तस्यास्तदाभून्निर्वेदस्तस्यागीतंशृणुष्वमे ॥ १२ ॥ पिंगलोवाच ॥ अहो
पश्यतमेऽज्ञानंयतोहंकामयेऽसतः समीपेधनदंसंतंहित्वातच्छंभजेज्ञवत् ॥ १३ ॥ हृयामे
तापितात्मात्माद्युष्टादीहयतोधनं अस्थिभिर्निर्मितंदेहंकान्यामन्नोहिसेवते ॥ १४ ॥ मलाका
र्यवतंपश्यन्कायस्यानविरज्यते रमेहवात्मनैवात्रप्रियोयश्चशरीरिणां ॥ १५ ॥ तमेवाहंभजि
ष्यामिसर्वेकामाहताममम अद्यमेभगवान्प्रीतोनिर्वेदोभूद्यतोमम ॥ १६ ॥ ब्राह्मणउवाच॥
एवंनिर्वेदमापन्नाशायायामुपविवेशासा आशैवपरमंदुःखंनिराशापरमंसुखं ॥ १७ ॥ कांता॥
शांपिंगलात्यक्त्वासुखंसुष्वापसातदा ॥ ॰ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्येएकादशस्कंधेअष्टमो॥
ध्यायः ॥ ॰ ८ ॥ ❖ ❖ ॥ ब्राह्मणउवाच परिग्रहोहितदुःखायप्रियस्या
स्तिशरीरिणां त्यागःप्रियस्यसुखदइतिज्ञात्वासुखीभवेत् १ बालिनःसामिषंजघ्नुःज्वरयेनिरामिका

श्री·भा·
११·प·
२५१

रायोयत्यहंमांस्मरेत्सुधीः श्रद्धोदानविषज्ञेतश्रद्धाद्यैःपाप्यसंगमः १८ गृहकर्मस्वमांध्या-
त्वागृहस्थोवाथयतिर्भवेत् गृहासक्तमनाभूतोममाहमितिबध्यते १९ आसक्तबुद्धिःश्र
द्धोदानमोक्षंविधातेजनः ॥ ॥ ॥ ॥ इतिभागवतरहस्येएकादशस्कंधेसप्त
दशोध्यायः ॥ ॥ १७ ॥ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ वनेवसंस्तृतीयाश्रमात्सुधी-
वनत्रयाभुक् सोमाग्निक्षेत्रयेत्रैवभूमिशाय्यग्निहोत्रकृत् १ मांयजेद्वनइद्वेष्यनयजेत्स्व-
युनावने यद्यकल्पोजरायाचतपस्यंश्रमदात्मकः २ आत्मन्यग्नीन्समारोप्यज्वलद्ग्नौवि
शेत्स्वयं यदावैराग्यंजायेतसंन्यस्याग्निःपरिव्रजेत् ३ विप्रस्यैवसंन्यसतोदेवादारादिरू-
पिणः विघ्नान्कुर्वंत्ययंत्वस्मानाक्रम्यसमियात्परं ४ मौनीमुंडाचरेद्भिक्षांभुंज्यात्तोयतेरशि
नः विषयान्विषयैर्बंधमोक्षोपश्येज्जितेंद्रियः ५ पूर्णपभूमिपुरण्यदेशान्भिक्षांथप्रविशेन्-
यतिः अवस्तुदिष्टवमाखिलंस्वस्यस्वज्ञानतस्मरेत् ६ बुधोपिबालवत्क्रीडेत्सोविद्वान्
श्वेयतिः एकमेवपरंपश्यन्नानात्वंजलचंद्रवत् ७ भोगेषुजातनिर्वेदानशौचादीन्स
माचरेत् यावत्तब्रह्मज्ञानीयावन्नावत्परिचरेद्गुरुं ८ शमस्तपोभूतदयातथाचार्येसेव-
ने धर्मोभिक्षोर्वनस्थस्यगृहस्थस्यद्विजस्यच ९ एवंस्वधर्ममापन्नःसर्वभूतेषुमांभजन्
मामेवयातिब्रह्माख्यंसर्वविश्वस्यकारणं १० एवंसंक्षेपतःप्रोक्तोमयातेधर्मउद्धव ॥
॥ ॥ ॥ इतिभागवतरहस्येएकादशस्कंधेअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ ॥
भगवानुवाच ॥ मयिविज्ञाननिर्देष्टेतमायांज्ञात्वाचसंन्यसेत् ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टोमहतेनै-
ननत्क्रियः १ ज्ञानेसिद्धस्वमद्रूपंवेत्यतोसौहिमत्प्रियः तपस्याद्यैर्नसासिद्धिर्याज्ञानकल-
याभवेत् २ देहस्येवास्तिजन्मादिर्नैतेजन्मादिरस्तिभो ॥ उद्धवउवाच ॥ विशुद्धज्ञानमा-

श्री·भा· १·पु· २५४

भ्याहितापत्रयतप्तस्यमे तवांघ्रिद्वंद्वातपत्राच्छरणंनान्यदालिभो कालसर्पेणमोदष्टंसमुद्धर २०५
बिलेस्थितं ४ ॥ शुकउवाच ॥ इत्थमुद्धवप्राह्णग्राणपुरुषोत्तमः ॥ भगवानुवाच ॥
भीष्मोयुधिष्ठिरेणपृष्ठइतिनःशृण्वतांप्रिय ५ नानाधर्मांस्ततःश्रुत्वामोक्षधर्मानपृच्छत १
तानहंकथयाम्यद्यज्ञानाद्यैरुपबृंहितान् ६ नवैकादशपंचत्रीन्भावान्भूतेषुपश्यति ये
नतत्कथ्यतेज्ञानंविज्ञानंचतदुच्यते ७ येनजन्मादिकंपश्येद्भावानांत्रिगुणात्मनां आ
दिमध्यावसानेषुयोऽवशिष्यतइवसत् ८ श्रुतिःप्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानंचतुष्टयं प्रमाणे
ष्वनवस्थानाद्विकल्पात्सविरज्यते ९ आब्रह्मनश्वरंपश्येदविलंकर्मणांखवं भक्तियो
गःपुरोक्तःशृणुमद्भक्तिकारणं १० मत्कथादौनरःकुर्यात्श्रद्धांदीर्घमनःस्तुतौ मद
र्थेसर्वकर्माणिकृत्वाभक्तिंप्रपद्यते ११ धर्मोमद्भक्तिरूपोस्तिज्ञानंचैकात्म्यदर्शनं गुणेष्व
संगोवैराग्यंमैश्वर्यमणिमादयः १२ ॥ उद्धवउवाच ॥ यमश्चकतिधाप्रोक्तोनियमोपि
चामादयः केसंतिकानिदानानिप्रश्नानेतान्वदस्वमा १३ अहिंसासत्यास्तेयाद्यायमःस
नियमःस्मृतः शमोमन्निष्ठताबुद्धेर्दमइंद्रियरोधनं १४ तितिक्षादुःखमर्षोस्तिसत्यमु
क्तंमयोद्धव धृतिर्जिह्वोपस्थजयोदानंद्रोहविसर्जनं १५ कामत्यागस्तपःप्रोक्तंसत्यंच
ममदर्शनं ऋतंहिसूनृतावाणीशौचंकर्मस्वसंगमः १६ त्यागःसंन्यासएवोक्तोधनमिष्टं
धर्मोनृणां दक्षिणाज्ञानसंदेशःप्राणायामोबलंस्मृतं १७ भगोममैश्वरोभावोलाभो
मेभक्तिरुत्तमा एतेसंक्षेपतःप्रोक्ताधर्माःकिंबहुनाभवेत् १८ ॥ ॥ ॥ ॥
इतिभागवतरहस्येएकादशस्कंधेएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ॥ उद्धवउ
वाच ॥ विधिश्चप्रतिषेधश्चत्वत्तोवाक्षैषवर्तते अवेदनेऽथगुणपापद्रूपंयत्सर्वकर्मणां १

कर्मानर्हत्वं १ पं·

श्री·भा· २·प· २५५ वर्णाश्रमविकल्पादिद्रव्यदेशादिकंतथा गुणदोषभेददृष्टिंविनातेवचनंनृणां २ क १८८
थंनिःश्रेयसंभूयान्निषेधविधिलक्षणं वेदश्चक्षुःपित्रादीनांसाध्यसाधनयोरपि ३ स्वर्गो
मुक्तौचदेवेशाश्रोक्तस्त्वममवल्लभ ॥ भगवानुवाच ॥ ज्ञानंकर्मचभक्तिश्चयोगाःप्रोक्तोम
यात्रिधा ४ नृणामुद्धवसर्वेषांकल्याणकृतमिच्छया न्यासिनांज्ञानयोगोस्तिकर्मयोगस्
तुकामिनां ५ मत्कथाजातश्रद्धस्यभक्तियोगोस्तिसिद्धिदः स्वधर्मस्थोयजन्मखैःस्वर्गं
नैनयातिच ६ इहलोकेस्वधर्मीज्ञानंवाभक्तिमाप्नुयात् स्वर्गस्थाइममिच्छंतिलोकं
नरकस्थास्तथा ७ साधकंज्ञानभक्तोश्चतत्भयंतदसाधकं नरःस्वर्गादिकंनेच्छेद्देहावे
शात्प्रमाद्यति ८ एतज्ज्ञात्वापुरामृत्योरभावाययतेतसः अहोरात्रैश्छिद्यमानमायुर्ज्ञात्वा
भयार्दितः ९ खगवन्मुक्तसंगःसन्परंज्ञात्वोपशाम्यति मनुष्यदेहंसंप्राप्ययोनमुक्तःस
आत्महा १० योगीमनोवशंकुर्याज्जितप्राणोजितेंद्रियः निरोधोमनसोयोगोदन्यसे
वावेतान्नृप ११ भ्रमेणनिर्जितंकर्मकृत्वाहोयोगानत्यजेत् स्वेधिकारेगुणोनिष्ठानियम
कर्मणामयि १२ मत्कथाश्रवणेरक्तःकामान्वेदसदुःखदान् तस्माद्भजेतमांधीरःसर्वान्
कामांश्चगर्हयन् १३ स्वर्गापवर्गमेधाममद्भक्तोलभतेंजसा भक्त्यानेच्छंतियन्मुक्तिंतेषां
भक्तिर्हैकाभवेत ममप्राप्त्युपायान्कृत्वादेनविंशस्त्वसंशयम् ॥ ॥ ॥ ॥
इतिभागवतहंसेएकादशस्कंधेविंशोध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ॥ ॥ भग
वानुवाच ॥ एतांस्त्वमत्पथोकामिनःसंसरंतिहि गुणोनिष्ठास्वेधिकारेदोषस्तस्माद्वि
पर्ययः १ शुद्ध्यशुद्धीविधीयेतेसमद्धेष्वपिवस्तुषु द्रव्यस्यविचिकित्सार्थंगुणदोषौ
शुभाशुभौ २ धर्मार्थंमयाचारोदर्शितोवहतांधुरम् आब्रह्मसर्वभूतानांभूम्याद्याः

सर्वं धर्मस्त्वयाप्रोक्तो वर्णाश्रमवतां हरे येन धर्मेण भक्तिः स्यात्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि १ य
त्त्वं हंसस्वरूपेण ब्रह्मणेऽभ्यात्थ माधव स इदानीं सुमहता कालेनामित्रकर्शन २ न प्रायो
भविता मर्त्यलोके प्रागनुशासितः वक्ता कर्ताविता नान्यो धर्मस्याच्युत ते भुवि ३ त्वया
महीतले त्यक्ते विनष्टं कः प्रवक्ष्यति यस्मात्त्वया हि यो धर्मस्तं वर्णय मे प्रभो ४ ॥ शुक
उवाच ॥ पृष्टः स्वभृत्येन धर्मान्नाह सनातनान् ॥ भगवानुवाच ॥ आदौ कृतयुगे
वर्णो हंसः शुभामिति स्मृतः ५ कृतकृत्याः प्रजा जात्या तस्मात्कृतयुगं विदुः वेदः प्रण
व एवाग्रे धर्मोऽहं वृषरूपधृक् ६ चतुष्पादं च मां हंसं धर्मं ध्यायंति वै जनाः त्रेतायां च म
हाभाग प्राणान्मे हृदयात्त्रयी ७ विद्या प्रादुरभूत्तस्या यज्ञत्वासं त्रिवृन्मखः ब्रह्मणश्चा
भ्रुवोरिभ्या जाता वैराजतः पृथक् ८ गृहाश्रमो जघनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम वक्षःस्था
नवनवासश्च सन्यासः शीर्षणि स्थितः ९ शमादिधर्मो विप्राणां राजन्यानां बलादिकम्
कृष्यादिकं तु वैश्यानां शूद्राणां द्विजसेवनं १० अहिंसा चानृतं दमादिधर्ममतं वर्णाश्रयिणे
सत्यादिधर्मः सर्वेषामुपवीती द्विजो वसन् ११ नित्यं द्विजो गुरुकुले ब्रह्माधीयीत चाहू
तः अग्न्यर्कादीनुपासीनो भिक्षान्नं गुरवे ददेत् १२ यावत्प्राप्नोति विद्यां तावत्तत्र वसे
त्सुमान् सन्नपपृपेत्कलत्राणि कार्याणि नो परिसेवनं १३ गुरवे दक्षिणां दत्वा गृहं वापि वि
शेद्वने गृहस्थो भिक्षुर्गृहिणीं सवर्णामुद्वहेत्स्वयं १४ प्रतिग्रहेन गृहिणो याच्ञाया वृत्तितो
त ब्राह्मणः महात्मको वसन्नो हि प्राप्नोति मोक्षमाप्नोति सत्यवाक् १५ समुद्धरिष्यतां वा
संति द्विजसृजकाः प्रजानां रक्षणं कृत्वा नृपः स्वर्गं समाप्नुयात् १६ विप्रक्षीरद्वृत्तिस्तु
त्या वैश्यवृत्त्या तु क्षत्रियः वैश्यस्तु शूद्रवृत्त्या स्यात् शूद्रः कारुककर्मभिः १७ स्वधर्मे जीववान्म

एवंतस्यभरतस्यैणकेकृताभिमानस्यतत्पालनादियत्नेनसर्वेयमनियमादयःसद्यैवोद्
वसन् १ अहोऽयंहरिणबालोवंयुविश्रितोमांशरणमागतोन्यंनवेदमयैवतस्यपालनादिकंतं
कंसायवःकृपणस्यहृदयंवविचार्यस्वार्थानुपेतेनेइतिकृतनिश्चयआसनादिषुहरिणेनसहा
श्रुवहृदयआसीत् ४ यदाफलाद्यर्थंवनंगच्छतितदाहवकादिभ्योभयंशंकमानोमृगेणसह
गच्छतिमार्गेतस्नेहात्स्कंधेनोद्वहतिलालयन्उरसिवानिधायमुदमवाप्रक्रियासमाधौतत्सु
यायामिवर्तीनवतस्माआपिषआशाक्तेत्वालित्वाहत्मते ५ तस्यादर्शनेकृपणाइवशोचं
नमदंत्कंधेयामइतिदोवाचमवेनस्तमगतोममानाथस्यकृतविश्वासःसज्जनइवागमिष्यतित
मपिजपालेनास्मिन्वनेहरणानिचरंतंद्रक्ष्यामितेव्याघ्रादयोनभक्षयंति ६ सूर्येस्तंगतेनाना
गापिमृगवधूनामसआगच्छतिकिंभूम्याचरितंयत्नत्वयमृगबालपदपंक्तिभिस्त्लाहियोगेनात
दसमभवन्मार्गस्तचरंतौकृतकौनकमात्मानेहिनानादेवयजनेकरोति ७ अपश्यतोचंद्रे
मृगपतिभयान्स्तनमानंपरिपातिकिंमृगवियोगाग्निशिखाभिस्तप्यमानहृदयंममचं
द्रोनिजरश्मिभिस्तापंशमयतीति श्रीशुकउवाच एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयःमृगाभा
सेनस्वकर्मनिर्धूतितोमृगपोषणादिनात्मानमगणयतस्तस्यागतःकालस्तदासमीपस्थ
पुत्रमिवशोचंतंपश्यमानोमृगएवनिवेशितमनामृगेणसहमृगशरीरमवाप्तस्तज्ञायन्नात्मनो
मृगत्वकारणमनुस्मरन्तप्यमानआह ८ अहोकष्टंभ्रष्टोहमात्मवतांमार्गाद्यतःसर्वसंगमु
क्तस्यममाप्युच्यमनोमृगसुतमनुसृत्वाव ९ एवंज्ञात्वावानमृगींमातरंविसृज्यपुनःशाल॥
ग्रामंतेकैकालंजरादाजगामतत्रापिकालंप्रतीक्ष्यमाणोमृगशरीरमुत्ससर्ज॥१०॥इतिश्री
भागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेअष्टमोऽध्यायः॥८॥

श्री·भा· ५·पं· ७२ श्रीशुक उवाच ॥ अथ कस्यचिद्ब्राह्मणस्य सर्वगुणाधिकस्य नव पुत्रा बभूवुः यवीयस्यां भार्यायां मि ८५
थुनं च यत्तत्र पुमांस्तं भरतमाहुः तत्रापि जन्मसंगाद्भृशमुद्विग्नमना मनसा हरिचरणारविंदयुगलं धारय
न्नात्मानं जडांधवधिरस्वरूपेण दर्शयामास लोकस्य १ तस्य पुत्रस्य विप्रः समावर्तनात्सं॥
स्कारान्यथावदुपनीतस्य यमनियमादीनशिक्षयत् सोऽपि पितुः समीप एवाऽसमीचीनं करोति स्म
पिता श्रावणादिमासे उपाकरणे वेदानध्यापयिष्यन्वै चैत्रादिमासे सावित्रीं ग्राहयामास २ स
एव द्विजः शौचाध्ययनव्रतादिकर्माणि पुत्रेणानादृतान्यपि पुत्रमनुशास्याऽनधिगतमनोरथो गृ
हे प्रमत्तस्तस्य यवीयसी पत्नी स्वगर्भजं मिथुनं सपत्न्यै समर्प्य पतिलोकमवाप ३ पितर्युपरते भ्रात
रः एनं त्रय्यां विद्यायामेव निश्चितमतयः न परविद्यायां जडोऽयमिति ज्ञात्वा भ्रातुरनुशासननिर्बंधा
न्न्यवृत्सन्त पदाद्विपदपशुभिर्जडेति भाष्यमाणस्तदनुरूपाणि भाषते कर्माणि परेच्छया करो
ति ४ नित्यसुखानुभवः सुखदुःखयोर्द्वंद्वनिमित्तयोर्देहाभिमानशून्यः शीतवातादौ वृषवत्तः
पीनो नग्नो महामणिरिव भूशयनादिरजसाऽप्रकटब्रह्मतेजा उपवीतेन ब्रह्मबंधुरिति संज्ञया
तज्ज्ञजनाभिमतो विचचार यदा परतः कर्ममूल्येनाहारमपेक्षते तदा भ्रातृभिः केदारकर्माणि नि
रूपितस्तत्रापि कणपिण्याकादीनमृतवद्भुंक्ते ५ कदाचित्पुरुषपशुं भद्रकाल्यै शूद्रोऽलभत्पु
त्रकामस्तदनुचराः पुरुषपशुमलभमानाः केदारे स्थितमपश्यंस्तं रशनया बध्वा चंडिकागृहमुप
निन्युः यथायथमात्मविधिनाभिषिच्य धूपादिभिरलंकृत्य भद्रकाल्याः पुरस्तादुपवेशयामासुः
६ अथ वृषलराजपणिः पुरुषपशोर्नदेवीं पद्ममाणोऽसिमाददे तेषां वृषलानां तत्कर्म द्विजव
धमुपलभ्य भद्रकाली सहसा सुचाट्टमपानेनैव वा खड्गेन दुष्टानां शिरांसि छित्वा तदसृक्सह गणैः
र्पीत्वा जगौ ननर्त न चाद्भुतं परोक्षितस्तव शिरःच्छेद आपतिते हरिभक्तानामभयं निर्वैराणां ७

श्री·भा· इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे नवमोध्यायः॥९॥ ८८
५·पं· श्रीशुकउवाच॥ अथ रहूगणस्य राज्ञ इक्षुमतीतटे व्रजतस्तत्कुलपतिना पुरुषवाहसमये स एव
३४ द्विजो गृहीत एष पीवा युवा वोढुमलमिति स शिबिकामुवाह १ यदा ब्राह्मणस्य पुरुषगतिर्न स
मीचीना तदा विषमगतां शिबिकां दृष्ट्वा राजोवाच हे वोढारः विषमयानं किमुह्यते तस्मै वै राजवच
श्रुत्वोचुर्न वयं प्रमत्ता नूतनोयं प्रमत्तः २ राजा रहूगण उपासितवृद्धोपि क्रोधेन तं प्रत्युवाच क
ष्टं महो भ्रातः परिश्रांतोसि दीर्घमध्वानमेक एवोढवानिति विप्रलब्धः शिबिकां पूर्ववदुवाह
३ पुनर्याने विषमे गते राजोवाच किमिदमरे जीवन्मृतोसि मां कदर्थीकृत्य चरसि दंडं दास्यामि
तं राजानं दुष्टभाषमाणं ब्राह्मण उवाच ४ ब्राह्मण उवाच सत्यमुक्तं त्वया राजन्भारो नाम न किं
चन यदि भारो भर्तुर्गंतव्यं यदि गम्यमध्वा भवेत् पीवेति भूतसंघेषु वादोयं न विदां नृप ५ देहे॥
स्थौल्यादयः संति देहे जीवस्य मृत्युतानेष्य दृष्टो शिक्षितं कं स्यान्मयार्पितं करोमि किम् ६ श्रीशुकउवा
च राजानमेतदुक्त्वोपशमशीलो राजयानं तथोवाह राजा रहूगणोपि तद्वाक्यं हृदयग्रंथिविमो
चनं श्रुत्वा त्वरया वहनात्पादौ गृहीत्वोवाच ७ राजोवाच कस्त्वं कस्यासि भो देव किमर्थं त्वमि
हागतः नाहं बिभेमि शक्रादेर्विना ब्राह्मणशापतः ८ आत्मनस्त्वं मोहहेतोर्गतभर्मस्थकर्मतः
९ त्वमेः स्मि मानिनां मैत्रीं दृशांकृद्दयानिधे नवेद्मि क्रियानात्ति माहं कल्पनादरात् १० द्विजउ॥
वाच अज्ञोसि विद्वद्वादस्यो नेदं वदंति तत्त्ववित् ११ यावच्चितं गुणैर्बद्धं तावत्कर्म करोति हि भ्रमात्स
वासनो जीवस्तनोति दृष्ट्वा शुभाशुभे १२ एकादश मनस्मनसो वृत्तयो विषयास्तथा मनो विकारा व
हवई स्वरास्तुर्नवस्ततः हरिर्जानाति तान्सर्वान्विश्वस्य कारणं हरिः १४ यावन्न ज्ञानमवाप्नोति जीवः
स्तावद्भ्रमति चक्रवत् जहि राजन्मनःशत्रुं ज्ञानात्तेयात्यस्य यं स्वलं॥१५॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंच

श्री·भा· यनमः॥९॥ इतिश्रीभागवतरहस्येपंचमस्कंधेषष्ठोध्यायः॥६॥ श्रीशुकउवाच॥ ८१
५·पं· भरतस्तुभगवताभूपालनायसंचिंतितः पंचजनींविश्वरूपकन्यामुपयेमेतस्यामात्मजान्पं
५९ चजनयामाससुमतिंराष्ट्रभृतंसुदर्शनमावरणंधूम्रकेतुमितियतआरभ्याजनाभंवर्षंभारतंव्य
पदिशंति १ ससर्वज्ञःपित्रादिवत्स्वकर्मणिवर्तमानाःप्रजाःस्वधर्ममनुवर्तमानोपालयन्भ
गवंतमीजेकृतुभिरुच्चावचैःप्रकृतिविकृतिभिरनुसवनंचातुर्होत्रविधिना २ यज्ञेषुप्रवर्त
मानेषुपदपूर्वंक्रियाफलंब्रह्मणिभावयमानोयज्ञभाजोदेवांस्तुरूपावयवेष्वचिंतयत्॥३॥
एवंशुद्धकर्मणाशुद्धचित्तस्यहृदयेभगवतिवासुदेवेनुदिनंभक्तिरजायत एवंवर्षाणामयु
तेराज्यभोगान्भुक्त्वादायंपुत्रेभ्योविभज्यहरिक्षेत्रंप्रवव्राज ४ यत्रभगवान्हरिरद्यापिसन्निधा
भक्त्याभावमिति शेषः ९ पं= पयतेइष्टानांरूपेणयत्राश्रमाणिचक्रनदीसर्वतःपवित्रीकरोतितत्रमिलितेकलएवहरेराराधन
मीहमानोनिर्वृतिमवाप ५ तयाहरिचर्ययाप्रेमप्रभाप्लाद्दवमसःप्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमा
नरोमपुलकोभगवत्स्वरूपेध्यानमग्नोवेत्ययस्तभगवदर्चनेऽपेरायाजिनवासासजटाकलापेन
विरोचमानःसूर्यंचाभगवंतंसूर्यमंडलउज्जिहानेऽभ्युपतिष्ठन्निदंहोवाच ६ प्रकृतेःपर
स्वधीतेजोयन्मनसाविश्वंससर्जपिवृत्त्यापुनरात्मविषयाचष्टेहंसंजीवंतस्यशरणंव्रजामः
७॥ इतिश्रीभागवतरहस्येपंचमस्कंधेसप्तमोध्यायः॥७॥ श्रीशुकउवाच॥
एकदानद्यांकृतनित्यक्रियोमुहूर्तत्रयंप्रणवंजपन्जलेप्रविवेशतत्रतृषार्ताहरिणीस
मागतातयोदकेपेपीयमानेसिंहशब्दउदपतत् १ साहरिणीतेनशब्देनत्रस्ताविगततृषान्वर
योच्चक्रामतस्यागर्भिण्याउत्पतंत्यागर्भोनद्यांनिपपाततोदुःखार्ताखगणाद्वियुज्यमाना
कस्यांचिद्दर्यांनिपपातायममार २ तंहरिणबालंम्रियमाणंतरंतीदृष्ट्वाततःस्वाश्रमपदमन

श्री॰भा॰ र॰ ५॰ ७८

इमां भूमिं बुधावरहूगणोऽध्यवगतपरात्मसत्त्वो देहात्ममतिं ससर्ज १२ राजोवाच योऽयं जीवलो ८५
काध्वा परोक्षेण त्वयाभिहितः स एव स्पष्टतया कथ्यतां नाम ॥ १२ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्क
न्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ सद्रोवाच ॥
एष जीवलोकः स्वकर्मनिर्मितदेहैः स्वर्गमेध्वन्यापतितः ईश्वरस्य मायया दुस्तरायां भवाटव्यां गम
तो नाद्यापि गुरुचरणसेवामवरूपे पश्यामेतेषड्डिद्विकन्यामा मे नाटवः १ गृहस्थस्य यज्ञेन धर्मक
रणेन तनरलोकार्थमुदाहरंति तक्कवृकेः सार्थसंघोरानवग्राम्यभोगावरिनाहीमतेयथा गुरुवृक्सरे
ऽष्यमाणमप्यदस्यवीजदेहैः पुनरेवतरणादिभिर्गह्वरमिवभवति एवं गृहाश्रमः कर्मक्षेत्रं भ
वति २ तत्रातोमशकादिनीचसेवैनैरैः शलभादिभिरुपद्रूयमाणशाखः क्वचित्परिवर्तमा
नोऽस्मिन्मार्गे गंधर्वपुरवत्स्वनरलोकं समपनयापश्यति ३ क्वचिदालयोदकनिभान्विषयाननुधा
वति व्यवायादिलोलुपः क्वचिद्देशेषदोषस्थाने पुरीषविशेषं सुवर्णमुपपादितुमिच्छति कदाचि
न्निवासादिपुजीवनाभिनिवेशः संसारारण्यामितस्ततः परिधावति ४ क्वचिद्दारैरोपम्ययाहि
याकुमारोपपत्तदारागजस्वलादोदितदेवतानजानाति क्वचित्परिज्ञानविषयवैनष्टदेहाभिम
नेन भ्रमितमतिस्तयैवविषयानध्यायति ५ क्वचिदुलूकशब्दवदतिपरुषवचनैरिपुराजकुल
भयेन दुःखितहृदयः सपदा भुक्तसर्वकर्मा पुण्यहतात्पुभयार्थशून्यान् जीवन्मृतानुपधावति
स एकदा संसर्गाद्दूषितमतिनिरुदकनदीवत्पाषंडयाति यदा परबाधया ग्रनेनोपातेः हति तं
दापितृपुत्रान्भक्षयति ६ कदाचिद्गृहमागत्य दुःखदेहबुद्ध्या निर्वेदमुपगच्छति कदाचित्तत्वमित्र
जकुलेनापहृतधनाद्यमर्षेणकरवाल्ले कदाचिदसद्वस्तुसदितिमत्वास्वमानेदलतणपश्य
ति क्वचिद्गृहाश्रमगिरिमारुरुक्षुस्तदंतर्गतमिच्छन्सीदति क्वचिज्ज्वराग्निमान्नसारः कुटुंबा

पङ्कमयति ७ स एव निद्रासर्पगृहीतोंऽधे तमसि मग्नः शव इव शेते कदाचिद्दृश्यमानो दंदशूकैरल
ब्धनिद्रो धावन्नंधकूपे पतति कदाचिद्विषयान्विचिन्वन्पर्वताग्रवर्तमानो राजभटैरुपद्रुतो
निरये पतति ८ तस्मात्प्रवृत्तिमार्गे जन्मदेहे केऽपि मोदाहं इति यदि वधान्मुक्तस्तेनापहरति न मो
क्षं लभते क्वचिच्छीतादिदुःखानि निवारयितुमकल्पो विषसान्नास्ते कदाचिदव्यवहरन्काकिणी
कामात्रमपि न विंदेषमेति ९ अस्मिन्संसारे शोकमोहक्रोधजन्ममरणादयः संति क्वापि स्त्री
षासक्तः स्त्रीहितार्थे व्याकुलहृदयस्तस्तु वादिभिरपहृतमना आत्मानमंधकूपे प्रहिणोति कदाचिदी
श्वरस्य कालचक्रात्त्रस्तहृदयस्तमेवेश्वरमनाहृत्य पाखंडदेवता अभिधत्ते १० यदा पाखंडिभिर्वंचितो
द्विजकुलसमावसं क्लेशमुपनयनाद्यनुष्ठानेन भगवदाराधनमरोचयंच्छूद्रकुलं भजते यत्र मि
थुनीभावः कुटुंबभरणं वा नरजातिरिव तत्रापि प्रतिबंधरहितो भोगकर्म यावित्स्वकालाव
धिः ११ क्वचिद्देहे पुंसां नवा नरवत्तु तदा रवत्स लाभ वायत्तं एवं संसारे भयात्यनुगति॥
क्वचिद्व्यवहरन्यत्किंचिद्धनमुपयाति कदाचिल्लोणाधनः शय्यादिरहितो न क्षमनोरथः सर्वजनेभ्योऽ
वमानादीनि लभते १२ एवं धनव्यतिषंगेन हृद्वैरः एवं वासनया मिथ उद्वहति त्यजति संसारेऽ
स्मिन्बहुदुःखबाधित आपन्नविपन्नामितरो विसृज्य जातमुपादाय शोकादि कुर्वन्नायाप्याने
ते १३ योगानुशासनेन गच्छति यत्र योगिनो गच्छंति राजानो विमृधे शायी रनभूमौ ममेति हृ
तवैरास्ता विहाय मृताः कर्मवल्लीमवलंब्य पुनरेव संसारे वर्तमाना नरलोकमुपयाति १४ तत्र
त्र श्लोकाः आर्षभस्यापि मनसा को नु वर्त्माऽर्हति नृपः यो दुस्त्यजान् जहौ सर्वान्सुतादीन्स्पृ
श्रियं तथा १५ इदमार्षभस्यानुचरितं शृणोति श्रावयति स सर्वमात्मन आशास्ते न परतः
१६॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ श्रीशुक उवाच॥

भरतस्सुतः सुमतिर्यपार्षद्विनो वेदसंमतां देवतां कलौ कल्पयिष्यंति ततो वृद्धसेनायां देवताजि
त्पुत्रोभूत् १ ततोदेवद्युम्नस्त्वासुर्यामभूत्ततोधेनुमत्यां परमेष्ठी तस्य सुवर्चलायां प्रतिहर्त्तोद
यस्त्वयमास्तप्रतिहर्तुः स्तुत्यामजभूमानौ जातौ भूम्न ऋषिकुल्यायामुद्गीथस्ततो वेदकन्यायां
प्रस्तावस्ततो नियुत्सायां विभुस्ततो रत्यां पृथुषेणस्ततश्चाकूत्यां नक्तस्ततो द्रुत्यां गयो राजर्षिप्र
वरः साक्षाद्विष्णुकला महापुरुषतां प्राप्तः २ स च स्वधर्मेण पालनादिलक्षणेन ब्राह्मणच
रणसेवया भूमिमन्वगुप्यत तत्र श्लोकाः नगयं प्रतियातीह कोपि हरिकलां तेयुमभ्यषिंचन्य
स्यामुदादक्षस्य कन्यकाः ३ दुदोहगां कामान्प्रयज्ञे हरिणागतः गयाद्गयंत्यां चित्ररथः सु
गतिरवरोधनो जातस्त्रिपुत्रश्चित्ररथात् ऊर्णायां सम्राट् ततउत्कलायां मरीचिस्ततो बिंदुमत्यां बिंदु
मान्स्ततः सरघायां मधुस्ततः सुमनसि वीरव्रतस्ततो भोजायां मंथुप्रमंथू मंथोः सत्यायां भौव
नस्ततो दूषणायां त्वष्टा त्वष्टुर्विरोचनायां विरजस्तस्य विषूच्यां शतजित्प्रवरं पुत्रशतं॥ ४ ॥
इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे पंचदशोध्यायः॥ १५॥ राजोवाच॥
त्वयोक्तो भूमंडलायामो यावत्सूर्यस्तपति यावच्चोडुपते नक्षत्राण्यपि प्रियव्रतरथचरणैः सप्तभिः
सिंधवः कृताः सप्तपतो महीपलक्षणं त्वयाहृषि चितं तदेव मानादि सर्वं वद श्रीशुक उवाच भग
वन्कल्पितद्वीपानां मानादि वर्णितुं विबुधायुषापि पुरुषो न शक्तः प्राधान्येन तद्वर्णयामि १ स
प्तद्वीपेषु जंबूद्वीपो लक्षयोजनविशालः यत्र नव वर्षाणि नवयोजनसहस्रायामानि यत्राष्टमर्या
दागिरयो येषां मध्ये इलावृतं वर्षं तस्य नाभौ सौवर्णो गिरिर्मेरुः लक्षयोजनविस्तारसमः २ इलावृतसो
त्तरे नील श्वेत शृंगामर्यादागिरयः त्रयोदीर्घयः एवमिलावृतदक्षिणे निषधहेमकूटहिमाल
या मर्यादागिरयो यथा नीलादयो हरिवर्षकिंपुरुषभारतानां तथेलावृतपूर्वे माल्यवद्गंधमा

मस्कंधेएकादशोध्यायः॥११॥रहूगणउवाच॥
नमःकारणदेहायनमोस्तुद्विजलिंगिने वचोमृतंमेतेब्रह्मन्नोगार्तस्ययथौषधम् १ संशयान्मेछिं
धिमेब्रह्मन्मनोमेभ्रमतेसदा द्विजउवाच चलत्यंगजनोभूमौतस्यापिचरणादयः २ शिबिकायांभवा
ना सिंधुराजेतिदुर्मदः नशोभसेसतांमध्यादिमृगोमेतिचिंतयन् ३ कृशस्थूलादिकंसर्वंमा
ययाकल्पितंनृप नरःसत्येवयायातिज्ञानंदानादिभिर्नच ४ पुराहंभरतोराजामृगसंगान्मृगो
भवं तत्रापिमेस्मृतिर्जातासत्संगाभावान्नराधिप ५ तस्मात्संगोभवन्नरःसर्वत्रसमतः॥६॥इति
श्रीभागवतरहस्येपंचमस्कंधेद्वादशोध्यायः॥१२॥द्विजउवाच॥
भ्रमन्संसारमार्गेःसार्थोयातिभवाटवीं यस्यांषट्शत्रवःसंतिलुंपंतिसार्थिकंबलात् १ मशकै
र्दुःखितःसैवेगंधर्वनगरंगतः निवासादिकमन्विच्छन्नटन्धावतिक्वचित् २ उलूकाद्यैस्तुदुः
खात्माश्रूयतेशुष्कपादपात् जलहीनांनदींप्राप्यदावतप्तोभियाचति ३ क्वचिच्चूर्णैर्हतस्त्वक
पमलेयातिशोचति चलत्कंटकविद्धांघ्रिर्विमनाश्चतिष्ठति ४ क्वचिन्निगीर्णःसर्पेणक्वचित्कं
दरंगतः बधितंमक्षिकाभिश्चतैलंपतिततोपरे ५ क्वचिद्धीनादिभिर्दुःखीकिंपाकफलमश्नी
याः क्वचिन्नष्टधनोयाचन्नार्थंलभतेनच ६ अन्योन्यकृतवैरश्चसंसारेविहरंस्ततः स्वतंत्रका
परिग्रहाज्जातेसार्थोनचागतः ७ ममेतिबद्धवैरायेतद्व्रजतिकर्हिचित् कदाचित्ताभुजासक्तोथ
वैसंस्थेवकादिभिः ८ नैवंचितोहंसकुलंविशन्नान्तरंगतः ऊर्ध्वंकीडांसद्रुमेषुराजभीतः सभा
स्थितः ९ कर्णविदापदोमुक्तःपुनःसार्थंविशत्यसौ राजंस्त्वंकृतमैत्रःसन्नतिपारंसमुत्तर १०
राजोवाच धन्यंजन्ममनुष्यस्ययत्रसज्जनसंगमः त्वत्संगात्पापहानिःस्यात्ब्राह्मणेभ्योनमोन
मः ११ शुकउवाच परीक्षिन्नेवंसद्द्विजवरःसिंधुपतयआत्मतत्वमुपदिश्यनेनाभिवंदितचरणा

८०

श्री॰भा॰ विशति भद्रा मेरुशिरसो निपतितोदीच्यां जलधिं प्रविशति तथैवालकनंदा दक्षिणस्यां जलधिं गा॰ १॰
५॰ पं॰ ता जंबूद्वीपे भारतवर्षं कर्मक्षेत्रं भवति चान्यान्यष्टवर्षाणि देवानां भोगस्थानानि येष्वयुतपुरुषायु॰
८० र्वर्षाणामेकवर्षशेषेषु गर्भकलत्राणां त्रेतायुगसमः कालो वर्तते यत्र नववर्षेषु देवपतयः स्वस्वग
णनायकगृहीतार्हणाः शिवजलाशयेषु विहरंति नवस्वपि वर्षेषु भगवान्स्वमूर्तिसमूहेनाद्या॰
पि सन्निधीयते ५ इलावृते तु भगवान्भव एकोऽस्ति नान्यः प्रविशति यत्प्रवेशतः स्त्रीभावः पा
र्वतीनाथैर्बुदस्त्रीगणैः सेव्यमानः संकर्षणसंज्ञां तामसीं मूर्तिं भवः सन्निधाप्येतदभिगृणन्नु॰
पधावति भगवानुवाच ॐ नमो भगवते पुरुषाय सर्वगुणसंख्यानायानंतायाव्यक्ताय नम इत्या
दि भजे भजन्यारणपादपंकजं भवभावमीश्वरं ६ मूलेनैव विश्वजन्मादि यमाहुरीशयः सदा यज्ञवेदहे॰
तुर्नेसर्वं नाम सर्वं चेदि यमृदा ७ वयं यस्य वशे विश्वसृजाम यदनुग्रहात्॥८॥ इति श्रीभागवत
रहस्ये पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ श्रीशुक उवाच॥
भद्रश्रवा वर्षपतिस्तस्य सेवकमुख्याजनावासुदेवस्य हयग्रीवां मूर्तिं सन्निधाप्येदं गृणन्नुपधा॰
वति भद्रश्रवस ऊचुः ॐ नमो भगवते धर्मायात्मविशोधनाय नम इत्यादि १ अहो हरिलक्षं कर्म
जनः पश्यन्नपश्यति २ यमतिसलिलादेदान्यहीनाकवयो देहे हरिवर्षे भगवान्नृसिंहरूपेणास्ते
तद्रूपं प्रह्लादो नाम तद्वर्षपुरुषैरुपास्ते इदं चोदाहरति ३ ॐ नमो भगवते नृसिंहाय नमस्तेजस्ते॰
जसे इत्यादि स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खलः लोके कौर्यं परित्यजेत नमे गोमे स्वनाडैषा दतिः स्याडमा॰
भाषणे ४ सस्तेनि नाम लवि स्मर्मीन संहरति स्वयमुपासाम्न्यहैतकीभक्तिः सम हाम्ल समदृशमः ५
हरिः शरीरिणामात्मा ऋषभाणाञ्च जलेषु यथा केतुमाले भगवान्कामदेवस्वरूपेणास्ते प्रजापतिसु॰
तकन्यानां प्रियचिकीर्षया तासां गर्भा वत्सरांते निपतंति ६ स्वललितगत्यादिभी रमा रमयंति

दिवानिशिरमयतेतद्रूपंसंवत्सरस्यदिनरात्रिषुवत्सरस्यपुत्रकन्याभिरुपालेदंचोदाहरति ॐह्रांह्रींहूं
नमोभगवतेहृषीकेशायेत्यादिस्त्रियोव्रतैस्त्वामाराध्याशुःस्वपतिंसन्तिदानपोरपपतेपतय॥
स्वासामेकःपतिर्भवान् ६ निर्भयस्तुभवेद्धर्मीयातिपादसरोरुहं निष्कामाकामयन्त्यास्तुसर्वका-
मेषुतेपदा ९ मत्प्राप्तयेयमरैःसर्वैस्तपसात्मनायाविना नकामयेन्यंत्वमपिवत्समेवविभर्षिमो
माकेवर्षेमत्स्यरूपमपुनापिपूर्वमास्तेतेमनुर्भक्त्याराधयतिचेदमुदाहरति ॐनमोभगवतेमु॥
ख्यतमायनमइत्यादि सदासर्वोहृदिष्ठोस्तियस्यसर्वेवशेजगत् १० हिरण्मयेवर्षेभगवान्कूर्मरू-
पोनिवसतितद्वर्षपुरुषैरर्यमातान्मूर्तिमुपधावतिमंत्रमिमंपठति ॐनमोभगवतेऽकूपारा-
यनमइत्यादि ११ बहुरूपरूपिणेरूपंभातियस्यनमोस्तुते सर्वंचराचरंविश्वमेकएवस्वराट्प्रभा
न् १२ उत्तरेषुकुरुषुभगवान्वाराहरूपआस्तेतंदेवीभूर्भक्तियोगेनोपधावति इमामुपनिषदमा-
वर्तयति ॐनमोभगवतेमंत्रतत्त्वलिंगायनमइत्यादि १३ मध्वंतिकवयोयस्यस्वरूपंचगुणाञ्च-
वै यस्यमायाकरोतीदंनमस्तेकर्मसाक्षिणे १४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऽष्टाद-
शोध्यायः॥ १८॥ श्रीशुकउवाच॥
किंपुरुषेवर्षेलक्ष्मणाग्रजंरामचंद्रंहनुमानुपास्तेआर्ष्टिषेणेनगंधर्वैःसमंकथांशृणोतिचेदं
गायति १ ॐनमोभगवतेरामायनमइत्यादि एकविष्णुर्ह्यनुभवंस्वपरेषुनिरहंतनं २ नवैसर्व
नमःसकास्त्रिलोकोभगवान्स्वयम् नतोषदेहेतुजन्मादियस्मात्सख्येवनोकसः ३ भारतेपिवर्षे
नरनारायणाख्योभगवांस्तपश्चरतितंभारती प्रजाभिर्मनोरूपदेवमारोगानारदउपसर्पति
गृणातीदं ॐनमोभगवतेउपशमशीलायनमइत्यादि ४ सर्गादीनाचरःकर्मावधत्तेनतेनते
नमःसकःसनेषुसाकेतमरणोत्तमस्वामोभवेत् ५ भारतेऽस्मिन्वर्षेसरित्पर्वताबहवःसंतिन

श्रीभा. दीजलं भारत्यः प्रजा उपस्पृशंति वृद्धवशानामप्यर्णिशानद्यः सिंधुरंधः शोणश्च नदौ कौशि ॥ ५५
५ पं. कीमंदाकिनीयमुनासरस्वत्याद्या महानद्यः ६ अस्मिन्नेव वर्षे पुरुषाणां दिव्यमानुषनारक
५२ गतयो विधीयंते यथावर्णमपवर्गोयाविसंभक्तेषु पदाश्रसंगाद्गायंति देवा धन्या जना भार
तेऽस्मिन्प्रसन्नो यन्नरत्वे हरिः ७ हरेः सर्वात्मैकनास्ति किंस्वर्गनादिभिः कृत्वाघ्रुवास्यु
नजपादारतीभजेयावराम् ८ हरिगाथ्यादेयायत्रनमंतितन्नसेव्यताम् मच्छन्दबाह्वविर्य
जेगनत्वातेकः स्वनामभिः ९ दिशास्त्येवार्थितन्नृणां विधत्ते भजतामलम् स्वर्गेमित्यास्वच्छे
षणाजनाभेजन्मनोभवेत् १० श्रीशुकउवाच जंबूद्वीपस्योपद्वीपानष्टावेके उपदिशंति स
गरात्मजैरश्वान्वेषणेमहींनिखनद्भिः कल्पितान् ११ स्वर्णप्रस्थश्चंद्रशुक्लआवर्तनो रमण
कोमंदरहरिणः पांचजन्यः सिंहलो लंकेति १२॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे एकोन
विंशोध्यायः॥१९॥ श्रीशुकउवाच॥
अतः परं प्लक्षादीनां प्रमाणादिर्वर्षविभागश्च वर्ण्यते यावज्जंबूद्वीपस्तावत्क्षारोदधिना वेष्टि
तोप्लक्षस्तद्द्विगुणेन क्षारोदेन परिक्षिप्तो यत्राग्निरूपास्ते सप्तजिह्वस्तस्य पतिः प्रियव्रतपु
त्र इध्मजिह्वः स्वद्वीपं सप्तपुत्रेभ्यो विभज्य स्वोपरामशिवादीनि सप्तवर्षाणि तत्र नद्यो गिरयः स
प्त १ मणिकूटादयः सप्त शैला अरुणाद्याः महानद्यः सर्ववर्णाः सहस्रायुषः सूर्यं यजंते प्लक्षा
दिपंचद्वीपपुरुषाणामिंद्रियादिक्षेमाप्ति कालसिद्धिर्भवति प्लक्षः स्वसमानेन इक्षुरसोदेनावृतो यत्र
वगाहस्तस्य स्थानमुपलक्ष्यते २ तत्पतिः प्रियव्रतपुत्रो यज्ञबाहुः सप्तपुत्रेभ्यः सप्तवर्षाणि व्य
भजत् सुरोचनादीनि तत्र सप्तनगाः स्वरसशृंगादयो नद्यो रसोदानुमत्याद्याः नद्यस्तत्र पुरुषाः सोमं
यजंते ३ एवं सुरोदात्तद्विगुणेन घृतोदेनावृतः कुशद्वीपो यत्र कुशस्तंबो वाग्निभिः स्वशाग्निर्देवो लि

श्री॰भा॰ ५॰ पं॰ ८१ दैवगिरी भवतः १ मंदरो मेरुमंदरः सुपार्श्वः कुमुदो मेरोश्चतुर्दिक्षु चत्वारो गिरयः एषु केतव इव चू- ४१
तजंबूकदंबन्यग्रोधा वृक्षास्तत्र चत्वारो ह्रदाः पयोमध्विक्षुरसमृष्टजलाः नंदनं चैत्ररथं वैभ्राजकं
सर्वतोभद्रमिति चत्वारि देवोद्यानानि यत्रामरललना विहरंति ४ एकादशयोजनोत्तुंगाच्चूतवृ-
क्षाद्गिरिशिखरस्थूलानि फलानि पतंति तत्फलरसेनारुणोदा नाम नदी पूर्वेणेलावृतं प्लावय-
ति यज्जलजोषणाद्भवान्यनुचरीणामंगस्पर्शवायुर्दशयोजनमुद्वासयति ५ एवं जंबूफलपति-
तरसेन जंबूनाम्नी नदी मेरुशिखरान्निपतंती दक्षिणेनेलावृतमुपस्यंदति नदीरोधसोर्मृत्तिका तद्र-
सद्रवाभरणं स्वर्णं भवति यत्तन्महाकदंबस्य कोटरेभ्यः पंचामृतधारा इलावृतमपरेणामोद-
यंति एवं वटस्कंधेभ्योपि मधुप्रमुखा भरणादयः पतंत उत्तरेणेलावृतमुपयोजयंति कुरंगकुरकु-
सुंभादयो विंशति गिरयो मेरुमूलदेशे कल्पिताः ६ मेरोः पूर्वेण जठरदेवकूटौ भवतः पश्चिमे-
न पवनपारियात्रौ दक्षिणे कैलासकरवीरावुत्तरे त्रिशृंगमकरावष्टभिरेतैः स्वमेरुश्चकास्ति ७ मे-
रोर्मूर्द्धनि पुरीमात्मयोनेः शातकौंभी वदंति तामनु यथादिशमष्टलोकपालानां पुराण्यष्टौ कल्पि-
ताः ॥ ८ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे षोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥
यत्र विष्णोर्वामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नादूर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टा सरित्सा तां भगवत्पदीति
ध्रुवमूर्द्धन्यवततार एतद्विष्णुपदमाहुः १ यत्र वीरव्रत औत्तानपादिः परमभागवतोऽधुनापि तत्पदे
रेणुं शिरसा विभर्ति ततः सप्तर्षयो गंगाभक्तास्तां मुक्तिरूपामधुनापि जटाजूटैरुद्वहंति ततो देव-
यानेनावतरंती चंद्रमंडलमाप्लाव्य ब्रह्मसदने निपतति २ तत्र चतुर्द्धाभिद्यमाना चतुर्दिशमा-
मानंदनदीपतिं निर्विशति सीता अलकनंदा चक्षुर्भद्रेति सीता ब्रह्मसदनादधः स्रवंती भद्राश्व-
वर्षमाप्लाव्य पूर्वसमुद्रं याता ३ एवं चक्षुर्माल्यवतो निपतंती केतुमालं प्रतीच्यादिशि समुद्रं प्र-

हृष्टोऽन्यस्मात्किमपि न वांछति भर्तरि सदा स्नेहमंतरेण ७ स कदाचिदटमानो ब्रह्मावर्तं गतो ब्र
ह्मर्षिसभायां प्रजानां स्वप्रवृत्तानां पुत्रानिति होवाच ८॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे चतु
र्थोऽध्यायः॥४॥ ऋषभ उवाच॥
नायं देहो नृलोकेऽस्मिन्कामानर्हति विड्भुजां तपो योग्यास्ति देहाय येनानंत्यसुखं भवेत् सुतेहा
रंतानां संगं स्त्रीसंगिनां नरकं विदुः संतस्ते समचित्ता ये ये सौहृदार्या भवंति च १ तावत्पराभवो ज्ञेयो या
वज्ज्ञानेन जायते मनः कर्मवशं तावद्यावन्मे भक्तिर्न जायते २ इयं स्त्रीमिथुनीभावं हृदयग्रंथिं कवि
दुः यदास्य हृदयग्रंथिः श्लथेत तदा सुखी ३ मयि हंसे गुरौ भक्त्या मत्कथया मत्कर्मभिः लिंगं यो
गादिभिर्जीवो हमास्यां कुशलस्त्यजेत् ४ योगेन हृदयग्रंथिं व्यपोह्योपरमेत हि नृपादयः प्रजा योगादिभिरपे=
दीन्स्वयोजयेयुः स्वकर्मसु ५ लोकः श्रेयसि नष्टदृक्कुडः स्वं नो वेद वैरकृत् दुष्टमार्गगतं कोपि दु
ष्टमार्गे न योजयेत् ६ गुर्वादयो न ते स्युर्ये तैस्तैर्ये न निवारितः मनोऽक्षमभरतं स्वयं महीयांसं सबुद्धि
तो भजध्वं सर्वे ते सत्वात्सेवनीयाश्च वै द्विजाः तल्लये ब्राह्मणो नान्यद्भूतं तेऽपि यथा स्यहं न तथा हो
मकर्मादावतो मे वल्लभा द्विजाः ७ सर्वभूतेषु मां पश्यंत एव सर्वमेतदर्हणम् श्रीशुक उवाच एवं
मनुष्यानस्य पुत्रानृषभदेवो लोकाननुशासनार्थं मुनीनां धर्ममुपदिशन्माणः पुत्रशतज्येष्ठं भरतं भू
पालनायाभिषिच्य नग्नः प्रकीर्णकेशो ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज ९ जडांधमूकबधिरवदभिभाष्यमा
णोऽपि तूष्णीं बभूव तत्र तत्र पुरग्रामादिषु दुर्जनैस्ताड्यमानोऽपि मलिकाभिरिव वनगजस्तैः
र्नमेहनादिदुष्कृतैरभिभवमविगणयन्भूमिमेक एव बभ्राम १० अतिस्वेदा कारचरणाद्यवय
वः स्वकरपादैः प्रवर्तितानां मनसि मदनमुपदधानोऽवधूतशरीरेणाग्रहग्रहीत इवाहृश्यत ११
स एष भगवानिमं लोकं योगस्य प्रतिपत्तिमपश्यन्तदाजगरवृत्तिमास्थितः शयान एवाश्नाति

श्री·भा· सुरलोकं मोदर्शपात्मकम् ६ नवमांत्मनाभिमेनोहं वलभामिमेनोहरा श्रीशुक उवाच इति
५·पं· ललनौ विबुधमतिः सभाजयामास तेन सदायुतायुतवर्षोपलक्षणकाले जंबूद्वीपपतिनाभो
४० गातनुभुजे ७ तस्यामाग्नीध्रो नाभिकिंपुरुषहरिवर्षइलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमा
लसंज्ञान्नवपुत्रानजनयत् सक्षवासतानजुवत्सरंभूयो ऽजं देवमुपतस्थे आग्नीध्रसुताः पित्रा
विभक्ता आत्मतुल्यनामानि द्वीपवर्षाणि बुभुजुः ८ आग्नीध्रो ऽतृप्तो ऽप्सरसमेवानुमालोकवै
ललोकं प्रापयत्र पितरो मोदंते सह ते पितरि नवभ्रातरो मेरुकन्या मेरुदेवीं सुरूपोदग्रां लतां रम्यां
श्यामां नारीं भद्रां देववीतिं नवोदवहन् ९॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे द्वितीयोध्यायः २
श्रीशुक उवाच नाभिरपत्यकामो मेरुदेव्या हरिमयजत् नत्वेवं श्रद्धया यजतो भगवानात्मानम
जं देवमाविश्चकार अथ ह तं हरिं लक्षणयुक्तं पीतवाससं सर्वेषामाद्यमृत्विक् सदस्या गृहपत
योऽभजन् १ नमो नम इति सदुपशिक्षितमर्हणं गृहीतुमर्हसि कोऽर्हति प्रमानी स्वस्वरूपनिरू
पणं नामादिभिः २ सकलजनपापनिरसनगुणैकदेशकथनाद्विना परिजनरचितसला
दिसंभृतया सपर्यया परमतुष्यसि न वा नयापि इज्यया समुचितमर्थं नोपलभामहे ३ सर्वपुरुषा
र्थरूपस्त्वमस्माकं सकामानां संराधनमात्रं भवितुमर्हसि तद्यथा मूढानां परमार्थविदुषां स्वयमागु
किं संपादयिष्यन् ऽसूजितपवर्गापेतवदिहोपलक्षितैः ४ अयमेव वरो वाऽर्हद्यदा राजर्षियज्ञे भग
वानाविरासीत् ज्ञानिनामात्मारामाणामपि तव गुणकथनमेव तत्त्वदर्शनम् ५ अथ कथंचि
त्स्खलने क्षुन्मरणकालेपि तव नामानि वचनगोचराणि स्मरणाय संतु किं चायं राजर्षिः पुत्रका
मो भवादृशं सुतमाशासानस्त्वां धनदमिवाधनः फलीकरणं ६ को वा इह ऽपराजितस्तव मायया
तदुह वाऽदभ्रकर्तरिहाल्पकार्याय समाहूतस्तद्धेलनं नः प्रतिवोढुमर्हसि ७ इत्यभिष्टूय प्रमा

श्री· भा· तरहस्ये पंचमस्कंधे विंशोध्यायः ॥२०॥ श्रीशुक उवाच॥ १४
५· पं· एतावान्भूमंडलसंनिवेशः एतेन दिवो मंडलमानमुपदिशंति यन्मध्यगतः सूर्य आतपेन त्रि
८४ लोकं तपत्यवभासयते उत्तरायणादक्षिणायनवैषुवसंज्ञाभिर्मांद्यशैघ्र्यसमानगतिभिर्मकरादि
राशिषु अहोरात्राणि ह्रस्वदीर्घसमानानि विधत्ते यदा मेषतुलयोरविस्तदाहोरात्राणि समानानि
यदा वृषभादिषु पंचसु चरति तदाहानि वर्धंते प्रतिमासमेकैका घटिका रात्रिषु ह्रसंति १ यदा
वृश्चिकादि पंचसु गच्छति तदा रात्रयो वर्धंते एवं नवकोटय एकपंचाशल्लक्षयोजनानो मान॰
सोत्तरगिरेः परिवर्तनमुपदिशंति तत्र मेरोः पूर्वस्मिन्नैंद्री पुरी देवधानी दक्षिणे याम्या संयम॰
नी पश्चिमे वारुणी निम्लोचनी सुत्तरे सौम्या विभावरीमुपदिशंति तासूदयमध्याह्नास्तमयनि॰
शीथानि मेरोश्चतुर्दिशं भवंति तत्रत्यानां दिनमध्यगः सदा सूर्यस्तपति सव्येनाचलं दक्षिणेन क
रोति यस्मादुदेति तत्र निम्लोचति २ यदा ऐंद्र्याः पुर्याः प्रचलते पंचदशघटिकाभिः सार्द्धद्वाद
शलक्षसपादकोटिद्वययोजनानि याम्यां गच्छति एवं पंचदशघटिकाभिस्ततो वारुणीं सौ॰
म्यां ऐंद्रीं सोमादयस्तेन नक्षत्रैः सहोदयंति निम्लोचंति मुहूर्तेन सूर्यरथश्चतुस्त्रिंशल्लक्षयोजना॰
न्यष्टशताधिकानि चतसृषु पुरीषु परिवर्तते ३ यस्यैकं चक्रं संवत्सरात्मकमस्ति तत्स्यातो मेरुम
स्तके कृतो मानसोत्तरे कृते तरभागस्तस्मिन्न देकतमस्तैलोक्ति यान्तस्तूर्यमानेन सस्मितो ध्रुवे॰
तरः २ कृतो भागः रथनीडः षट्त्रिंशल्लक्षयोजनानामस्तत्तुरीयभागविशालो यत्र वेदमया हयाः स
प्त सूर्यं वहंति ४ तथा वालखिल्या अंगुष्ठमात्राः षष्टिसहस्राणि सूर्यं स्तुवंति तमेवान्येपि गंध
र्वादयः द्विक्रोशहिमसहस्रलक्षांतरं सार्द्धनवकोटियोजनानि क्षणेन गच्छति सूर्यः ॥५॥ इति श्री
भागवतरहस्ये पंचमस्कंधे एकविंशोध्यायः ॥२१॥ श्रीराजोवाच॥

श्री.भा. यत्सूर्यस्य मेरुं ध्रुवं प्रदक्षिणेन क्रमतो राशीनामभिमुखं च चलनमप्रदक्षिणं च भवता कथितं त ^१०
५. पं. न्न जानामि श्रीशुक उवाच यथा कुलालचक्रभ्रमणेन तदाश्रयाणां कीटानां गतिरन्या एवं का
८५ लचक्रभ्रमणेन सूर्यादीनां गतिरन्यैव लक्ष्यते १ स एष भगवानात्मानं द्वादशधा विभज्य षट्॥
त्स्वृतुषु तद्गुणान्विदधाति तमेतं पुरुषास्त्रय्या विद्यया यजंतस्तमधिगच्छंति स एष कालचक्रग
तो राशिसंज्ञान्द्वादश मासान्भुंक्ते मासः पक्षद्वयं सपादर्क्षद्वयं सौरो मासो यावता षष्ठमंशं भुन
क्ति स ऋतुः पर्वावर्धं तदयनं २ यदा सर्वं नभोमंडलं भुंजीत तं तं च विधं वत्सरमामनंति सूर्य॥
स्योपरि लक्षयोजनतश्चंद्रोऽस्ति सूर्यवत्सरं मासेन मासं सपादर्क्षद्वयेन पक्षं दिनेन भुनक्ति स एष षो
डशकलः सर्वमयः ३ तत उपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतो नक्षत्राण्यष्टाविंशतिस्तत उपरिष्टात् द्विल
क्षयोजन उशनाः सूर्यवच्चरति तत उपरि लक्षयोजने बुधश्चरति तत उपरिष्टात् द्विलक्षयोजने भौ
मश्चरति तत उपरिष्टात् द्विलक्षयोजने गुरुश्च तत उपरिष्टाल्लक्षद्वययोजने शनिश्चरति॥४॥ इ
ति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे द्वाविंशाध्यायः॥२२॥ श्रीशुक उवाच॥
ततस्त्रयोदशलक्षयोजने विष्णुपदं भवति यत्र ध्रुवो निवसति ग्रहादयोपि ध्रुवमालंब्य परि
चंक्रमंति केचिज्ज्योतिरनीकं शिशुमारचक्रे गादहरियोगधारणायां स्थितं मन्वुवर्णयंति यस्य पु
च्छाग्रे ध्रुवो लांगूले प्रजापत्यादयः पुच्छमूले धात्रादयः कट्यां सप्तर्षयोऽभिजिदादीनि पुनर्व
स्वंतानि चतुर्दश भानि दक्षिणपार्श्वे पुष्यादीनि शेषाणि वामपार्श्वे कल्पयंति पृष्ठे अजवीथी
आकाशगंगा चोदरतः १ पुनर्वस्वादीनि सर्वाणि मर्देषु गोप्तति ष्ठंति उत्तराहनावगस्तिश्च अध
राहनौ धर्मो मुखे भौमः शनिरुपस्थे गुरुः ककुदि वक्षसि सूर्यः हृदि हरिर्मनसि चंद्रो नाभावुश
नाः स्तनयोरश्विनौ बुधः प्राणापानयोराहुर्गले केतवः सर्वांगेरोमसु तारागणाः एतत्सर्वं देव

हूपं विष्णुपंथः स्मरति तस्य पापानि नश्यंति॥२॥ इति श्रीभागवतरहस्ये पंचमस्कंधे त्रयोवि
शोऽध्यायः॥२३॥ श्रीशुक उवाच॥
सूर्याधोऽयुतयोजने राहुरित्येके यो ऽसावमरत्वं चालभत सूर्यमंडलमयुतयोजनमाचक्षते द्वा
दशसहस्रं चंद्रस्य त्रयोदशसहस्रं राहोर्यः पर्वणि सूर्यचंद्रावभिधावति १ तन्निशाम्य तद्र
क्षणाय हरिणा सुदर्शनं प्रयुक्तं तत्तेजसा त्रस्तमुद्विग्नहृदय आरान्निवर्त्तते तदुपरागं वदंति
ततोऽधः सिद्धादिसदनानि ततोऽधो यक्षादिसदनं नरितयावद्वायुर्गृध्रावश्येनाद्यास्ततोऽधः शत
योजनान्तर इयं भूमिर्यावत्तत्र विप्रवरा उत्पतंति २ भूमेरधः एकैकशो योजनायुतांतरेण सप्त
भूविवराश्चतलसुतलवितलेतलातले महातले रसातलं पातालमिति तेषु स्वर्गविलेषु दैत्य
दानवकाद्रवेया अप्रतिहतकामानि वसंति येषु मयेन निर्मितागृहोद्यानादयस्सुकाः संतिय
त्रस्थानादीनि जलाशयादि श्रीभिरमराश्रियमतिशापितानि च कासंति यत्र भयं केनापि न भ
वलियत्र महामणयः सर्वंतमः प्रबाधंते ३ ततेषु वसतां दिव्यौषधिरसायनादिभिराधयो व्याध
यो भवंति न हि तेषां कृतश्चिन्मृत्युर्हरिचक्रं विनायस्मिन्प्रविष्टे स्वस्त्रीणां गर्भा भयात्पतंति
४ अथातले मयपुत्रो बलो वसति येन षण्णवतिर्मायाः सृष्टा यस्य मुखात्त्रयः स्त्रीगणाः स्वैरिण्यः
कामिन्यः पुंश्चल्यो जातास्ततोऽधो वितले हरो भवान्या सह प्रजापतिसर्गवृद्ध्यै वसति यतो हाट
कीनाम सरिद्भवयोर्वीर्येण ५ ततोऽधः सुतले विरोचनसुतो बलिर्वसति वामनरूपेण परा॥
हृतमेलोकत्रयः ६ बलेर्निलये स्वर्गभूमिदानस्य फलं न भवति यद्भगवता याच्ञाछलेनापहृ
तलोकत्रयो यावत्सर्वाणि दैवे हि सिद्धिर्दर्शयामपविद इति होवाच भगवतो लोकत्रये पावमाराम्य॥
कियहो लोकत्रयेन स्वार्थस्पदास्यमेवास्मत्पितामहः किल वव्रे तस्मात्पयको ऽस्मद्धियोऽनुग्रहवि

श्री·भा·
५·प·
४३

कुशद्वीपपतिः प्रैयव्रतो हिरण्यरेताः स्वं द्वीपं सप्त पुत्रेभ्यो विभज्य तपस्यातिष्ठत् ४ तत्र विप्राद॥
यो निरपेक्ष्य समकुल्यादयो भवंति तथा वह्निः क्रौंचद्वीपो द्विगुणः क्षीरोदेनावृतो यत्र क्रौंचना
मपर्वतस्तत्राधिपतिः प्रियव्रतपुत्रो घृतपृष्ठोधिपतिः स्वद्वीपं सप्तधा विभज्य सप्तपुत्रेभ्यो दत्त्वा हरिशरण
तामगमत्तत्र शुक्लादयो वर्णाः भगवद्रूपमद्भिर्यजन्ति तत्र पुरुषा जलमयं देवमुपासते एवं परस्तात्क्षी
रद्वीपो द्विगुणविशालस्तथा दधिमंडोदेनावृतो यत्र शाको नाम महीरुहस्तत्राधिपतिः प्रैयव्रतो मेधाति
थिः सोपि विभज्य स्वद्वीपं सप्तपुत्रान्स्वस्ववर्षेषु संस्थाप्य स्वयं तपोवनमगात् तत्रेशानादयः पर्व
तास्तत्र ऋताद्या नद्यस्तत्र पुरुषा वाय्वात्मकं देवं यजंते ५ एवं दधिमंडोदात्परः पुष्करद्वीपस्ततो द्वि
गुणः स्वादूदकेनावृतो यत्र बहुलं ब्रह्मासनं परिकल्पितं यत्र मानसोत्तरनामैकोर्वाचीनपराचीन
वर्षयोर्मर्यादागिरिर्यत्र चतुर्दिक्षु चत्वारि पुराणि लोकपालानामिंद्रादीनां यस्योपरि सूर्यरथच
क्रं संवत्सरात्मकं परिभ्रमति ६ पुष्करद्वीपपतिः प्रैयव्रतो वीतिहोत्रो द्वयोः स्वपुत्रयो रमणकधात
किनामानौ वर्षपती कृत्वा हरिकर्मशीलोऽभूत् तत्र जना ब्रह्मरूपिणं भजंति श्रीशुक उवाच॥ एंदेवं
ततः परस्ताल्लोकालोको गिरिर्लोकालोकयोरंतरेऽस्ति यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरं तावती भूः का
ञ्चनी स गिरिर्लोकत्रयांते ईश्वरेण विहितो यस्य सूर्यादिध्रुवान्तानां गभस्तयोर्वाचीनांस्त्रीँल्लोका
न्वितन्वाना न कदाचित्पराचीना भवितुमुत्सहंते तावदुच्छ्रायविस्तारः ७ एतावांल्लोकवि॥
न्यासः कविभिः कल्पितो लोकालोकाचलः सार्द्धद्वादशकोटिविस्तारस्तदुपरि चतुर्दिक्षु ब्रह्म
णा दिग्गजेन्द्रा ऋषभादयो निवेशिताः स्थितिहेतवस्तत्र भगवान्सकललोकपालानां स्वस्त्य
यनसुष्ठु स्वरूपं धारयमाण आस्ते ८ लोकालोकाद्बहिर्योगेश्वरगतिमुदाहरंति सूर्यांडमध्य
मध्यमसूर्यांडगोलयोः पंचविंशतिकोटयः सूर्येण विभक्ता दिशादयः॥ ९॥ इतिश्रीभागव

श्री·भा· कयाविनिर्मितं स्त्रिया १५ शरीरमग्रहद्वारं यथापालं त्रिकोष्ठकम् षट्कुलं पंचविपणं पं-
४·च· चप्रकृति स्त्रीधवम् १६ तस्मिन्नरेस्त्रिया रक्तः पापयोनिगतोसि हि नत्वं विदर्भतनया नायंवी-
६१ रः पतिस्तव १७ इयमाया मयासृष्टा पश्य हंसौ सनातनौ हंसेनवोधितो हंसो नष्टामाप पुनः
स्मृतिम् ॥ १८ ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे अष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥
प्राचीनबर्हिरुवाच ॥ देवर्षे तव वचोस्माभिर्न सम्यग्ज्ञायते बुधैः नारद उवाच पुरंजनोस्ति पुरु-
षो नवद्वारं पुरं वपुः बुद्धिस्तु प्रमदा ज्ञेया सखायस्त्विन्द्रियाणि च १ सखास्तत्र तथा प्रा-
णः सर्वइन्द्रियनायकम् मनस्तु पंचविषयाः पंचालाः परिकीर्तिताः २ अक्षिणी नासिके
चास्यमिति पंचपुरः कृताः वामसव्यौ च कर्णौ द्वौ गुदं शिश्नमधस्तथा ३ खद्योताविर्मुखौ ने-
त्रे नासे नलिनी नालिनी मुखं मास्यं पितृहूश्च देवहूस्तु कर्णौ स्मृतौ ४ आसुरी मेढ्रमर्वाक-
स्यालिंगं पृथ्वीकृतयोस्ततः नेत्रं पौहस्तपादौ स्मो हृदयं विद्धि तत्पुरम् ५ रथं देहं स्त्विंद्रियाश्वः
वत्सरस्य रयोगतिः द्विकर्म चक्रं त्रिगुणध्वजः पंचासुवंधुरम् ६ बुद्धिः सूतो मनोरश्मी रनो-
देहकूबरः पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपः सप्तधातुवरूथकः ७ वर्षस्याह्नानि गंधर्वा गंधर्व्यो रात्रयस्तथा
भगिनीयेन= कालकन्या जरा ज्ञेया भगिनी मृत्युरग्रहीत् ८ एवं वहुविधैर्दुःखैर्वद्धः शेते समाः शतम् नाना-
कर्मकरो जीवः कश्चिन्नाश्नौ च नो भयम् ९ स्वकर्मफलभोगाय नानायोनिषु गच्छति लोकः
कर्मभिरात्मानं करोति रतिहृत्सौ १० मरीचिमिश्रा ऋषयः पश्यंतोपि न चेश्वरम् पश्यंति चे-
द्रूपादीन्भजतः कर्मवर्त्मयः ११ ततः कर्मसमाहृष्टिं कुरुष्व जन्ममोक्षिभिः वैकुंठलोकं नु-
विद्धि जनामलबुद्धयः १२ यस्तु कर्माभिमानी सन्नावेति परमेश्वरम् ददाति पदं न याकार्यः
कर्ममोक्षाय तोन्नरणाम् १३ यस्तु वेद हरिं देवं स विद्वान्स गुरुर्हरिः पुण्यसमधर्मा मार्गस्त्रीपणा

श्री·भा· ४· च· ६०

नैकत्रतिष्ठमांशापंदत्वेतीसाउन्मर्गता ७ मयोपदिष्टंसावव्रेपतिंनाम्नाभयंनृप हृणोत्वामृ ५·
षभंदेवंमांभजत्वंदयांकुरु ८ कालकन्यावचः श्रुत्वातामाहयवनेश्वरः यवनेश्वरउवाच
नैच्छत्वभद्रांत्वांलोकः लोकंकर्मविनिर्मितम् ९ भुंक्ष्वमेपृतनायुक्ताप्रजानाशंकरिष्यसि
प्रज्वारोयंममभ्राता त्वंचमेभगिनीभव १०॥ द्वाभ्यांत्वांचरिष्यामिलोकेस्मिन्कर्मनिर्मि
ते॥ इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधेसप्तविंशोध्यायः २७॥ श्रीनारदउवाच॥
भयस्यपृतनाःसर्वाविचेरुरवनीमिमाम् तापकदातारुरुधुःपुरंजनपुरींनृप १ यांकालक
न्याबुभुजेयवनैःसातत्ताभिषात् स्वपुर्यांपीड्यमानायांयवनैःसपुरंजनः २ दुःखितान्वापन
हृष्ट्रीरस्त्वाकुलवापवान् कन्ययाग्रस्तमात्मानंदृष्ट्वागतंमनोदधौ ३ अंतकालेमहदुःख
दत्तेगंधर्वसैनिकैः सोस्मरन्नथपुत्रादीन्किंकरिष्यन्तिमेसुताः ४ किंकरिष्यतिमेपत्नीशो
चयिष्यतिदीनवत् एवंकृतमतिंतत्रभयनामाभ्यपद्यत ५ सनास्मरत्सर्वंमित्रंगच्छन्नम
पुरींनृपः संतमालेनयेजीवास्तेवपुत्तस्यचिच्छिदुः ६ तामेवमनसाचिंत्यकन्याभूत्वावि
दर्भजा मलयध्वज नीतायाकन्यातस्यामजायत ७ तथासमसुताजाताःश्रवणाद्यायः
वीपमः एकैकस्यार्बुदंजातंतेषांयेभोक्ष्यतेमही ८ अगस्त्यःप्राग्दुहितरमुपयेमेयतोद्युति:
इध्मवाहात्मजोजातःपुत्रेभ्यःतांविभज्यसः ९ मलयध्वज स्तत्रैवजगामचकुलाचलं
तमन्वधाद्वैदर्भीनिषक्तेपेयफलाशनः १० दिव्यवर्षशतंतस्यातनत्त्रोपरामसः हित्वाभो
गांश्चवैदर्भीपतिंपर्यचरत्तदा ११ यदानोपलभेतांघ्रावूष्माणंस्वामिनोर्चती स्रोदद्दस्युडः
खिन्नोभ्मभिन्नरत्नविभ्यतीम् १३ रुदंतीतांम्नेज्ञात्वाप्राहएवंततःसखा काचित्विशोव्हसन
कमांनजानासिकिंप्रिये १४ द्वौहंसोत्वमहंचार्यंत्यक्त्वामांत्वंगतोमहीम् नवाद्वादीःपुरंकवि

सर्गिद्दस्तोप लितउह्नप मतिः =

दृढच्युतिनाम्ने ति: =

श्री·भा· र·च· ५९ देवहूः पूर्वा प्राग्द्वारी पश्चिमे तथा निर्ऋतिर्नाम पश्चात्तु चांधौ पादकरौ स्मृतौ १८ यद्यत्करोति ०१
सा नारी तत्तद्देव करोति सः महिष्या वंचितस्तत्र नेच्छन्नप्यकरोति सः ॥१९॥ इति श्रीभागवतरहस्ये
चतुर्थस्कंधे पंचविंशोध्यायः २५॥ श्रीनारद उवाच ॥
कदाचिद्रथमारुह्य स राजा वनमाययौ द्वीषं द्विचक्रमेकाक्षं पंचाश्वं च त्रिवेणुकं १ एकरश्मि
कदमनमेकनीडं द्विकूवरम् पंचप्रहरणोसप्तवरूथं पंचविक्रमम् २ चचार मृगयां जायां विहा
य व्यसनातुरः पशून्स सोहनद्बाणैः रागद्वेषैरहर्निशमाश्रितः ३ पशून्हत्वाश्रमं गत्वा पुनः स्वगृहमे
यिवान् स्नात्वानुभूषितं कृत्वा महिष्या मनुत्र्यादधे ४ नापश्यत महिषीं राजा स्त्रियः पृच्छत्स ॥
दीनवत् गृहे ह्रिकुशालेरामा न रोचंते त्र संपदः ५ ऊचुस्ता ललनायामा मदुद्देश्य सनार्गेण वान ॥
श्रीरामा ऊचुः न वयं प्रियां न जानीमः शयानां भुवि पश्यताम् ६ निरीक्ष्य पतितां भूमौ स्निग्धं दुःख
मवाप सः पस्पर्श पादौ तां माहस्मयुणुमे परमं वचः ७ पुरंजन उवाच सापराधं तमां दृष्ट्वा शिक्षा
दत्ता त्वयाधुना मुखं दर्शय मा ह्यस्मिन्काले मां भज सुंदरि ॥८॥ इति श्रीभागवतरहस्ये चतुर्थस्कं
धे षड्विंशोध्यायः ॥२६॥ श्रीनारद उवाच ॥
विलासैर्वशमानीय रेमे रमयती पतिम् राजाप्यनंदत्तामेव न जानाति परं च यत् १ गतं तथैव
मतः तस्मा एव न वयः तस्यामजनयत्पुत्रान् नायुषोर्द्धमपात्ययात २ कन्यास्त्रपितयातस्मा
दारैः संयोजिताः सुताः वरैः संयोजिताः कन्याः पुत्रवंशो महाननभूत् ३ तत्रासक्तः पशून्हत्वा य
जन्हूतपतींस्तदा कालस्यापाडुरभूत् ऊथवीदि पतिर्बली ४ प्रजागरः कालभटः त्वान्यं पश्यपुर
पुरं बलात् दीयमानोत्ससंबंधे चिंतामाप सबांधवः ५ कालस्य दुहिता नैच्छत्कोपितां वरमी
श्वरी विफ्फताडु भगात्स्वाहता दास्प्रवेवरम् ६ सा तु वने कदाचिन्मां तमया प्रति पादिता

श्री·भा· माश्रुयेवुद्ध्यांपवसक्तंकर्मविपाकजं तिक्तोपस्यजंविविन्वंतंविषयामिथुनीभूपुनन्नामिनिविश
१·च· मनसंभ्रमरवन्मनोहरंस्त्रीजनालापेषुलोभितकर्णीकस्यवदात्मनश्राखुंहरंतोःहरेयाज्ञानग
६२ णापगृहेविद्वान्तिहृतः परोद्देशगागतकालःशरेणायमिहविध्यतितमात्मानंभिन्नहृदयं
द्रष्टुमर्हसि १५ आत्मानंभगवद्बुद्ध्यावेंद्रियाणिनियच्छभो राजोवाच श्रुतंविचारितंतन्मे
संशयोमेमहानयं॥ १६ त्यक्त्वादेहंकर्मकर्तुंफलमन्येनभुज्यते श्रीनारदउवाच मुनः
स्थूलदेहनाशेपिमनःप्रधानकर्तृभोक्तृलिंगदेहानाशात् लिंकर्मतेनैवयद्यन्मनसिचिंतितं १७ गृह्णातितत्तन्मान्वाहंतेनैवनेतरेणवा सवैकानि· संयोगमिदमात्मार्थः =
ष्टमनसित्प्रपश्यावभासते १८ षोडशविकारवलिंगजीवस्तचेतनान्वितः हरिंभजमहारा
जविश्वंपश्यसदात्मकं १९ शुकउवाच गतिंप्रदर्श्यराजानंहंसयोनारदोययौ भूपालनेम
तान्स्याप्यसगतःकपिलाश्रमम् २० हरिंनारायणंस्मृत्वाभक्त्यातत्साम्यनामियात् २१ ॥
इतिश्रीभागवतेदशमेचतुर्थस्कंधेएकोनत्रिंशोध्यायः॥ २९ ॥
विदुरउवाच प्राचीनवर्हिषःपुत्राःशिवेनोक्तागताः सोऽवप्रापुःशिवंतोष्यतत्सर्वंप्रापुस्त्व
श्वाकिम् १ मैत्रेयउवाच प्रचेतसोनहृदयोपुरंजनमतोषयन् दशवर्षसहस्रांतेतेषामाविरा
भूद्धरिः २ पीतवासाश्वतुर्बाहुर्वितितिमिराःऊचेनुदिशः श्रीभगवानुवाच वरंवृणीध्वभद्रंवस्त
होहंसोहृदेनवः ३ युष्मान्स्मरतियःसायंतस्यस्याद्भ्रातृसाम्यता सौहार्दंसर्वभूतेषुहृदंगीते
नयोनरः मोक्ष्यतितस्मैदास्येहंकामान्प्रज्ञांचशोभनां ४ सुतःसर्वगुणोपेतोभविष्यतिनसं
शयः कंडोःप्रम्लोचयाजातानाप्तकार्यदेवेषुसाहृता ५ तस्मात्सुखिदद्दत्सोमःतजेयीममतस्त्ववो
ताम्रुद्वहतमापतीयुष्मान्परिचरिष्यति ६ भूमिवक्रविंचभुक्त्वाभन्नामेवोपयास्यथ भक्त्या·
प्रयिणागेहानवंधायमतोमम ७ मैत्रेयउवाच प्रचेतसोग्गणान्देवंगिरावध्वाकरांजलीन् प्रचे

श्री·भा· त्रयोविंशोध्यायः ॥ २३ ॥ मैत्रेय उवाच ॥
४·चे· वलिं हरंति राजानो विजिताश्वाय वैन्यवत् विजिताश्वोददत्काष्ठा भ्रातृभ्यः सर्वतः क्रमात् ॥ १ ॥ ०८
५७ अंतर्धानगतिं शक्राल्लब्ध्वांतर्धानसंज्ञकः शिखंडिन्यामसूताथ पुत्रान्पावकादिकान्त्रयम् २ अन्त
र्धानो नभस्वत्यां हविर्धानमविंदत यः शक्रमश्वहर्तारं ज्ञात्वापि न हि जघ्निवान् ३ ज्ञात्वा स
दीर्घसत्रव्याजेन = कृत्विनो हृति राज्ञां स वैराग्यात्तत्यजे प्रकृष्टं स्वमात्मानं ध्यात्वा तल्लोकतां गतः ४ हविर्धानान्नाम सु
प्राप्य नवर्हिषदादीन्षट्पुत्रानजीजनत् बर्हिषत्सुमहान्मध्ये हाविर्धानिः क्रियात्मकः ५ उपयेमे समा शतद्रुती
मुद्रीं बर्हिषी च कर्मप्रिया यया हि विजिता देवा गंधर्वविबुधादयः ६ शतद्रुत्यां ततो जाता दशपु पितिशेषः =
त्राः प्रचेतसः पित्रादिष्टाः प्रजार्थं ते तपसे सिंधुमाविशन् ७ दशवर्षसहस्राणि शिवोक्तं तैः क प्राचीनबर्हिषः
यः कृतम् विदुर उवाच प्रचेतसां शिवेनासीत्संगमः कुत्र मे वद ८ मैत्रेय उवाच प्रचेतसः पितु
र्वाक्यं गृहीत्वा प्रययुर्दिशं प्रतीचीं सिंधुकूले ते पश्यन्सरश्च महत्तरं ९ तस्मिन्गायनं श्रुत्वा
विस्मिता राजसूनवः सरसो बहिरायातं ददृशुः सानुगं शिवं १० प्रणताः प्रीतः शिवं ज्ञात्वा भगवाना
हतान्प्रति रुद्र उवाच मया प्रचेतसो ज्ञातं भवतां यच्चिकीर्षितम् ११ हरिभक्ताः प्रिया मह्य
ये भागवताः प्रियाः शृणुतायद्गुजमभ्यपवित्रं मंगलं परम् १२ श्रीरुद्र उवाच नमस्ते आत्मवि
दुर्घसंकर्षणा नमोस्तु ते नमो निरुद्धरूपाय स्वर्गादिद्वारते नमः १३ महत्तादिस्वरूपाय यथमाय
देहिने नमः एवं सविविधो जप्यो भवद्भिः कृतमंगलैः १४ उपास्यायं योगादेशमेतद्भ्यस्तादि ॥
ताः [illegible] इदमाहु पुरास्माकं भृग्वादीनां सिसृक्षताम् १५ सिसृक्षु भगवान्ब्रह्मा वयं ते नैव चोदिताः
प्रजाः सिसृक्षवो विविधाः प्रजासर्गे प्रजेश्वराः १६ शिव उवाच मदुक्तमिदमुत्पाद्य यः प्रातः कालेय
यः पठेत् नस्य कार्याणि सिध्यंति चिरं लोके परत्र च ॥ १७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे

श्री·भा·
४·च·
५६·

मान् भिदांपश्यतिसर्वस्वविषयान्ध्यायतोमृतः ८ चेतनांहरतेबुद्धेःस्मृतेर्नाशस्ततोमनु म
तोज्ञानस्यनाशःस्यादात्मनाशंतुधाविदुः ९ इन्द्रियार्थप्रविध्यानेनकुर्यात्सर्वनाशकं श्रेवदि
सर्वांगदेवंयस्मिन्सदसदात्मकम् १० यत्पादभक्त्याहृद्ग्रंथिंसंतउद्ग्रथयंतिच येषांत्वंवाहरिनो
क्तिंसंसारंनतरंतिते ११ मैत्रेयउवाच कुमारेणात्मनोदृष्ट्वागतिंप्रोवाचतंनृपः राजोवाच ह
विप्रानुग्रहः सर्वंकृतोवःसफलीकृतः १२ साधुपृच्छितेहहिमेसर्वंराज्यदेहादिकिंददे मैत्रेयउ
वाच ऋषयःपूजितास्तास्तेगतामिषतांसताम् १३ सर्वकर्मफलंवैन्यःकृतवान्ब्रह्मसानदा
र्चिष्यांविजिताश्वादीन्पंचपुत्रानजीजनत् १४ तेषुकोगुणयुक्तोभूद्राजानामेत्यथाततः
सर्वसौंदर्यसंयुक्तःकलत्राणांमनोहरः॥१५॥इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधेद्वाविंशो॥
ध्यायः॥२२॥मैत्रेयउवाच॥
वैन्यस्तुवृद्धमात्मानंदृष्ट्वापुत्रेषुन्यस्यताम् भूमिंसकलकोशाढ्यांसदारोगात्तपोवनम् १
वनेकंदादिकंभक्तन्ग्रीष्मेपंचतपाअभूत् वर्षासुधारासाराणामग्रउदकेशिशिरेतदा २ यन्मा
र्गमृषिणाप्रोक्तंसतेनैवाभजद्धरिम् तदाभक्तिरभूत्तस्यतेनतज्ज्ञानंविरक्तिमत् ३ आत्मन्या
त्मानमावेश्यतत्याजतत्स्वकलेवरम् नाविंदत्तांतितत्पत्नीपतिंशुश्रूषणेरता ४ ज्ञात्वासाभर्तु
र्मरणंचितामारोपयत्पतिम् दत्वोदकंविवेशाग्निंपतिंपादौचध्यायती ५ भर्तृस्वानुगतांदृष्ट्वा
तुष्टुवुर्देवतास्तदा पुष्पाणिववृषुर्देव्यःपरस्परमथाब्रुवन् ६ देव्यऊचुः अहोवधूरियंधन्याप
तिंभेजेयमेवहि भुवियेतानिनःसंतितेषांकिंदुर्लभंभवेत् ७ मनसोवंचितःप्राप्यमानुष्यंवि
षयीभवेत् मैत्रेयउवाच पतिलोकंगताराज्ञीयंइत्थंवसुंधराश्रयः ८ यइदंचरितंराज्ञाज्ञातंततेनकृ
थितंमया धन्यंयशस्यमायुष्यंसर्वसौख्यविवर्द्धनम् ९॥ इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधे

त्वेष्टयानाद्भुवं स्तवादितः करं गृहीत्वा यो राजा न शास्ता लोकपापभुक् ९ प्रजा ममानुग्रहार्थं॥
स्वधर्मं कुरुत स्वयम् मनुरुत्तानपादश्च ये चान्ये तु ध्रुवादयः १० तेषां प्रह्लादपुत्राणां हृत्स्यम·
क्तिरादाभृता दौहित्रादीनिनामस्त्योः हरेः पादानुसेवनम् ११ सद्यः क्षिणोति शमलं यथा·
गुहोद्भवा सरित् कायवाचा मनोभिस्तु शुभं भजत साधवः १२ निर्गुणो नैकगुणवान्कर्ममार्गे
हरिर्भवेत् द्रव्यादिभिर्यज्ञरूपोऽश्योऽशयलिंगनामभिः शारीरे चैतनो ज्ञाप्यफलत्वेन प्रतीयते
१३ हरिं स्वधर्मयोगेन भजेत मामकाजनाः राजते जो द्विजकुले प्रभवेन्नकदाचन १४ ब्राह्म
णानां प्रसादेन हरिर्लक्ष्मीमवाप्तः हरिर्ब्रह्मसु वेदं तत्स्वयमश्नाति श्रद्धया १५ तत्पादानाम
हेरेणुं धारयामि द्विजाश्च ये वेदान्तविश्रुतिधर्मज्ञाः शिरस्यपापनाशनम् १६॥ मैत्रेय उवाच ॥
तद्भुर्नृपतिं विप्राः पुत्रपुत्रात्प्रद्योऽभवत् प्रह्लादस्यपिता प्राप्तो मुक्तिं पुत्रेणधीमता १७ ॥
इति श्रीभागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे एकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ मैत्रेय उवाच ॥
चत्वारो मुनयः प्राप्ता जनेष्वेवं वदत्सु च उत्थितः सनकादींस्तु हृष्ट्वा वैन्यः सहानुगः १ अर्घ्यौ·
णासृजनेहत्वाकथयामास प्रेमतः पृथुरुवाच किं कृतं मे शुभं कर्म येन वो दर्शनं कृतम् २
यस्माद्विप्राः प्रसीदन्ति बाल्याद्यापि सानुगाः किं तस्य दुर्लभं लोके नास्येह परात्र च ऋषीणां
स्वागतं भवतां किञ्चित्कुशलं सदा ३ पृच्छामस्तु कुशलं प्रसन्नो नेष्यन्त ऋषयो मलाः संदृष्टे लो
केऽपि तस्मिन्स्वागतं केनोऽजन्म भवेत् ४ मैत्रेय उवाच श्रुत्वा सूक्तं तदा कार्ये कुमाराः सारसंविदु
ः सनत्कुमार उवाच पृष्टाशिष्टं महाराज यस्माखिलमतिर्हरौ ५ संगमः खलु साधूनां सर्वे
षां संमतो नृप श्रुत्वा पुण्यं हरेः कार्यमीतिज्ञाये तेयोगकर्मभिः ६ यदा ब्राह्मणभक्तिः स्याज्जीव को
ऽपि दहेन्नरः नप्रभोऽनंततं जातो यत्सर्वस्वपरात्मनोः ७ सति चित्ते भवेद्धेहे दोपयोपाथोजले प्·

चतुर्विंशोध्यायः॥ २४॥ मैत्रेयउवाच॥
संदिश्य देवो बर्हिषदां तत्रैवांतर्दधे शिवः वर्षायुतं तपस्तेपू रुद्रगीतं जपन्जले १ प्राचीनबर्हिषं
विप्रा नारदः प्रत्यभाषत किंकरोषि महाराज श्रेयसे कर्मैवबंधनम् २ राजोवाच ब्रह्मन्छोगर॥
ह्यासक्तो न विदामि परं प्रभो नारदउवाच पश्यन्पश्य महाराज हिंसिताये त्वयाध्वरे ३ भवद्वि
ध्यंति त्वां सर्वे संपरेते परत्र च कथयाम्यत्र ते राजन्नितिहासं पुरातनम् ४ पुरंजनस्तु राजासी
अविज्ञात नामा = नत्सखोऽज्ञातचेष्टितः सोऽन्वेषमाणः शरणं नानुरूपं यदाप्नुयात् ५ कदाचिद्भ्रमतेसौवैदद
र्शनवभिः शुभम् द्वार्भिरलंकृतां दीप्तां प्राकारोपवनादिभिः ६ सभाचत्वररथ्याढ्यैर्युक्तांना
स्यावृहिवने जलाशयादिभिर्युक्ते ददर्श प्रमदोत्तमाम् ७ स्वभर्त्रैर्दशभिर्युक्तामेकैकशतना
नायकैः पंचशीर्षाहिनागुप्तां साचेतोस्यबभंपतिम् ८ सर्वलक्षणसंयुक्तां सर्वैर्वाचितमो
हिनीं तामाहसद्दरीवीरः कान्त्वं कस्यासि भामिने ९ के मे त्वेकादशभटा ललनाश्च वदस्व मा
म् त्वेद्दृशीर्भवानी वाचा वा पतिं किं विचिनोषि हि १० श्रीर्विश्रामय साकेवाथ ते मां मनोभवः
श्रीनारदउवाच इत्थं पुरंजनं नारी याचमानमभाषत ११ आत्मानं वेद्मि न परं येनेयं निर्मिता
पुरी सर्वे सखायः सख्यो मे नागो यं पालयत्पुरीं १२ सभायां मयि जागर्ति दास्यामि त्वं यदिच्छसि
भोगान्नवशतं समा भुंक्ष्व पुर्यां स्थित्वा मया सह त्वदन्यं रमये नाहमवृत्तिज्ञमकोविदम् १३ गार्ह
स्थ्यसर्वं प्रानंदः पित्रादीनां यशाश्रयः श्रीनारदउवाच तौ प्रविश्य पुरीं तत्र मुमुदाते शतं समाः
१४ पुर्याः सप्तोपरिद्वारो द्वे त्वधः परिकीर्तिते सर्वसां पंचद्वास्त्वदक्षिणोत्तरयोर्मता १५ प
श्चिमे द्वे कृते धात्रा तन्नामानि शृणुष्व भो खद्योताविर्मुखी नेत्रे प्राच्यामेकत्र निर्मिते १६ नलि
नी नालिनी प्राच्यां नासिके निर्मिते तया मुख्यं नाम पुरः प्राच्यां पितृहूर्दक्षिणेन तया १७ उत्तरे

न्कल्पयांचक्रे भूमौ वैन्यो यथार्हतः ७ ग्रामान्पुरः पत्तनादीनाकरादींश्च सर्वशः ॥८॥ इति श्रीभा
गवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे ऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ मैत्रेय उवाच ॥
शतावर्तशतं राजा ऽश्वमेधांश्च चकार ह इंद्रो न ममृषे तत्र पृथोर्यज्ञमहोत्सवं १ यत्रागाच्च
हरिः साक्षात्सार्धं देवर्षिभिः सह सर्वान्कामान्ददुस्तस्मै पृथवे सागरादयः २ यज्ञे ते वर्तमाने त्व
श्वमहत्वाश्वमाहरत् अन्वधावत्तं क्रुद्धः पृथुपुत्रोत्रिचोदितः ३ इंद्रं तं जटिलं दृष्ट्वा तस्मै बाणान्न
मुंचति यथा विद्रुतमश्वं तमग्रवाचात्रिर्जहि द्विषम् ४ सोप्यन्वगच्छदिंद्रं यस्तामिंद्रोऽश्वं विसृज्य
सः पशुमानीतवान्वीरः पितुर्यज्ञमहोत्सवे ५ विजिताश्वोऽभवत्तस्य नामेति परमर्षयः मा
योकृत्वाश्वनस्तेन दृष्टोऽश्वः पृथुकर्षभ ६ अत्रिणा चोदितस्तस्मै संदधे शरमुत्तमम् तत्क्रोशत:
पुनरिंद्रः पश्चाश्वं पुनर्गृहीतवान् ७ स विजेता वारयामास वैन्यं तं दधतं शरं हन्यामिंद्रं यं शक्रम
न्ययेज्जहवाममतम् ॥८॥ इत्यामंत्र्य नृपं विप्रान् जुहुतोऽभ्येत्य चात्मभूः स्त्रुग्हस्तानृत्विजः प्रत्याहे
हतपापतः इंद्रो न वध्यो भवता शाक्रोऽयं भगवत्तनुः ९ धर्मव्यतिकरं कर्म पाषंडेन यत्कृतम्
यज्ञेनालं त्वयाकार्यं शेषं यज्ञं महामते १० वैन्य लभं च यद्धर्मं तज्ज्ञात्वेजन्मवान्भवान् मैत्रेय उवा
ब्रह्मणेत्थं समादिष्टः स्नेहमिंद्रेण संदधे ११ आशिषो युयुजुर्विप्राः पृथवे लब्धदक्षिणाः १२
इति श्रीभागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ मैत्रेय उवाच ॥
हरिर्मघवता साकं तत्रैव वैन्यमभाषत हरिरुवाच पृथो त्वमापयेंद्रं त्वेमु क्षांति नदिस्साधवः
१ देहाद्यात्मस्वराः संतितदर्थेन कलिर्भवेत परमात्मा स्वयं ज्योतिरेकः सर्वगतः स्वयम् २ राज्ञोऽथ
र्मः प्रजा रक्षा धर्मं यो भुनक्ति सः परलोके न्यथा कर्ता कल्मषभाग्भवति च ३ वरं वरय मद्दत्तेत्युक्तो
हं न वृणे त्वतः मैत्रेय उवाच जग्राह शिरसा देशं हरेर्वैन्योऽनुशासितः ४ स पातेन पादयोरिंद्रपति

सविजित्यदिशःसर्वाअवितानपतिर्भुवः॥५॥इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधेषोडशोध्या
यः ॥ १६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥
एवंस्तुत्वास्तुतिंराजातोषयामासतान्द्विजान् श्रेणीर्जानपदान्सर्वान्पुक्कसादीन्पुरोहि
तान्॥१॥विदुरउवाच॥कुतोदधारगोरूपंधरित्रीकिंदुदोहसः कोवत्सोदोहंकिंचविषमासाकु नं:
तःसमा २ लब्ध्वाज्ञानंसराजर्षिःकुमारात्कांगतिंगतः एतन्मेवदमैत्रेयकृपयात्वसविस्तरम् कुतेतिशेषः =४पं=
३॥सूतउवाच॥प्रेरितोविदुरेणैवमैत्रेयस्तमुवाचहि॥मैत्रेयउवाच॥यदाभिषिक्तोवैन्यस्तुप्रजाः
प्रोचुःपृथुंपतिं त्वामद्यशरणंप्राप्तास्तथार्ताःपृथिवीतले॥४॥मैत्रेयउवाच॥प्रजाभिःकथि
तोवैन्यःदीर्घंदध्योमहामनाः धनुरादायचुक्रोधभूमिंप्रभुःकंपितातदा ५ दुद्राववृत्वागोरूपंवै
न्यस्तामन्वगात्स्वयम् यत्रयत्रगताभूमिस्तत्रतत्रव्रजत्यसौ ६ श्रांतानेकथयामासकस्मान्मांत्व
जिघांससे प्रहरंतिनदीनांस्त्रीश्रुतिरिव हिप्राजनाः ७॥पृथुरुवाच॥भूमेत्वांवधिष्यामिप्रजा
नाशकरीमुकुः धरोवाच येनाहंमायात्मायतनंनिर्मितातेनमोनमः ८ करोतियोस्यसर्गादिनम
स्तेपुरुषात्मने॥९॥इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधेसप्तदशोध्यायः॥ १७॥मैत्रेयउवाच॥
धरापृथुमभिद्रुत्यपुनःप्रोवाचभीतवत् धरोवाच कोपंनियच्छभोराजन्निबोधश्रावितंमया १
ऋषिभिःपुराकाद्दष्टायोगाश्चेहपरत्रच कृष्यादयोग्निहोत्राद्यास्तान्नातिप्रसर्विभव २ धात्र्यासृष्टाः फलंलभ=
पुरोषधयोमयाग्रस्ताअसद्भ्यान् मयिदीर्णावीरुधस्तायोगेनादातुमर्हसि ३ वत्समेदोहनंवीर
दोग्धारंकल्पयप्रभो योसौकामानदृस्सर्वान्समाचकुरुमांप्रभो ४ इदंवाक्यंभुवःश्रुत्वावत्संकृ
त्वामनुंतदा पाणौदुदोहौषधीःसर्वसस्यमादृदे ५ ततोन्येदेवताःसर्वेऋषयोगालवादयः
यथाकामंचदुदुहुःकृत्वावैवत्सदोहने ६ भूमिंचकारकन्यान्वेपृथुःकोट्याकरोत्समां निवासा

त्युक्रुधुः ७ हन्यतां हन्यतां पापी जीवितं नायमर्हति हत्वा वेनं गता विप्राः सुनीथा तत्कलेवरम् ८ ग
पालयामास विधिना सुतयत्नेन दीयधुः हुत्वाग्नीस्ते महोत्पातान्वीक्ष्य लोकनाशकान् ९ भूमेः
स्तेनभयंभयाक्रूणांराजउत्थितम् आज्ञाय वसुचौराणां लुप्ततामित्यचिंतयन् १० नांगस्य वंश
नाशः स्याहृद्वयैगमस्तस्य च ममंथुरूरुं नयासीद्ध्रस्वक श्यामहाहनुः ११ भ्रणांत किंकरोमीति
निषीदेत्यब्रुवंस्तदा तस्य वंशास्तु नैषादा निषादस्य वनस्थिताः ॥१२॥ इति श्रीभागवतरहस्ये च
तुर्थस्कंधे चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥
बाहुभ्यां मथ्यमानाभ्यां मिथुनं जायते पुनः जातं तं मिथुनं दृष्ट्वा प्रोचुस्ते ब्रह्मवादिनः ॥१॥ ऋषय
ऊचुः एष विष्णुकलांशेयं यलक्ष्मीर्हरिप्रिया यशः प्रथयिता राज्ञां पृथुर्नाम्ना भविष्यति २ सु
र्चिर्नाम महाराज्ञी पृथोस्त्वनुगता स्वयम् श्लाघयंति पृथुं विप्रा ब्रह्माचिह्नं गदाम्भतः ३ पृथोश्च
दक्षिणे हस्ते मेने दृष्ट्वा कलां हरेः वैन्याभिषेक आरब्धे सामंतानि ददुर्जनाः ४ समुद्रा दध्यपतः
स्समस्ता जहुरुपायनम् आसनादीन्कुबेराद्या ददुस्तस्मै सहाव प्रदात् ५ उपस्थिताः पृथुं स्तोतुं
सूतमागधवंदिनः अभिषेकस्नानकाले तान्दृष्ट्वा पृथुरब्रवीत् ॥६॥ पृथुरुवाच ॥ स्तोतुं नार्हो ॥
स्मिभो विप्राः स्तुतियोग्यो हरिः स्वयम् गापयिष्याम नात्मानमप्रतिहिराजनेपृथुः ॥७॥ इति श्री
भागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे पंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥
इति ब्रुवाणं राजानं तुष्टुवुस्ते द्विजोत्तमाः धर्मज्ञो वे धर्मसेतुर्गोप्ता पाता जगत्त्रयम् १ इंद्रवदे
सत्कर्मार्गी गुणकर्मविभूषितः हव्यवाहः सत्यसंधो ब्रह्मण्यो वृद्धभक्तिमान् २ महीं गां धोक्ष्यति
नाकैर्विधास्यति शतक्रतून् इंद्रो हरिष्यति हयं मत्तेन विदुरकैः ३ धनुर्हीत्वा मपदा पृथुर्भूमा वक्ष
विष्यति महालोकामविकीर्तिजनानाम्भुभयकातराः ४ स्वराज्ञोपवने प्राप्य कुमारं ज्ञानमाप्स्यति

घ्नयजनैकलिम् पश्यन्नापि स्पृहां दीनं हरिर्गर्भं मनो दधौ ५ स मत्स्याद्युकलां वैन्यो हरिमाहारि
पुरुष गरुडांसेन्यस्तहस्तं कौवध्याम महामनाः ॥६॥ पृथुरुवाच वरान्नाहं वृणे त्वत्तः सर्वेत्रैयु न
केपितान् नवनामकथा यत्र नास्ति तत्कामयेन च ७ स्यात्कृपासिनो गाथाद्दशानितन्दत्तेव
वैः लक्ष्मीरिव भजेऽहं त्वां न हि स्यादावयोः कलिः ८ तथापि तेयो भवतु फल्गुवह्वकरिष्यसि भ
जन्ति साधवो नूनं त्वामेवान्यं न विद्महे ९ गिरं ते मोहिनीं मन्ये वृणीष्वेति पदं स्वयम् यथा बा
लहिते तात तत् यथा त्वमसि नो हिते १० मैत्रेय उवाच तुष्टो वैन्येन तं प्राह हरिर्मे भक्तिरस्तु ते कुरु
कर्म मदादिष्टं सर्वत्राप्नोषि शोभनम् ११ मैत्रेय उवाच इति वैन्यं समादिश्य स्वधाम समगाद्धरिः
राजा सभाजितान् देवान् हरेरनुगतांस्तदा १२ ऋषींश्च नमस्कृत्य वैन्यो राजाऽविशत्पुरम् ॥ १३ ॥
इति श्रीभागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे विंशोऽध्यायः २०॥ मैत्रेय उवाच॥
पुरं मौक्तिकशोभाढ्यं नानारत्नविचित्रितम् बलीन् गृहीत्वा प्रययुः प्रजा वैन्यस्य भूषिताः १
शंखदुंदुभिनादैर्विवेश भवनं नृपः पौरादीन् पूजयामास प्रजाभिः पूजितो नृपः २ प्राशास
द्भूमिं कर्माणि कुर्वन्नारुरुहे पदम् सूत उवाच पृथोर्विततियशः श्रुत्वा ततो मैत्रेयमब्रवीत् ३
विदुरोवाच अभिषिक्तः पृथुर्विप्रैस्तेजो विष्णोस्तवेत्वं बाह्वोर्ददोह गां याभ्योकः शृणोति न तद्य
शः ४॥ मैत्रेय उवाच॥ गंगायमुनयोर्मध्ये क्षितिं हस्तगतां प्रजिहासया भोगान् संभुंजते त्रयत्र दीनानु
पसर्वैः ५ एकदासीत्समाजस्तु ब्रह्मर्षीणां दिवौकसां तस्मिन्समाजे सर्वेषु पूजितेषु यथार्हतः
६ राजोत्थितः सभामध्ये सर्वसौंदर्यसंयुतः दृष्ट्वा सर्वान् सभां वैन्य उवाच मधुरं वचः ॥७॥ राजोवा
च सभ्याः शृणुत मे वाक्यं धर्मजिज्ञासुभिरिह जनेषु च सत्सभ्येषु वक्तव्यं स्वमनीषितं अहं दंड
धरो राजा ब्रह्मणेह नियोजितः ८ प्रजा रक्षाय तुष्टा ना लोका मे कामसूत्रकाः भविष्यंति दृष्टो

श्री·भा· ४·चं· ५५ रोत् तदापश्यद्विमानाग्रं भ्राजयच्च दिशो दश ६ तदनु प्रवरौ देवौ ददर्श कमलेक्षणौ नन्नाम
नामानि रणन् ज्ञात्वा तौ हरिकिंकरौ ७ सुनंदनंदौ तावेवं कथयांचक्रतुर्ध्रुवम् सुनंदनंदावू
चतुः तपसाराधितो यस्त्वं पंचवर्षेण तद्विभुः ८ तस्यावां किंकरौ प्राप्तौ नेतुं त्वां वैष्णवं पदम् एत
द्विमानमारोह हरिणा प्रेषितं स्वयम् ॥९॥ मैत्रेय उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा विमानाग्रेन स्थित्वा देवौ प्रणा
५ म्य तौ स्वर्गलोकं ध्रुवो गच्छन् जननीमस्मरत्तदा १० गच्छतीं स्वर्गमार्गेण दर्शयामासतुर्मुदा
सुनीतिं त्रिलोकीं चोल्लंघ्य विष्णोः पदमथाभ्यगात् ११ ध्रुवस्तु यातो लोकानां चूडामणिरभूत्तदा
त्रिलोक्यां ध्रुवमाहात्म्यं स्तुतिं तस्याकरोदृषिः १२ वीणां च विनुदन् सर्वं गायन्सत्रे प्रचेतसां नार
द उवाच ॥ यत्पुत्रः सुनीतेर्यः पंचवर्षः स्वतो गतः वने मदादेशकरो जितं तेन हरेः पदम् १३
मैत्रेय उवाच ॥ एतत्ते कथितं सर्वं यच्छ्रुत्वा स्वर्गभाग्भवेत् ॥१४॥ इति श्रीभागवते संक्षेपे चतुर्थस्कं
धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ सूत उवाच ॥
ध्रुवस्य गमनं श्रुत्वा वैकुंठे विदुरोऽब्रवीत् ॥ विदुर उवाच ॥ प्रचेतसस्ते के नाम कस्यापत्यानि मां व
द ॥१॥ कुत्र सत्रं कृतं तैस्तु मन्ये भागवतं मुनिम् येन प्रोक्तः क्रियायोगः परिचर्याक्रमो हरेः २ वर्णि
तां पाहि हरेर्गाथां नारदेन वदस्व माम् मैत्रेय उवाच ध्रुवस्यैवोत्कलः पुत्रः पितरि प्रस्थिते वने ३
नैच्छद्राज्यं सार्वभौमं जन्मना समदृक् शुचिः मत्वा जडं तं स्वजनान् पंच कृत्वा वत्सरम् स्वर्वीथिर्व
त्सरस्य स्त्री षट् सुतान् आत्मजान् तदा ४ पुष्पार्णादीन् तस्य भार्या पुष्पार्णस्य च द्वे तथा प्रातराद्याः प्र
प्रदोषादि मध्यगतो व्युष्टः भा पुत्राः प्रदोषाद्या दोषायास्तु ताः ५ व्युष्टपुत्रः सर्वतेजः पुष्करिण्यां ततोऽभवत् आकूत्यां च मनु
स्तु सर्वतेजसस्ततोऽभवत् ६ मनोस्तु नड्वलासूत पुत्रान्द्वादशात्मजान् अंगादयः पुष्करि
ण्यामुल्मुकस्य षडात्मजाः ७ सुनीथांगस्य स्त्री वेनमसूत सा मेव च प्रोद्वेगं स्म यत्ता सा गता

श्री·भा मोऽध्यायः ॥१०॥ मैत्रेय उवाच ॥
४·च· अवेक्ष्य मुनिवचः श्रुत्वा संदधे धनुषि शरम् संधीयमाने धनुषि मायानाशमागताः १ तद्बाणैः
५८ रिपुसेनानां शिरांसि कृंतन्वांस्तदा हन्यमानांस्तान्दृष्ट्वा ध्रुवं प्राह मनुस्तदा ॥ मनुरुवाच ॥ अ-
लं पुत्रातिरोषेण नेदं मुनिस्तवोचितम् एकस्यैवापराधेन बहवस्तु त्वया हताः २ हरेराराधनं कृत्वा
प्राप्तोऽसि परमं पदम् संमतोऽसि हरेः शुंसामव ह्येतेक यं हतं तितिक्षाकरुणामैत्रैश्च भगवान्संप्रसी-
दति ४ संप्रसन्ने भगवति मुक्तो गुणात्तत्कार्यतः अच्छाति ब्रह्म निर्वाणं हरिः सोऽत्ममायया ५
एकर्त्तैव करोतीदं हंतैव निहंति च प्रजा यो यावतस्तस्य न कश्चिद्द्विपितः परः करोत्यकाले म-
णं कालमृत्योश्चान्तकः विकर्षितेन वेदास्याप्रमेयस्य महात्मनः न चैते भ्रातृहंतारः शुंसां दे-
वो हि कारणम् ६ तमेव शरणं गच्छ यतो लब्धमिदं त्वया यो बालो जननीत्यक्त्वा वनं गत्वा त-
पोऽकरोः ७ विधाय भक्तिं हरौ सत्वं प्राप्तोऽसि परमं पदं रोषं यच्छापराधे तु धनदस्य कृतः सुत ८
प्रसादयाशु धनदं कुले शापं न दास्यति ध्रुवस्य शासनं कृत्वा मनुश्च स्वपुरं ययौ ॥९॥ इति श्री-
भागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥११॥
मैत्रेय उवाच ॥ निवृत्तं तं ध्रुवं श्रुत्वा धनदोऽप्याह सर्वदाम् धनद उवाच राजन्यपरितुष्टोऽहं यतस्त्वं वै-
रमत्यजः १ भवांश्च नावधीद्यक्षानेतान्भ्रातृहनं तव कालो हि सर्वभूतानां प्रभुरप्ययजन्मनोः २
देहध्यानादहं ते च हथा बुद्धिः प्रजापते तयैव बंधः क्लेशश्च नराः संगच्छते ध्रुव ३ हरिं भजस्व बुद्धि-
र्येन मनसि वर्तते मैत्रेय उवाच एवं प्रचोदितस्तेन ददौ वरं ध्रुवोऽचलां मतिम् तां दत्वांतर्दधे देवो ध्रु-
वोऽपि स्वपुरं ययौ यज्ञं चकार धर्मज्ञस्तातेनेमे निरे प्रजाः ४ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रं राज्यं कृत्वा नृपा-
सनम् पुत्राय दत्वा प्रययौ विशालां च विरक्तिमान् ५ स्थूले कृत्वा ध्रुवो भक्तिं सूक्ष्मे भक्तिं परा ऽक

हरेः पदं जन्मैकेन कथं लब्धं ध्रुवेण वै ॥ ९ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ मात्रा विद्धो ध्रुवो नैच्छन्मुक्तिं तापसुवेषि ५८
श्री·भा वान् ध्रुव उवाच अहो पश्यत मे ऽनात्म्यमतिर्दैवैर्विहस्थिता ९ मयैतत्प्रार्थितं व्यर्थं प्रसाद्य जगदी
४·चं· श्वरम् मैत्रेय उवाच आकर्ण्य पुत्रमायान्तं राजानष्टं हृद्येतदा ११ वार्ताहर्तुर्ददौ हारं देवर्षिकथनं
५८ स्मरन् निर्जगाम पुरान्मार्गे रथेस्थित्वा सबान्धवः १२ पतितं मे ध्रुवं राजा च केचमुखविधुवनं पितः
पादौ नमस्कृत्य मातरौ च ननाम सः १३ सुरुचिस्तं परिष्वज्य जीवात्त्वमभ्यभाषिता उत्तमस्तु ध्रु·
व श्रोभावन्योन्यं प्रेमविह्वलौ १४ उपगतं जहावार्यिं सुनीतिस्तं सुतं प्रियं पापायस्तां जना
नोप्रतिलब्धस्त्वया सुतः चिरं नष्टः पुनः प्राप्तो रक्षिता मंडलं भुवः करिष्यति ध्रुवमारोप्य तदा रा
जा विवेश सः ध्रुवः संपूजितः सर्वैः प्राविशद्भवनं पितुः १७ यत्र प्राप्यासनादीनि मणिहेममया· ग्रा ४ ५८
नि च राजा वीक्ष्य ध्रुवं यस्त्वं तं चक्रे भुवः पतिम् १८ दृष्ट्वात्मवृद्धमात्मानं वनं राजा जगाम सः
१९ ॥ इति श्री भागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे नवमोध्यायः ॥ ९ ॥
मैत्रेय उवाच ॥ ध्रुवः शिशुमारकन्यां भ्रमिं नाम्ना गृहीतवान् कल्पवत्सरनामानौ पुत्रौ तस्या
= दूसायां = मजायताम् १ वायुपुत्र्यामिलायां पुत्र एकः कन्या जज्ञे ध्रुवेण च हतः पुण्यजनेनाद्युत्तमो मृगयां
गतः २ ध्रुवो भ्रातृवधं श्रुत्वा ययौ पुण्यजनालयम् दृष्ट्वाद्रौ चाप्युरीं शंखं ध्रुवो दध्मौ ततः प
वान् ३ शंखस्वनं निनदं श्रुत्वा बलिनो वहिराययुः अन्योन्यं जघ्नुर्वीराः शस्त्रैरस्त्रान्विनैरल ॥
दा ४ छित्त्वा ध्रुवः शत्रुघोरं हृष्टो भर्ज्जनेत्रलदा हाहाकारेण तेजाते चोदतिष्ठद्ध्रुवः स्वयम् ५
मारयित्वा रिपून्सर्वान्सहितां नाविशत्पुरीं शानं पश्चाद्धावतः मूलं जोपशपरिगो स्थितम् ६ अ
स्त्रैरेवं कृथा माया कृता भूरि विमोहनी निशाम्य मुनयो मायां प्रणामांसमनमागताः ॥ ७ ॥ मनुर
जगुः ॥ ध्रुवेनारायणोरन्तेयः सर्वत्रसर्वगदः ॥ ८ ॥ इति श्री भागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे दशा·

श्री॰भा॰ ४॰ च॰ ५०

म्नोर्दक्षिणांकरम् ८ तेवैममंथुर्यज्जातः कस्यांशांशस्पृथुर्हरेः विदुरउवाच ब्रह्मण्यस्यकथंना
ताप्रजाडुष्टायतोपयौ ९ शापस्तेस्वकथंदत्तः नावध्येयोन्वयोनरैः मैत्रेयउवाच अंगोराजाक्र
तोपज्ञेनागतास्तत्रदेवताः १० अंगामहत्तुकरैःत्विजस्तेनागतायज्ञदेवताः नविदामोवयंतेषां
अंगोद्विजवचःश्रुत्वातेषांपृष्टवचोऽसृजत् देवतानां
हेलनंकिंत्वयाकृतम् ११॥ मैत्रेयउवाच॥ अंगोद्विजवचः ब्राह्मणाऊचुः॥ राजन्नेदृक्कृतंपापंशाकृतेपापमस्तिहि
गतायज्ञेकिंपापंचूतमेकृतम् १२॥ ब्राह्मणाऊचुः॥ राजन्नेदृक्कृतंपापंशोऽशंसंनिरावपन् विस्मवे
येनासित्वंप्रजाहीनःप्रजाशाप्ययसव्रत १३ एवमाभाष्यराजानंपुरोडाशंनिरावपन् १४ ददावंगाय
शिपिविष्टायराज्ञःपुत्रस्यकामये आविर्भूतस्ततोदेवःसिद्धमादायपायसम् १४ ददावंगाय
शिपिविष्टायराज्ञःपुत्रस्यकामये आविर्भूतस्ततोदेवःसिद्धमादायपायसम् पुत्रोजातःसुनीथायामात्मा
मातामहदोषेणवपापस्य अववृद्धायदद्दौपत्न्यैसागर्भंपत्युरादधे पुत्रोगृहेनिंद्यवने
मृगयामनुव्रतः १५ सर्वहिंसारतोनित्यमंगः पुत्रंशशासह यदानशिक्षितःपुत्रोगृहेनिर्ययौवने
ययौ १६ अन्वेषयंतिराजानंप्रजाःशोकेनकातराः अपश्यमानाराजानमृषीस्तत्रन्यवेदय
न्॥१७॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोदशोध्यायः॥१३॥
मैत्रेयउवाच द्विजाःसुनीथामाहूयचक्रुर्वेनंभुवःपतिम् नृपासनगतंवेनंश्रुत्वाचौराविलि
ल्यिरे १ गर्वितोरथमारुह्यापर्यटन्निदमब्रवीत् नयजंतुधर्मदानानिकर्तव्यानिद्विजाःक्वचि
त् २ वेनस्यचेष्टितंज्ञात्वाप्रोचुस्तेमुनयोमिथः जीवनात्मरणंश्रेष्ठमनयःकिंभविष्यति ३
सांत्वयेमवयंवेनंदुष्टकर्मसुनिहितम् सांत्वितोयदिनोमन्येद्धक्ष्यामःस्वतेजसा॥४॥ मुनयऊ
चुः शृणुराजन्वयंवक्ष्यामोधर्मंहितनिर्भवप्रभो धर्मोदयायत्रदेशेहरिस्तत्रस्वयंस्थितः॥५॥ वे
नउवाच शृण्वंतुमेप्रजाःसर्वाहित्वाराजानमीश्वरम् अन्यदैवंयेचयजंतिसर्वेनरकभागिनः६
मैत्रेयउवाच॥ विप्राणांकथनंराज्ञागृहीतंनसुखप्रदम् राज्ञाचासत्कृताविप्रास्तस्मैविदुरम

तीदेहंजज्ञेहिमवतोगृहे भूयोपिदयितंशंभुमावृंक्तेपतिमंबिका १७ मयोद्धवाच्छ्रुतमिदंशं
भोःकर्मेशचेष्टितंपवित्रंयःशृणोत्यत्रसर्वपापात्सुमुच्यते॥ १८॥ इतिश्रीभागवतेमहा सेचतुर्थ
स्कंधेसप्तमोध्यायः॥ ७॥ मैत्रेयउवाच॥ सनकाद्यानारदाद्यानावसंस्तुगृहंस्तदा अधर्मस्यमृ
षाभार्यादंभंमायामसूतच १ ताभ्यांलोभोनिःकृतिश्चक्रोधोहिंसाततोभवत् कलिर्दुरुक्ति
श्चततः भयंमृत्युस्ततोभवत् ततश्चमिथुनेजातेयातनानिरयेनतथा २ एतेह्यधर्मशीलस्य
वंशाःसंसारहेतवः समासेनमयाख्यातामनोर्वंशंचकीर्तये ३ प्रियव्रतोत्तानपादौशतरू
पासुतौस्मृतौ जायउत्तानपादस्यसुनीतिःसुरुचिस्तथा ४ पत्युःप्रियाचसुरुचिःसुनीतिस्तु
तथाचन यथानमःप्रियोराज्ञोनतथाचध्रुवःप्रियः ५ अंकमारोहणंकर्तुंसुयतेध्रुवमाहसा
नृपासनेननितिष्ठत्वंयन्मेगर्भेनधारितः ६ मातृभेदंनजानासिहरेराराधनंकुरु ततोमेगर्भ
मासाद्यगामिष्यसिनृपासनम्॥ ७॥ मैत्रेयउवाच॥ विमातुर्दुःखितोगच्छद्ध्रुवःस्वांमातरंतदा
सपत्नीकथनंश्रुत्वासुनीतिर्विव्यथेस्वयम् ८ सुतंप्रत्युवाचपाप्रोक्तंतपःकुरुयत्नात्सवान् ब
स्त्रामनुष्यंस्त्वात्वंस्तवसुखमवाप्स्यसि॥ ९॥ मैत्रेयउवाच मातृवाक्यंनिशम्याथध्रुवोगच्छ
त्पितुःपुरात् तच्छ्रुत्वानारदःप्राहस्पृष्ट्वासंपाणिनातदा बालोप्ययंहृदाधत्तेयद्विमातासम
चः॥१०॥ श्रीनारदउवाच॥ मानावमानेबालानांनतथामोक्षवचनेच इत्युक्तोनारदेनैवध्रुवस्तम
प्यभाषत॥ ११॥ ध्रुवउवाच॥ राज्यंजिगीषोर्मेमार्गंब्रूहिवत्सस्ततप्रभो॥ नारदउवाच॥ गत्वामधु
वनंपुत्रयमुनाकूलमावह १२ हरिंनारायणंदेवंविष्णुंसर्वात्मनाभज ॐनमोभगवतेवासुदे
वायस्मरमंत्रमिमंसुत १३ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यययौमधुवनेध्रुवः वनंयातेध्रुवेतत्रनारदःप्र
मायये राज्ञोदृष्ट्वाविमनसंराजानंप्रत्युवाचह॥ १४॥ श्रीनारदउवाच॥ राजन्किंध्यायसेदीर्घं

सुरुचिः =

भागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ मैत्रेय उवाच ॥
अजेन संस्तुतो रुद्र उवाच श्रूयतामिदम् ॥ रुद्र उवाच ॥ अहं न वर्णये तातानां दंडस्तेषु कृतो मया १
दक्षस्य जनुर्वै भूयान्मित्रनेत्रेण पश्यतु भगः पूषा तस्य दद्भिर्यजमानस्य भक्षतु २ बाहुभ्याम
श्विनोः पूष्णः कराभ्यां कृतबाहवः भवंत्वध्वर्यवः सर्वे बस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ॥ ३ ॥ मैत्रेय उवाच ॥
देवाः स्तुत्वा शिवं सोऽगात् यज्ञभूमिं यतस्ततः शिरोदधुर्दक्षदेहे हृष्टः स उत्थितः ४ शिवं दृष्ट्वा
भवद्दक्षः प्राबुद्धद्वामलः दक्ष उवाच कृतो मेऽनुग्रहः शंभो यतो दंडो धृतस्त्वया ५ ॥ मैत्रेय उवा·
त्वमाप्येवं शिवं दक्षः पुनर्यज्ञमकारयत् हरिं दध्यौ धिया तत्र तदा प्रादुरभूद्धरिः ६ श्यामो हिर·
ण्यरशनः पद्मनाभश्चतुर्भुजः हरिमायान्तमालोक्य प्रणेमुस्ते दिवौकसः ७ गृहीत्वार्हणपात्रं
च दक्षः पेदे हरिं शरणम् दक्ष उवाच पौरुषं मायया प्राप्य तस्यामास्से हि जीववत् ॥ ८ ॥ ऋत्विज ऊ
चुः ॥ न ते तत्त्वं विदामो हि शिवशापविमोहिताः ॥ सदस्या ऊचुः ॥ दुःखमूले गृहे स्थित्वा कस्ते पा
दारणं गताः ॥ ९ ॥ रुद्र उवाच ॥ जपत्याचारश्चष्मा न मन्ये त्वत्स्वरूपतः भृगुरुवाच यन्मायामो
हिताः सर्वे ब्रह्माद्याः संप्रसीदतु १० ॥ श्रीब्रह्मोवाच पदार्थमोहितो जीवो नैतत्ते रूपमीक्षते ॥ इं
द्र उवाच इदमच्युत देहं ते मम त्वेदं विश्वभावनम् ॥ ११ ॥ पत्न्य ऊचुः ॥ दक्षयज्ञं पुनीहि त्वं शंभुभ्रष्टं ते
कोपतः ऋषय ऊचुः नोऽस्माकं कर्म कृत्वापि यतस्ते कर्म चिंतितं ॥ १२ ॥ सिद्धा ऊचुः ॥ त्वत्कथामृतन
द्यांतविशान्त्येव मनःकरी यजमान्युवाच स्वागतं ते प्रसीदेश यज्ञं भ्रष्टं त्वया विना १३ अन्येऽपि
ते त्वां वेदैर्वेदस्त्वत्कर्म विधिविन्मया यत्तं प्रवर्तयामास कोऽन्यो मां नेदृशो कविः १४ दक्षेण भागश्चामा
त्र हरिर्यज्ञस्य भागभुक् हरिरुवाच अहं ब्रह्मा च रुद्रश्च जगतः कारणं परं ॥ १५ ॥ मैत्रेय उवाच ॥
पूजयित्वा हरिं दक्षस्ततो देवानपूजयत् तस्मै दत्त्वा यज्ञभागं सस्नाववभृथं ततः १६ एवं हित्वा स

मनोहृशांति
तिशेषः =

॥ दक्षः

श्री·भा
४·च·
५३

र्यमनन्तस्मिंसती पापमबुध्यत विश्वसंहारकोयस्तेजटामुत्कृत्यनर्त्तयति अमर्षयित्वाकिंस्वस्तिविधेः ५३
कोपयतोभवेत् ५ नकल्याणंभवेत्तस्ययस्यदैवमदक्षिणं मावोरुद्रमदेहद्धूर्जटीनलेकदापुधेः
६ वहाभगवादयः सर्वेवीरभद्रादिभिस्तुसः भृगोर्लुलुंचेश्मश्रूणिभगनेत्रेतदाहरत् ७ सूर्यस्या
पातयद्दंतान्दक्षहंतेनचाशकत् कंठपीडनकेयोगंदृष्ट्वातेनाहरच्छिरः ८ मित्राणांसाधुवादो
भूदन्येषांतद्विपर्ययः दक्षिणाग्नौशिरोदग्ध्वाकैलासंससमाययौ॥ ९॥ इतिश्रीभागवतरहस्ये
चतुर्थस्कंधेपंचमोध्यायः॥ ५॥ मैत्रेयउवाच॥
पराजितादेवगणाब्रह्माणंतन्न्यवेदयत् पुराज्ञात्वात्मभूर्विष्णू नकस्माध्वरमीयतुः १ तेषांब्रु
लावचः श्रुत्वासांतयित्वाब्रवीत्तदा॥ ब्रह्मोवाच॥ यस्मादयध्वंयूयंतंयज्ञस्यभागोस्तुखंडितः शिवंको
पेजगन्नास्तियज्ञजीवनमप्युत २ सर्वेविस्मादयस्तत्वंनजानंतिशिवस्यहि सस्त्रानित्यमादि
एवब्रह्माकैलासमाययौ ३ सप्रजेशाश्चसस्वरः पितृभिश्चसमन्वितः जुष्टंदेवादिभिःसर्वैःकिन्न
राद्यैर्वृतेशुभे ४ नानामणिमयैः शृंगैर्नानाद्रुमलताकुलैः मयूरादिभिःसंजुष्टंसर्वर्तुफलसं
युतम् ५ कैलासंसुंदरंदृष्ट्वातेदेवाविस्मययुः पुरींतेतत्रददृशुरलकांचवनंतथा ६ नंदाचाल
कनंदाचनद्यौचपुरतोबहिः ययुस्तेपुरींहित्वावनेसौगंधिकेतथा ७ दृष्ट्वावापीश्चतेसर्वेश्रा
न्ताश्चददृशुर्वटं योजनशतोत्सेधः पादोनस्कंधविस्तृतः ८ ददृशुस्तेशिवंतत्रस्थितंयोगमा
यंसुराः सेवितंचसनंदाद्यैर्भक्तैर्गुह्यकरक्षसाम् ९ कथयंतंनारदायब्रह्मबीजंसनातनं योग
कर्मस्थितंशंभुंप्रणेमुर्देवयस्तदा १० उपलभ्यागतंशंभुरात्मयोनिंननामसः॥ श्रीब्रह्मोवाच॥
ज्ञावेद्विश्वबीजत्वात्सृजस्यत्सिचपासिच ११ त्वमेवधर्मोलोकेस्मिंस्तेतवस्त्वयाकृताः स
मेत्वयाः समाप्तस्ययज्ञस्याहरणंकुरु यजमानादयः सर्वेगच्छंतुसावधानताम्॥ १२॥ इतिश्री

श्री·भा किं तेन मं वदस्व मां राजोवाच पंचवर्षः सुतो ब्रह्मन् स्वराज्ये निर्वासितो मया १५ भक्षयंति वने बालं ५४
१·च· वृकाः सिंहाद्वयस्तथा श्रीनारद उवाच मा शुचस्तनयं राजन् भगवांस्तव रक्षकः १६॥ मैत्रेय उ
५६ वाच॥ वनेगत्वा ध्रुवो देवं हरिं पर्यचरत्तदा त्रिरात्रांते कपित्थाशी मासं तत्रैव सन्हरिं १७ ष
ष्ठेह्नि तृणपर्णाशी द्वितीयेमास मत्यगात् मासं तृतीयं च तथा जलाशी नवमेह्नि १८ वा
युभक्षो द्वादशाह्नि तुर्यं मासं तथैव च ध्रुवस्तस्थौ पदैकेन पंचमे मास आगते १९ लोकाश्च
कंपिरे भूश्च सत्तद्गुष्ठनिपीडिता नना मनौरिव तत्र गजेंद्रपदपीडिता २० एवं ध्रुवे जितश्वा
से लोकपाला ययुर्हरिम् देवा ऊचुः नैवं विदामः किमिदं शानोधेहि शरणप्रद॥२१॥ श्रीभगवा
नुवाच॥ तपः करोत्ययं बालो गत्वाऽस्मान्न निवर्तये॥२२॥ इति श्रीभागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे
अष्टमोऽध्यायः॥८॥ मैत्रेय उवाच॥
एवं ते हरिणा प्रोक्ता ययुर्देवास्त्रिविष्टपं ध्रुवो हृदि हरिं ध्यात्वा तं ददर्श बहिः स्थितं १ प्रणामं
ते ध्रुवं कृत्स्नः कपोले कंबुनास्पृशत् ध्रुवो हरेः स्तुतिं चक्रे ज्ञात्वा हर्सोदितो गिरम् २ ध्रु
वउवाच योंतः प्रविश्य मम वाचमजीवयत्तेन नमः स्तुत्वा विश्वं विशत्येको नानादारुषु वह्निव
त् ३ येन विश्वमिदं सृष्टं तेन किं विस्मृतं भुवि विषयार्थं ये ऽर्चयंति मंदभाग्या भवंति ते ४॥ मै
त्रेयउवाच॥ हरिः स्तुतो ध्रुवेणैवं प्रीतिस्तेयेदमब्रवीत् हरिरुवाच वेदाहं ते व्यवसितं तत्यप॥
च्छामि बालक ५ अन्यैरगम्यं भ्राजिष्णु ज्योतिषां चक्रमाहितम् वरांते ददामि ग्रहकल्प धर्मी
यामुनयस्त्वयत् ६ वनेगते स्वपितरि राज्ञितामुवमादरात् षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रं त्वद्भ्रातापु
त्तमस्तदा ७ नाशं प्राप्स्यति तन्माता दावाग्निं सा प्रवेक्ष्यति भुक्त्वा भोगान्बहूंस्तत्र मेत्स्या
नं त्वं गमिष्यसि॥८॥ मैत्रेय उवाच इदमुक्त्वाययौ विष्णुर्ध्रुवोपि स्वपुरं ययौ॥ विदुर उवाच॥

श्री·भा क्तयाश्रवणेनवा सर्वभूतसमत्वेनसंतुष्टोमितभुक्पुमान् ३ स्थलस्थेनयथाभासोजलस्थः
र· तृ· प्रतिबुध्यते जलस्थेनतथासूर्योदिविस्थःप्रतिभातिच ४ भूतादिभिरहंकारःस्वाभासैर्लक्ष्यतेय
३५ दा सदाभासेनतेनैवलक्ष्यतेसत्यदृक्पुमान् ५॥ देवहूतिरुवाच॥ प्रकृतिःपुरुषेनैवमुच्यतेन्यो
न्यधर्मतः अकर्तुःकर्मबंधोस्तिसर्वंयुक्तंवदस्वमाम् ६॥ कपिलउवाच॥ अनिमित्तेनधर्मेणभक्त्या
चमतितीव्रया ज्ञानेनतत्त्वदृष्टेनप्रकृतिःपुरुषस्यहृ ७ तिरोभवित्रीशनकैर्महदिमिस्वेस्थितस्य
च एवंप्राप्नोतिमांधीरोयद्गत्वानविवर्तते ८॥ इतिश्रीभागवतरहस्येतृतीयस्कंधेसप्तविंशोध्या
यः॥२७॥ कपिलउवाच॥ योगस्यलक्षणंवक्ष्येत्वांयेनात्माप्रयातिसत्पथम् धर्मसेवापरधर्मत्यागः
संतोषश्चार्जवम् १ ग्राम्येभ्योनिवृत्तिर्मोक्षेच्छामितमेध्याशनंतथा अहिंसाब्रह्मचर्यंचमौनंप्राणज
यःशनैः २ हरिलीलापरिध्यानंमनसाप्राणधारणम् एतैर्मार्गैर्मनोदुष्टंबुद्ध्याशुजीतमानवः
३ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमभ्यसेत् चिरकालेनविरजंमनःस्याद्योगिनःसदा ४ यदा
सुविरजंचित्तंध्यायेन्नारायणंतदा श्रीवत्सवक्षसंदेवंप्रसन्नकमललोचनम् ५ ध्यायेद्देवंनर
ऽणिगांतारूपेवयोस्मिस्थितम् चिंतलव्यपदंतत्रयुंज्यादंगोहरेर्मुनिः ६ यच्छौचनिःसृतंतोयं
ध्यानस्थितमलापहं जानुद्वयंहरिध्यायेदूरूद्वावपिसुंदरौ ७ नाभिह्रदंतथावक्षःकंठंकौस्तु
भसंयुतम् हरेःसंचिंतयेद्बाहून्शंखचक्रादिसंयुतान् ८ कौमोदकींहरेर्मालांकंठस्थांमणि
मेवच संचिंतयेन्मुखंतस्यमंदहासंश्रीनिकेतनम् ९ दृष्टिंहासंचसंध्यायेद्भूमंडलमथापिवा॥
एवंभक्त्याहरौमातश्चित्तशुद्धिःप्रजायते १० नमसोपुरुषःसाक्षंप्रपंचंबुद्धिमोन्वरः काष्ठाद्वदा
हकोभिन्नोलक्ष्यतेजीवसंज्ञितात् ११ प्रधानाच्चतथाद्रष्टाभगवान्ब्रह्मसंज्ञितः ॥१२॥ इतिश्री॥
भागवतरहस्येतृतीयस्कंधेअष्टाविंशोध्यायः॥ २८॥ देवहूतिरुवाच॥

श्री॰भा॰ र॰ तृ॰ २४ हंशरणंगता ४ मैत्रेय उवाच॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा वभाषे नामतांगतिः॥ कपिल उवाच॥ अध्या ८५
त्मयोगः सततं संमतो मुक्तये नृणाम् ५ कामादिभिर्यदा वीतं चित्तं तद्ब्रह्मदर्शनं ये भक्तिं मयि कु
र्वन्ति त एव स्वाविनो जनाः ६॥ देवहूतिरुवाच॥ का भक्तिस्त्वद्गुचिता का को योगः कीदृशः प्रभो॥ मै
त्रेय उवाच॥ श्रुत्वा वाक्यं मातुरिदं सांख्यं प्रोवाच भक्तिमान् ७॥ श्रीभगवानुवाच॥ स्वाभाविकी
सत्ववृत्तिरनिमित्ता गरीयसी विसृज्य सर्वं गेहादि यो मद्भक्तः स मे प्रियः ८॥ इति श्रीभागवते रह
स्ये तृतीयस्कंधे पंचविंशोऽध्यायः॥ २५॥ श्रीभगवानुवाच॥
अथ ते संप्रवक्ष्यामि तत्वलक्षणमुत्तमम् यदात्मदर्शनं ज्ञानं वर्णयेत तदुत्तमम् १ पुरुषः प्रकृ
तिं सूक्ष्मामभ्युपयन् लीलया कर्तृत्वपरध्यानेन गुणैरात्मनि मन्यते २॥ देवहूतिरुवाच॥ प्रकृ
तेः पुरुषस्यापि लक्षणं वद मां प्रभो॥ श्रीभगवानुवाच॥ प्रधानं प्रकृतिं प्राहुरव्यक्तं त्रिगुणात्मकं॥
३॥ गणं चतुर्विंशतिकं विद्धि ब्रह्म प्रधानिकम्॥ दशेंद्रियाणि भूम्यादि मनो बुद्धिरहं तथा॥ ४॥ चि
त्तं चतुर्विधं प्रोक्तं भगवान्सगुणो भवन् चेष्टा यतः स्यात्प्रकृतेः स कालः परिकीर्तितः ५ प्रकृतौ
परमेश्वरः वीर्यमाधत्त महत्तत्वं ततो भवत् महत्तत्वक्रमेणैव सर्वं विश्वमजायत ६ पृथिव्यादिगुणैर्युक्तं
स्वस्वभावसमन्वितैः यदा त उत्थिताः सर्वे न चाशक्नोत्स्थापने शाकन् ७ भूयस्ते विविशुः स्वानितमु
त्थापयितुं क्रमात् मुखादीन्भेजिरेऽन्याद्याः सर्वे वागादिभिः सह ८ विराट् तदा नोदतिष्ठत् क्षेत्रज्ञः
प्राविशद्धृदि दृष्ट्वा प्रविष्टं क्षेत्रज्ञं सलिलादुत्थितः स्वराट् ९ इति श्रीभागवते रहस्ये तृतीयस्कंधे ष
ड्विंशोऽध्यायः॥ २६ ॥ कपिल उवाच ॥ यदा विषज्जते मातः कर्ताहमिति मन्यते १ यात्येव क
नाज्यते प्रकृतिस्थोऽपि परः प्रकृतिजैर्गुणैः यदा विषज्जते मातः कर्ताहमिति मन्यते १ यात्येवक
ना ज्यते प्रकृतिस्थोऽपि परः प्रकृतिजैर्गुणैः
महिदोषेण सद्सन्मिश्रयोनिषु असत्यपि शनैश्चित्तं प्रसक्तं च नयेद्वशम् २ यमादिभिर्मद्भावेन म

अदिशब्देन पंच प्राणाः = १०

ग्रन्थीः सत्वादिभिः

तीष्टुः शरदः शतम् ९ विधायनवधावीर्यंतस्यामाधत्तकर्दमः सर्वाःस्त्रियोभवंस्तासांहस्ताकन्यासुवा
वसा १० त्वयाविमृग्यःपतयोमुक्तिमार्गंचमेवद ११ इतिश्रीभागवतरहस्येतृतीयस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः २३
मैत्रेयउवाच देवहूतिंमुनिःप्राहकृत्वाभिव्याहृतंस्मरन् कर्दमउवाच माशुचोराजपुत्रीत्वंहरिर्गर्भंग
मिष्यति १ श्रुत्वादिनाभजन्त्वंतच्छेत्स्यतिसंशयांस्तव मैत्रेयउवाच सादेवहूतिःकान्तेदंकृत्वास्यमभ
जद्धरिम् २ काले ततःसभगवान्जज्ञेग्निरिवदारुणि उत्सवावहवोभूवन्ब्रह्मातत्रसमाययौ ३ ज्ञा
त्वानारायणंकृत्वाकर्दमंचेदमब्रवीत् श्रीब्रह्मोवाच त्वयैवमेकृताप्रजावाक्यंयज्जगृहेभवान् ४
ऋषिभ्योदेहिकन्यास्त्वंविस्तृणोहियशोभुवि वेदाहंकपिलंदेवमवतीर्णंस्वमायया ५ मैत्रेयउवाच ॥
तावाश्वासगतोधाताकुमारैःसहनारदः इतिकन्याविश्वस्तस्मैमरीच्यादिभ्यएवसः ६ ऋषयस्तेकृ
तोद्वाहाःप्रययुःस्वस्वमाश्रमम् आत्तायकर्दमःपुत्रंहरिंद्रूपमभाषत ७ नगरण्याप्रार्थमेप्राहेज्ञातो
सिनन्दनः स्वीयंवाक्यमृतंकर्तुंत्वत्तामिशरणंतव ८ श्रीभगवानुवाच यदुक्तंमेकृतंसत्यंजन्मने
वि॰ तत्त्वदर्शनम् नष्टयमेसप्रव्यातुंहिदेहंमयाभृतम् ९ गच्छकामंमृतिंजित्वामत्कर्येभजनामहं मा
त्रेविद्यावदिष्यामियमामुक्तिंगमिष्यति १० मैत्रेयउवाच कर्दमश्चोदितस्तेनवनेचोपविवेशह योगाभ्या
सपरोभूत्वानिःसंगोव्यचरद्ध्रुवम् ११ इतिश्रीभागवतरहस्येतृतीयस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः ॥
२४ ॥ श्रीरामकृष्णगोपालहरिः ॥ ॥ ॥

शौनकउवाच ॥ स्वयंनारायणोजातस्तत्त्वज्ञानायनृणाम् यानिकर्माणिकृतवांस्तानिमेकथ
यप्रभो १ सूतउवाच मैत्रेयोविदुरंप्राहस्वान्वीक्षिकयाप्रचोदितः मैत्रेयउवाच वनंगतेस्वपितः
रिकपिलोन्ववसत्तदा २ आसीनंबिंदुसरसिदेवहूतिरुवाचह देवहूतिरुवाच ध्यानास्मिविष
यासक्तामपन्नांघंतमःप्रभो ३ सत्त्वलग्नंप्रनालंध्यस्वसूर्यइवोदितः त्वंहरीकुरुमेमोहंतवा ॥

१ लक्षणं महदादीनां सत्त्वं पुंसश्च वदप्रभो यथोक्तं सांख्यशास्त्रेषु विरागो येन जायते १ लोकस्यास्तान सुम सचो ८१
३३ पायाऽऽविरासित्विह मैत्रेय उवाच इति मातुर्वचः श्रुत्वाऽऽवभाषे करुणार्दितः २ कपिल उवाच ॥
बहुधा भक्तियोगोऽस्ति नराणां गुणमार्गतः संकल्प्य विनेहिंसादीन् मम भक्तः सतामसः ३ विषया-
न्मानसिक्कत्वा पूजयेन्मां स राजसः मदर्पणं कर्म कृत्वा यजेन्मां स सात्विकः ४ लक्षणं भुक्तियोग-
स्य मयि भक्तिरहैतुकी मम पूजादियोगेन जीवचित्तं सुनिर्मलम् ५ भवामि सर्वभूतेषु तत्र मां पश्यते न
रः सेवेशो जीवो ह्यजीवेभ्यो ह्यपादेभ्यश्च पादवान् ६ तत्रापि च द्विपात्स्रेष्ठो द्विपादेषु तथा द्विजः ततोप्य-
तस्ततोऽसंगीततो मय्यर्पितात्मवान् ७ एकोस्मि सर्वभूतेषु प्रणमेन्मनसा हरिं उक्तो मया भक्तियोगो-
नरः स्यात् येन मुक्तिभाक् ८ यस्माल्लसर्वं माक्रम्य सविसृत्तो मम मुक्तिकृत् यद्भयाद्वर्ततेदेवः सूर्यस्त-
द्विपद्भयात् ९ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥
कपिल उवाच बलेतस्य न जानाति काल्यमानोऽपि मानवः सुखायव्यायत्यक्त्वा तिधुनोति तत्स्वयं हरिः
अल्पध्रुवं च देहादि ध्रुवं देहादिमन्यते जंतुर्गच्छति यां योनिं तत्रैव मनुते सुखम् १ आत्मजायादि
पात्तोल्यात्मानं बहु मन्यते तेषां पोषणदुःखेन दुरितानि करोति सः २ स्त्रीणां समापयाद्दीनः कुट-
धर्मगृहे स्थितः पुलसर्वीनधर्मेणु शोषपुष्णात्यथः प्रमान् ४ धनेन ष्टे च निःसत्वः परार्थी कुरु-
ते स्पृहाम् स्वभरणाक्षमं दृष्ट्वा नेच्छंति पितरं सुताः ५ आसुरं तं नरं दृष्ट्वा यमदूतौ समागतो दृष्ट्वा-
हृतौ शकृन्मूत्रं च विमुंचति भयार्दितः ६ नानादुःखभुग्नश्चैवं यमदूतैश्च ताडितः तामिस्रादिनरोभुंक्ते
नारीवासंग निर्मितम् ७ अत्रैव नरकः स्वर्गो यातनाश्चापि लक्षिताः ८ इति श्रीभागवतरहस्ये तृती-
यस्कंधे त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ श्रीरामकृष्णायनमो नमः ॥ ॥
कपिल उवाच स्त्रियः प्रविष्ट उदरं जंतुः स्वेनैव कर्मणा षड्भिर्मासैरेधमानः शेते विण्मूत्रयोस्तु ॥

पं॰ २ राक्षसादिदेहाभिमानिनोजीवा॰

जगृहू राक्षसाः ॥४॥ क्षुधार्ता भक्षणे तेन स्क्रातं जग्धुमभिदुद्रुवुः ॥ मा रक्षतैनं जक्षध्वमित्यूचुर
क्षिलास्तदा ॥ दृष्ट्वा भीतो हरं संदृश्या निर्लज्जास्तान्यरापतत् ॥ ब्रह्मा स्वयं तोऽसृजद्देवान्ह ही तानि दिवाप्र
भा ॥५॥ जय नादास्तराजाता ये दिरेमे मिथुनायतम् ॥६॥ ब्रह्मा हरिमुपव्रज्य स्तोत्र समुपचक्रमे हरि
णोक्तस्तनुं घोरां सा तु तां रूपां विससर्ज ह ॥७॥ दृष्ट्वा ते मोहिनीं रूपां सर्वे संमुग्धः ऊः स्त्रियम् सध्यां हीरूपि
णीमत्वा जगृहुर्मैथुनतः किल ॥८॥ कोऽसौ सखज्जे गन्धर्वान् जगृहुस्ते च तां स्त्रियं ॥ भूतादी स्सृष्टिपी
सृष्ट्वा स्वसृजन्मानुं सप्रभुः जगृहुस्ता हि स्रष्टाते ज्म भरणा ख्यातनुं प्रभोः ॥१०॥ प्रजापतेः स्तुतिं चक्रु ॥
स्तान्हृष्ट्वा येऽप्राहृता ॥११॥ किन्नराः सर्पा मनवो विसृष्टा ब्रह्मणा तथा ॥ प्रतिविंबे नकाय नमनसो ॥
नेकमेगावे ॥ इति श्रीभागवते तृतीयस्कंधे विंशोऽध्यायः ॥२०॥ विदुर उवाच स्वायंभुवस्य च मनोर्व
शः परमसंमतः ॥ कथ्यतां भगवन्यत्र मैथुनेनैधिरे प्रजाः ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायंभुवस्य हि ॥ ॥ तस्य कन्या देवहूतिः कर्दमेन
पत्नी कृता ॥ सा सुतं कपिलं वीर्यं हरेर्भार्या च मानवी ॥२॥ मैत्रेय उवाच ॥ प्रजाः सृजेति भगवान्कर्दमो ब्रह्मणोदितः ॥ सरस्वत्यां तपस्तेपे सहस्राणां समा दश ॥
र्षसततपातपत् ॥ भक्त्या प्रपेदे सहरिं प्रसन्नो भगवान् मत ॥३॥ तुष्टेर्हरौ कर्दमस्स्तुतिं चक्रे हरेः सदा
यन्ने चक्रं कालरूपिभक्तायुर्नेहरत्यसौ ॥४॥ मैत्रेय उवाच ॥ एवं विधां स्तुतिं कृतवाग् हरिः समनमाश्रितः
तमुवाच हरिः स्निग्धं कर्दमेन स्तुतोऽमृतं तं हरिरुवाच ॥ तदेवेप्सितं मया ज्ञातं पूर्वं विहितं मया ॥५॥ मनु
स्तु स्वकन्यया साकं श्वो दिने आगमिष्यति ॥ सते दास्यति स्वां कन्यां मा त्वं कामं भजिष्यति ॥६॥ त्वदीयं
नवधावीर्यं प्रसविष्यति वै तदा ॥ मैत्रेय उवाच ॥ जगाम हरि रिस्युक्त्वा मनुस्तत्र समागतः ॥७॥ तीर्थे बिन्दु
सरसि समार्थः स्वकन्यया ॥ तत्र दृष्ट्वा मुनिं प्रान्ते सर्वलक्षणसंयुतम् ॥८॥ अतन्तो भूत्वा तं दृष्ट्वा कर्द
मस्त्वाह सत्यवाक् ॥ कर्दम उवाच ॥ भवतो भ्रमणं देव सतां संरक्षणाय वै ॥९॥ एकोऽन्वीक्षमाणाहृदि यदर्थं
त्वमिहागतः ॥१०॥ इति श्रीभागवते तृतीयस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ मैत्रेय उवाच ॥ सलज्जि

पंचविंशतिश्लोकैः सृष्टिः
= नवविंशतिवर्गे॰

श्री·भा· म् ॥ भूमिं मत्स्य जलेन साम्यं सत्वं च रूपारसः ॥४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वनस्थिता वयं सत्यं मृगयेनाटशान् शुनः ॥
३· त· निघ्नामहे क्रयासाम: संस्थाप्यास्मान् शुचो मृज ॥५॥ मैत्रेय उवाच ॥ एवं तिरस्कृतो दैत्यो गदयाभ्यहनद्धरिम् ॥ स्वं वे ॥
३· चयन्नरावेगं हरिस्तस्यान्वपद्यत ॥६॥ जिगीषतोर्द्वयोरेवं बहुकालो व्यभून्मृधः ॥ अलायधीतयोर्द्रष्टुं ब्रह्मा च मुनि ॥
भिः सह ॥७॥ दृष्ट्वा दैत्यं वत्स कीर्तं ब्रह्माह सूकरं विभुम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दैत्योऽयं भयदो नित्यं प्रजानां जहि माचिरम् ॥ ८
हत्वा दैत्यमृषीन्देवांल्लोकानायेहि शर्म तत् ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कन्धेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥
मैत्रेय उवाच ॥ हरिः क्रुद्धो वज्रो धातुर्जघान गदया रिपुम् ॥१॥ ताडिता दैत्यगदया च्युता भगवतः करात् ॥ हरेर्ग
दा हृता भूमौ दैत्यस्तं नाहनत्तदा ॥२॥ हरिः सस्मार स्वं चक्रं दृष्ट्वान्यानं निरायुधम् ॥ व्यय चक्रं हरेर्दृष्ट्वा मृतो भीत्या
हनद्धरिम् ॥३॥ विलुर्यदामाह रत्नं शाहमांस्त्वं जिगीषसि ॥ न एवं स्वपौरुषे दैत्यास्त्रिशूलं जगृहे पुनः ॥४॥ त्रिशू
लं तुः स्वरं दृष्ट्वा तच्चक्रेणाछिनद्धरिः ॥ मुष्टिना हृत्यसहरिमुरसं तस्थौ यत ॥५॥ ततोऽसृजत् भगवति मायामल
यहूपिताम् ॥ दृष्ट्वा स बहुधां मायां चक्रं शार्ङ्गं च वल्लभम् ॥६॥ दितिर्मनसि कंपो भूत्स्मरं त्वाश्च पतेर्वचः ॥ माया
नाशं ततो दृष्ट्वा मुष्टिभिः सोऽहनद्धरिम् ॥७॥ ताडितो हरिहस्ताभ्याम पतद्गिरिराडिव ॥ ब्रह्मादयो मृतं दृष्ट्वा शशं
सुः केगतां मृतिम् ॥८॥ पालक्ष्यादितिपुत्रेण पार्षदौ द्वौ महात्मनः ॥ शापाद सद्गतिं प्राप्तौ पुनः स्थानं गमिष्यतः ॥ ९
देवा ऊचुः ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते धरणीधर ॥ मैत्रेय उवाच ॥ हरिरेवं हिरण्याक्षं हत्वा स्वं लोकमागतः ॥ सूत
उवाच ॥ आनंदं लब्धवान्क्षत्ता श्रुत्वा कर्म हरेः प्रियम् ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥
शौनक उवाच ॥ सौते महीमनुः प्राप्य किं द्वाराणि चकार सः ॥१॥ शुसामीश्वर लीलानां निगमाय वदस्व नः ॥ क्षत्ता किं
पृष्टवान्भूयो मैत्रेयं तीर्थसेवया ॥२॥ निर्मलस्तु कृशावर्तं आसीनं तत्त्वविन्मनम् ॥ सूत उवाच ॥ हरेरुद्धरणं भूमे
र्लीलां श्रुत्वाह भारतः ॥३॥ विदुर उवाच ॥ सृष्ट्वा प्रजापतीन् ब्रह्मा किमारभत ब्रूहि माम् ॥ मरीच्याद्या मनुर्वैकु
ण्ठो विश्वं ममाभावयन् ॥४॥ मैत्रेय उवाच ॥ नाभेर्भूत्वा हरेर्धाता नामिस्त्राद्यसृजत्तदा ॥ ततोऽसृजन्मोहरूपे काये

फलं भुक्त्वा ममांतिकमितांश्च नः ॥४॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ कस्तस्य कथनं कृत्वा प्रोचुः प्रांजलयो विभुम् ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ चिकीर्षितं न नस्ते विद्मो यद्दीनत्वं प्रभाषसे ॥५॥ आत्मणोनात्वमात्मास्थिथ मः संरक्षते नया ॥ श्रीभगवानु·
वाच ॥ प्राप्स्यतो गतिं सद्य एतौ मामेव माप्स्यतः ॥६॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ एवं दृष्ट्वा हरिं विप्राः परिक्रम्य प्रयुक्त·
तः ॥ हरिस्तावनुज्ञाप्याह गच्छतं ब्रह्मलोहेलनात् ॥७॥ इत्युक्त्वा भगवान्धिष्ण्यं सश्रीयाजुष्टं समाविशत् ॥ हाहाका
रो महानासीत्तयोर्हि पतमानयोः ॥८॥ तौहि प्राप्तौ दितेर्गर्भं मितितेजस्तयोर्द्वयोः ॥ येन सर्वं कंपिताः स्म भग
वान्दृशं विधास्यति ॥९॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे षोडशोऽध्यायः ॥१६॥
मैत्रेय उवाच ॥ श्रुत्वेदं कारणं सर्वं न्यवर्तंत दिवौकसः ॥ दितिः शतं वर्षशते यमौ प्रसुषुवे सुतौ ॥१॥ उत्पातास्त
त्र बहवो निमित्तं लयकारिणः ॥ दिशानां ज्वलनं जातं मन्येपि बहवो भवन् ॥२॥ प्रजा दृष्ट्वा महोत्पातान्मेनिरे वि
श्वसंप्लवम् ॥ ववृधाते तदा दैत्यौ सहसा भयदाविति ॥३॥ दिवस्पृशौ शिरोभ्यां च कंपयंतौ पदैर्भुवम् ॥ पिता·
तयोर्नाम चक्रे कश्यपस्तु यथाविधि ॥४॥ योजायत स्वदेहात्प्राक् हिरण्यकशिपुं विदुः ॥ दितिर्यं प्रथमो सूत·
हिरण्याक्षं विदुः प्रजाः ॥५॥ हिरण्यकशिपुश्चक्रे वशे लोकान्सपालकान् ॥ हिरण्याक्षो दिवं यातो युयुत्सुर्मृ·
गयन्रणम् ॥६॥ देवावीक्ष्य हिरण्याक्षं गदापाणिं निलिल्यिरे ॥ देवाँल्लीनान्हि दृष्ट्वा संज्ञानू समवनदद्भृशम् ८
समुद्रं संगतस्तत्र वै दृष्ट्वा मीनाः प्रदुद्रुवुः ॥ वरुणस्य पुरीं प्राप्य ... तमब्रवीत् ॥९॥ मैत्रेय उवाच ॥ वरुणो
विमलब्ध्वा स्तुतेनेनं प्रत्यभाषत ॥ कस्त्वया हि महावीर युद्धं तेस्य करिष्यति ॥१०॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीय·
स्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ श्रीरामसहायताकरे ॥
मैत्रेय उवाच ॥ दैत्यो जलेशकथनं श्रुत्वा गच्छद्रसातलम् ॥ अदितो नारदेनैव तत्रापश्यद्धरिं प्रभुम् ॥१॥ ततः क्रु·
रु महीं मुंच लीलया स्तूतराहृते ॥ वनगोचरमालिंग्य उराथ मृगणीभव ॥२॥ यत्नं हं ससुरांस्त्वा हि संस्थाप्य प्र·
सृजेप्सुवः ॥ मैत्रेय उवाच ॥ कस्सोऽरुक्रविद्धश्च निरगाज्जलमध्यतः ॥ हिरण्यकेशः प्रोवाच निर्जन्त्वानां न स्वहित·

श्री· भा· तोमनुः प्राह कर्दमं शान्तविग्रहं ॥ मनुरुवाच ॥ ब्रह्मासृजन्मुखाद्युष्मान्वेदानात्मपरीक्षया ॥१॥ सवाहुभ्यो ५४
३· तृ· सृजद्वास्मान्त्राणायैव केवलम् ॥ सर्वे मे संशयाः छिन्नाः यमेयत्कथितं त्वया ॥२॥ दीनस्य शृणु मे वा
२२ क्यं त्राविंनं कृपया मुने ॥ पतिमिच्छति कन्येयं मम सद्युक्तं गुणादिभिः ॥३॥ सद्दर्शनान्नारदाच्छ्रुत्वा ऽऽगत्यातो
त्वं गृहाण प्रभो ॥ इत्युक्तोसि विवाहार्थं ददामित्वं ममात्मजम् ॥४॥ कर्दम उवाच ॥ सत्यमुद्वो ढुकामोहं द
याः स्याहैदिकोविधिः ॥ अनिच्छामः मयेयं साध्वी यावद्गर्भो न जायते ॥५॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति श्रुत्वा मनुर्नेकी
क्यं ददौ तस्मै स्वकन्यकाम् ॥ आलिंग्य कन्यां प्रहृदन्मनुर्गत्विमनोरथौ ॥६॥ स स्त्रीकस्तेऽपश्यदाश्रमा
न्नृषिसंततान् ॥ उत्तस्थुरृषयः सर्वे दृष्ट्वायांतं प्रजापतिम् ॥७॥ रोमाणिणान्कुशा यत्र यज्ञस्य स ताप्री
णतः ॥ नाम्ना वर्हिष्मती यत्र भवनं तापनाशनम् ॥८॥ सवेश्या बुभुजे कामान्पुण्यान्नामेकसप्ततिम् ॥
यादी रामानसाः क्लेशानवाप्यंते हरिप्रियम् ॥९॥ मनोश्चरित्रं ते प्रोक्तं तदपत्योदयः स्मृतः ॥१०॥ इति श्री
भागवते तृतीयस्कंधे द्वाविंशोध्यायः ॥२२॥ मैत्रेय उवाच ॥ पतिं पर्यचरत्पत्नी स्वापित्रोर्गमने कृते ॥
कालेन सुष्ठुवदनाप्रेम्णा तां कर्दमोब्रवीत् ॥१॥ तुष्टोहं तव भार्येयं भोगान्भुंक्ष्व गतव्यथा ॥ मैत्रेय उवा
च ॥ इतिश्रुत्वा प्रमालदागतामिस्मभाषत ॥२॥ देवहूतिरुवाच ॥ यन्मेवदसियादंतत्तं मां गर्भवतीं कु
पं·१३ पोथं रु देहं भाग्याहे चतापनाशनं ॥ इतिश्रुत्वा प्रियावाक्यं विमानं कामगं तदा ॥३॥ प्रकटं कारयामास स
र्वोपस्करसंयुतम् ॥ पश्यंतीं तं हृदि दृष्ट्वा प्रोवाच कर्दमस्ततां म ॥४॥ कर्दम उवाच ॥ स्नात्वा त्वं शुल्कनी ॥
र्थेस्मिन्विमानमिदमारुह ॥ सा भर्तृवाक्यमादाय जले तस्मिन्विवेश ह ॥५॥ शतानि दश कन्यानां किशो
रीणां ददर्श सा ॥ दृष्ट्वा तामुत्थिताः प्रोचुर्वयं दास्यः स्म कन्यकाः ॥६॥ स्नापयित्वा ददुस्तस्यै वस्त्रादीनि
मुद्रमदाः ॥ पतिं स्मृत्वागता सा स्त्री यत्रास्ते कर्दमः स्वयम् ॥७॥ आरोह्य स्वविमाने तां दृष्ट्वा कांतां हरिप्रियाम्
वनेषु सुमतीर्थेषु सरोमेरमयात्तया ॥८॥ दर्शयित्वा भुवो गोलं स्वाश्रमायन्यवर्तत तयोर्विमाने रमतोर्व

विदुर उवाच॥ स्वायंभुवः किं च कार पत्नी शप्य वदस्व मा मम्॥ इति ब्रुवाणं विदुरं प्राह कौषारवो मुनिः॥१॥
पत्न्या सह मनुर्भूत्वा वेदगर्भमभाषत॥ त्वमेकः जन्महृद्भूतोऽसि मे कर्म विधेहि मां॥२॥ यशो येन भवेदत्र प
रत्र च गतिर्भवेत्॥ श्रीब्रह्मोवाच॥ सन्तुष्टस्त्वच मे तात पुत्रोऽसि त्वं मनुष्ठ हंस्यसि॥४॥ उत्तानुत्ताश्रयं भूमिं गो
शाधि ग्रहणं यज॥ मनुरुवाच॥ अहं तवाज्ञां गृह्णामि स्थानं देहि कुरु द्विने॥५॥ मैत्रेय उवाच॥ भूमिं हृष्ट्वा ज
ले मग्नामिति दध्यौ चिराच्चिरम्॥ विसृष्ट्यां तु नासिकाभ्यां वराहो निर्गतस्तदा॥६॥ क्षणेन वर्धमानं तं हृष्ट्वा ब्र
ह्माव्यतर्कयत्॥ इति मीमांसतस्तस्य जगर्ज भगवान् हरिः॥७॥ तस्य तद्गर्जनं श्रुत्वा जनलोकादिवासिनः॥
अस्तुवंस्तं स्तुतिं श्रुत्वा वराहो जलमाविशत्॥८॥ भूमेः पदं विचिन्वानः समुद्रेणान्तः स्वयम्॥ आनयित्वा
न्तलाद्भूमिं ततो दैत्यं जघान ह॥९॥ ब्रह्माद्यास्तुष्टुवुः सर्वे सूकराय नमोऽस्तु ते॥ मैत्रेय उवाच॥ उपायनं मेने
भूमिं तुतो ब्रह्मादिभिर्नृप॥१०॥ जले च लीलया न्यस्य हरिर्भूमिं ततो ययौ॥ इति श्री भागवतरहस्ये तृतीय
स्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ श्रीरामजी सहाय हो॥

श्रीशुक उवाच॥ सूकरस्य कथां श्रुत्वा विदुरः पृष्टवान् मुनिः॥१॥ विदुर उवाच॥ सूकरस्यादिदैत्यस्य कस्माद्धे
तोरभून्मृधः॥ मैत्रेय उवाच॥ हरेः कथान्तया पृष्टा यया गच्छेद्ध्रुवो गतिम्॥२॥ श्रावयामीति हा संते वल लण
त्वया श्रीतत्परा॥ अपत्यकामा च दितिश्चकमे कश्यपं पतिम्॥३॥ पूजयित्वा हरिं सायमग्न्यागारे स्थितं जगौ॥
दितिरुवाच॥ दुनोति मां मे यका मस्त्र मापि कुर्वनुग्रहम्॥४॥ कं वृणीत वरं वत्साः पिता नः पर्यपृच्छत॥
तासैवमाव मस्माकं दर्शनेऽसत्त्रयोदश॥५॥ मैत्रेय उवाच॥ इति ब्रुवाणां तां पत्नीं कश्यपोऽप्याह दीनवत्॥
पूर्यतां निरं तिजनानुहर्त्तं प्रतिपालय॥६॥ संध्यायां घोररूपायां भीवश्चरति भूतराट्॥ मैत्रेय उवाच॥ दि·
तिर्भर्तुरिदं श्रुत्वा जग्राह वसनेन तं॥७॥ न त्वेष वरा परहासि मैथुनं सत्त्वया करोत्॥ सा दितिर्व्रीडिता तेन·
पतिं लज्जाप्यभाषत॥८॥ दितिरुवाच॥ रुद्रो वधीन्न मे गर्भं यथा सा करवं महत्सम्॥ ससंध्या नियमान्कृत्वा·

श्री·भा· कुरून्वै स्मरा॥ विदुर उवाच॥ इदमाहुः पुरारीनां परेषां नो गतिं वद॥७॥ मैत्रेय उवाच॥ युगमानं द्वादशभिः सह ३४
३·त· स्रैर्वत्सरैर्भवेत्॥ दिनं युगसहस्रं स्यात्तावत्येव निशा विधेः॥८॥ दिनं तु मुक्त्वा मनून्सर्वान्स्वमनुश्चैकसप्ततिम्॥ चतु-
६६ र्दशाते सत मनुस्तो काभूरादयस्त्रयः॥ भूरादयो महर्लोकाज्जने यान्ति प्रमाणादि नान्यस्य शतेह रित्वोथ प्रलय-
स्तत्र जायते॥९॥ स्वं परपरार्धौ च ब्रह्मणश्च वयः शतम्॥ आद्ये परार्धे कल्पोभूद्ब्राह्मय पाद्ये हि नीयकम्॥११॥
कल्पाद्द्वितीयो वाराहो यत्रासीत्सूकरो हरिः॥ अंडकोश स विस्तारः पंचाशत्कोटियोजनः॥१२॥ इति श्रीभा-
गवत रहस्ये तृतीय स्कंधे एकादशोध्यायः॥११॥ श्रीरामजी॥
मैत्रेय उवाच॥ काललक्षणमाख्यातं शृणु त्वं सृष्टिकुत्सनं॥ सत्तंध तामिस्राद्ये ससर्ज भगवानजः॥१॥ ब्र-
ह्मिं दृष्ट्वा पापरूपां सनकादीस्ततो सृजत्॥ सृष्टिकर्तुं यदा नैच्छंस्तेभ्र क्रोधोपवान भूत्॥२॥ विधातुर्मत्स्यकाल-
तः कुमारो नीललोहितः॥ याचमानाय बालाय स्थानं नामान्यदात्मभुः॥३॥ मन्वादिनामरत्नते धीप्सता-
याः स्त्रियस्तथा॥ एभिः सृज प्रजाः सर्वास्तदा तमोस्त्रजन्प्रजाः॥४॥ आत्मानंदः पितेष्टा प्रजयातनु वाच-
ह॥ प्रजपालय नं याहि तपसे सर्वं नेत्वगात्॥५॥ ततश्च ब्रह्मणो गेभ्यो दशासन्नारदादयः॥ ततो प्रातुः स्त-
नादिभ्योप मीयाश्च प्रजज्ञिरे॥६॥ मैथुनायानुगच्छंतं कन्यायाः पितरं सुताः॥ प्रत्यबोधयन्वचसा युत से भग-
वते नमः॥७॥ यः सृष्टिं विश्वं ज्याप्यासस्वपर्मं पातुमर्हति॥ तत्पक्षो दिशा मरुहः स्तन्वीनीहारस्वरूपिणीम्॥८
ततोसृजद्वेदाश्रीनितिहासादिपंचमं॥ अग्निष्टोमादियज्ञ मं चाश्रमादित याजसत्॥९॥ गृहस्थादेश्चवार्ता-
दिश्च यावत् प्रणाद्यादिकम्॥ पुनश्च सृष्टिवृद्ध्यर्थं मात्मकायं द्विधाकरोत्॥१०॥ मनुश्च शतरूपाच ताभ्यां जातौ वि-
निश्चितौ॥ स तृप्तोजनयामास पुत्रापत्यान्यरिंदम ॥११॥ ततश्चाकूतिर्देवहूतिप्रसूतिश्च नराधिप॥ स्वि
कं देमंदत्तेभ्यः स्वदैहीव धातो॥१२॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ यत आपूरितं जगत्॥ इति श्रीभागवत रहस्ये तृतीय स्कं-
धे द्वादशोध्यायः॥१२॥ श्रीरामजी सहाय॥ श्रीशुक उवाच॥ मुनेर्वाचं निशम्याथ विदुरः श्रद्धयात्मनः॥१॥

ममम् ॥ प्रजाः सृज यथापूर्वं मय्यात्तमनुशेरते च ताः ॥ ५ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ कथयित्वा विधातारं हरिरंतर्दधे स्वय-
म् ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
विदुर उवाच ॥ अंतर्हिते हरौ ब्रह्मा प्रजाश्च कतिधासृजत् ॥ १ ॥ यद्यत्पृष्टं मया त्वत्तस्तन्मां वद तत्त्वतः ॥ सूत उ-
वाच ॥ एवं संचोदितः प्रश्नान्प्राह कौषारवो मुनिः ॥ मैत्रेय उवाच ॥ चकार हरिणोक्तो ब्रह्मा वर्षशतं तपः
जलं पद्मं कंपितं च वायुना स ददर्श ह ॥ ३ ॥ तपःप्रभावसंवृद्धोऽन्यपाद्वायुं सहांभसा ॥ त्रिलोकाकमलं लोका-
न्विस्तृतामीन्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ चकार पद्ममाविश्य विश्वसृक्च यथा तदा ॥ विदुर उवाच ॥ कालाख्यं लक्षणं ब्रूहि
कालस्याद्भुतकर्मणः ॥ ५ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ कालं कारणमात्मानं विष्णुरव्यक्तमसृजत्स्वयम् ॥ मायया संस्थितं वि-
श्वं नास्ति भिन्नं हरेर्न तु ॥ ६ ॥ सर्गश्च नवधा योऽसौ कालकर्मगुणैस्त्रिधा ॥ विश्वस्य प्रलयः प्रोक्तो नवधा च सर्गा-
न्शृणु ॥ ७ ॥ आद्यो भूम्महतः सर्गो द्वितीयस्त्वहमस्तथा ॥ तृतीयस्तु भूतसर्गश्चतुर्थ ऐंद्रियः स्मृतः ॥ ८ ॥ पंच
मो देवसर्गश्च षष्ठस्तु तमसस्तथा ॥ षडिमे प्राकृताः प्रोक्ता वैकृतान्शृणु ॥ ९ ॥ तस्य षोडशहृदयः सर्गः सप्त-
मः कथितस्तथा ॥ तिरश्चामष्टमः सर्गः सोऽष्टाविंशतिभेदवान् ॥ १० ॥ अर्वाक्स्रोतस्तु नवमः क्षतैरेकविधः स्मृतः
अष्टधा देवसर्गश्च शृणु मन्वंतराणि च ॥ ११ ॥ तदंशांश्च महाप्राज्ञ कथयामि तवाग्रतः ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये
तृतीयस्कंधे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ राम ॥ श्रीरामाय नमः ॥
मैत्रेय उवाच ॥ भूम्यादीनां विशेषांत्यः परमाणुरिति स्मृतः ॥ १ ॥ सतः कार्यस्य कैवल्यं स च स्थूलो निरंतरः ॥
परमाणुभोगी सूक्ष्मः कालोऽस्ति सर्वभुग्महान् ॥ २ ॥ त्रसरेणुस्त्रिकं भुंक्ते त्रुटिनामा प्रकीर्तितः ॥ शतभागीस
वेधस्तैस्त्रिभिरेव लवः स्मृतः ॥ ३ ॥ लवत्रयं निमेषः स्यात्तैस्त्रयः क्षण एव च ॥ काष्ठा भवेत्क्षणाः पंच लघुता द-
श पंच च ॥ ४ ॥ नाडी तास्त्रयः पंचैव द्वे मुहूर्तः प्रकीर्तितः ॥ षट्यामो सौ च यामास्तु मर्त्यानामहनी उभे ॥ ५ ॥ पक्षः
पंचदशाहानि द्वयोर्मासः प्रकीर्तितः ॥ द्वाहत्तस्य षड् अयनमयने वत्सरः स्मृतः ॥ ६ ॥ कालत्रयसमस्तवत्सरजां·

अंटिका

पत्नीमाह प्रजापतिः ॥९॥ मौहूर्तिकाद्दिरोषेणादौ पुत्रौ क्रूरशीलिनौ ॥ दुःखदौ बलिनौ पतिपीनां गौन भविष्य-
नः ॥१०॥ यदि तौ दास्यतोऽदुःखं प्रजानां चेतदीश्वरः ॥ लोके वर्तीयं भगवांस्तव पुत्रौ हनिष्यति ॥११॥ दितिरुवा-
च ॥ पुत्रयोर्वधमाशासे हरिणात्मना हते ॥ कश्यप उवाच ॥ भगवद्भक्तिमानेकस्तव पौत्रो भविष्यति स-
पत्युः सकाशाच्छ्रुत्वेदं सर्वं सा मुमुदे तदा ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥
मैत्रेय उवाच ॥ दधार वर्षाणि शतं दितिर्वीर्यं तु काश्यपम् ॥१॥ तमो दृष्ट्वा लोकपाला ब्रह्मणे तमवेदयन्-
लोकपाला ऊचुः ॥ तमः प्रवृत्तं कुतो वेत्थ सर्वे भीता वयं प्रभो ॥ मैत्रेय उवाच ॥२॥ प्रहस्य भीतांस्तान्दृष्ट्वा ब्रह्मोवा-
च प्रजापतिः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सनकाद्या भवज्ज्येष्ठाश्चेरुर्वैकुंठमेकदा ॥३॥ यत्र सर्वे जनाः संति वैकुंठे हरिमू-
र्तयः ॥ सर्वे संपन्नसंसर्गा वनं श्रीरूपिणीव तु ॥४॥ अतीत्य षट्कक्षान्तान्ते सप्तमायां गतास्तदा ॥ तत्रापश्य-
न्स्थितौ देवौ सर्वभूषणभूषितौ ॥५॥ तावदृष्ट्वा निर्विविशुर्द्वारि ते मुनयस्तदा ॥ वेत्रेणावारितास्ताभ्यामूचुस्ते
दुःखिता इव ॥६॥ मुनय ऊचुः ॥ सत्त्वधौ युवयोरेव केयं विषमशीलता ॥ हरिलोकः प्रवेष्टव्यः कैश्चित्केषां च-
वारणम् ॥७॥ नारायणांतरं नास्ति भयं चोदरभेदिकम् ॥ अतो यो गच्छतु लोकं न भवेद्बुद्धिरीदृशी ॥८॥ प-
तित्वा पादयोस्तेषां प्रार्थनां चक्रतुस्तदा ॥ कृपया दीयते दंडो न भवेद्धेलनं पुनः ॥९॥ श्रुत्वापराधं भगवान्स्वा-
नीतत्राययौ स्वयम् ॥ आगतं ते हरिं दृष्ट्वा प्रणेमुर्जगदीश्वरम् ॥१०॥ कुमारा ऊचुः ॥ पापिनां हृदये नास्ते त्वां-
विदाम वयं प्रभो ॥ मुक्तिं नेच्छंति ते धीराः स्वदंत्रि शरणं गताः ॥११॥ तत्र ते स्मृतिरेवास्तु यत्रास्माकं भवेद्भ्रमः
इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥
श्रीशुक उवाच ॥ इदं जगाद श्रीकांतः सोऽस्मत्तानुमतिं न यच्च ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ममैतौ पार्षदौ विप्राजयो-
विजय एव च ॥ एताभ्यां न हतं नाम प्रज्ञा भवतां तन्महेल्लनम् ॥२॥ भवद्भिर्योधृतो दंडः स एवास्ति मतो मम ॥
ब्राह्मणा मम नु पाद्यस्तद्वेणुर्मूर्ध्नि रोपतः ॥३॥ ये द्विषंति द्विजान्क्रूरास्ते सर्वे नाकभागिनः ॥ भवद्भ्याप-

११पं· धीराश्चात्मनो। भेदं न पश्यंति भवप्र· युक्तं भवंतु युवाभ्यां· मेवभगवतिकासि· तमान्वैः॥—

णामण्णमयोत्तजः ॥ ततोभूतसूक्ष्मवन्हाष्टिर्महत्तत्वक्रमेणवै ॥ ९ ॥ भिन्नाः सर्वैः स्तुवन्विस्मुमहदाद्याश्चमानि
नः ॥ देवाऊचुः ॥ नमामदेवतेपादाशणदछायाश्चितावयम् ॥ १० ॥ व्रजेमशरणंसर्वेतवपादसरोरुहम् ॥ न·
वामृतकणापानेहत्वागच्छतितेपदम् ॥ ११ ॥ त्वयाहृष्टाविसृष्टाः स्मयदर्थंतन्नशक्नुमः ॥ किंकरवामतेदेव
देवत्वंतुत्ताहपांकुरु ॥ १२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ इतितुद्धागतिंतासांतत्रणाशाविष्णुहरिः ॥ भिन्नंसयोजयामासतंगणंकर्मबोधयन् ॥ १ ॥
गणोस्तयुक्तोजनयन्मात्राभिस्त्रविराडनन्तुम् ॥ विशतांशेनतुत्वाभयन्योन्यसंगणोस्तदा ॥ २ ॥ बहुकालमु·
वासाप्सुपुरुषः सहिरण्मयः ॥ विवभाजात्मनात्मानमेकधादशधात्रिधा ॥ ३ ॥ साध्यात्मस्त्रिविधाप्राणोद·
शधाचैकधाहृदा ॥ ततः स्थानानिदेवानांमुखादीन्यभवन्हरेः ॥ ४ ॥ शीर्षस्यद्योधरापद्भ्यांखंनाभेरुदपद्यत·
सत्वेनैवदिवंदेवामनुष्यास्तत्रथारम् ॥ पेदिरेतमसानाभिरुद्रायाः पार्षदाहरेः ॥ मुखादिभ्योभवंस्तस्यब्राह्म
णाद्याः कुरुद्वह ॥ ६ ॥ एतद्रूपंभगवतोदैवकर्मात्मरूपिणः ॥ वर्णितंतुक्तः समर्थोस्तिवर्णयामियथाक्र·
तम् ॥ ७ ॥ सेयंभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी ॥ ब्रह्मात्ममार्गेयोवेदयतस्तस्मैनमोनमः ॥ ८ ॥ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥
श्रीशुकउवाच ॥ वदंतमेवमैत्रेयंविदुरः पृष्टवांस्तु नः ॥ भगवतश्चिन्मात्रस्यगुणस्यगुणाःकथम् ॥ १ ॥ यो
हृजंमायया विश्वंस्थापयत्यतिवैस्वयं ॥ देशादेरविलुमात्मासगुण्येनाजयाकथम् ॥ २ ॥ नियंतश्चहरेर्देवक्लेशा
दिश्चकुतोभवत् ॥ संशयोमेमहान्प्राप्तकामायेतिपराणुद ॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ दत्तैवंवेरितः प्राहमाया·
लक्षणमुत्तमम् ॥ पदाविरुद्ध्यतेमायातदामुक्तस्वबंधनम् ॥ ४ ॥ विनार्थंयत्प्रतीयेतस्वशिरःछेदनंनिशि·
जलेचंद्रस्यकंपादिः सैवमायाप्रकीर्तिता ॥ ५ ॥ हरिभक्तयाशमंयातिमायात्वेवशास्त्रदाश्रया ॥ विदुरउवाच ॥
हरंगतः संशयोमेमाययाहरिबंधनम् ॥ ६ ॥ सृष्ट्वाग्रेमहदादीनिविराजंप्राविशद्विभुः ॥ त्र्यंत्वयेरितोद्य·

कालकर्म
स्वभावस
क्रिमतः=

नर्कैगा·

श्री·भा· स्ये तृतीयस्कंधे तृतीयोध्यायः ॥३॥ उद्धव उवाच ॥ संध्याकालेऽभवन्नेषां निधनं मंदचेतसां ॥१॥ भगवांस्तद ४८
र· तृ· भिप्रेत्य हृत्तमूलमुपाविशत् ॥ कृष्ण एकः स्थितो द्रष्टुमेकं दत्त हरिं तदा ॥२॥ श्यामं चतुर्भुजं शांतं योगिहृद्ये·
२२ णा संस्थितम् ॥ आगतस्तत्र मैत्रेयो मामुवाच हरिस्तदा ॥३॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वेदाहं तव हार्दं यद्ददामि यत्न वे·
ष्टितं ॥ एतन्ने चरमं जन्म रहः पश्यसि मायतः ॥ ज्ञानं भागवतं नाम यो क्तं ब्रह्मणे पुरा ॥४॥ नतो दास्याम्य·
हं साधो प्रीतोहं तव भक्तितः ॥ कृष्णं प्राहोद्धवस्तत्र किं विन्नेच्छाम्यहं प्रभो ॥६॥ अनीहस्य तु यत्कर्म जनस्य
जनं नतथा ॥ तुदति चित्तमेतन्मे मंत्रेष्ठ यन्निमंत्रणाम् ॥७॥ यदुक्तानं ब्रह्मणे प्रोक्तं तन्नहृतोऽत्तमावयम्
यन्नरेमवयं दुःखं भूयः कथयनः प्रभो ॥८॥ कृत्वात्मनः स्थितिं तस्मादागतोहमिहातुरः ॥ सोहं गमिष्ये
दयितं वदर्याश्रममंडलम् ॥ श्रीशुक उवाच ॥ सुहृदो कदनं श्रुत्वा चोद्धवं विदुरोब्रवीत् ॥ कृष्णोयदाहत्तानं ते
तत्वं मां वद सुव्रत ॥९॥ उद्धव उवाच ॥ मैत्रेयस्ते वाकर्णं व्याख्यानं ते कथयिष्यति ॥ विदुरोप्युद्धवाच्छ्रुत्वा कृष्ण·
कर्माणि सर्वशः ॥११॥ रुरोद विकलोभूत्वा गते कृष्णे जनार्दने ॥ इति श्रीभागवते रहस्ये तृतीयस्कंधे चतु
र्थोध्यायः ॥४॥
श्रीशुक उवाच ॥ गंगातीरे स्थितं तत्र मैत्रेयं पर्यपृच्छत ॥१॥ विदुर उवाच ॥ सुखाय कुर्वते कर्म जनो दुःखं
भजन्ति च ॥ दुःखस्तु विकर्षं प्रोक्तं तन्नो वद सविस्तरम् ॥२॥ तन्मार्गं वद मां देव येनशंसा भवेद्गतिः ॥ करोति
यानि कर्माणि यथेदं सृजति प्रभुः ॥३॥ यथा शेते तु लयं कृत्वा यथासीद्ब्रह्म था हरिः ॥ अवीक्ष्य पत्न्लोकानां प्र·
जानां च भिदां यथा ॥४॥ वेदव्यासमुखात्सर्वं श्रुतं कृष्णस्य कथामृते ॥ उवाच भारतं व्यासो यस्मिन्नजीवरतिर्भ·
वेत् ॥५॥ हरेः कथासु यत्सारं समुद्धृत्य वद स्वमां ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा प्रष्टो ग्रमैत्रेयो विदुरं प्रत्युवाच ह ॥ ९
मैत्रेय उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया तात बादरायणवीर्यज ॥ हरेस्त्वं सम्मतो नित्यं योयत्तेत्तान मादिशत् ॥७॥ अथ
ते भगवल्लीलावर्णयाम्यानुपूर्वशः ॥ भगवानेक एवासीन्माया सदसदात्मिका ॥८॥ मायायां वीर्यमाधत्त गु·

श्री·भा· कथयस्व व्रत ॥९॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे प्रथमोध्यायः ॥१॥
र· स्कं· श्रीशुक उवाच ॥ एवं पृष्टः स तेनोद्धवस्तत्रैनोत्सेहे किंचिन्नृप ॥ मौनं कृत्वा मुहूर्तं च विदुरं प्रति प्रोक्तवान ॥१॥ उद्ध- २।
२१ व उवाच ॥ अस्तंगते कृष्णसूर्ये मृतानां किं वदामि ते ॥ कुशलं ते तु दुष्टानां हतलोकोस्ति दुर्भगः ॥२॥ यत्से-
वु संतो न विदुर्यादवा इति तत्त्वसौ ॥ मद्रूपं विवृताद्याय लोकानंतरधात्स्वयम् ॥३॥ नृलीलया पद्महीतं यत्से-
लोकस्य मोहनं ॥ दृष्ट्वा विलोको मनुते पानू कौशलमित्युत ॥४॥ दृष्ट्वावतस्तु यं कृष्णं गच्छंतं तं तु ब्रजस्त्रियः ॥
वसुदेवगृहे जन्म कृष्णस्य मम दुःखदम् ॥५॥ उद्धे कृष्णस्य स्वदेहत्याके वित्यादु मेहहृतिम् ॥ उग्रसेनस्यैकं कृ-
कार्यं स ततानायाश्च सहृत्तिः ॥६॥ एतन्मे खेदयच्चित्तं श्रीकृष्णस्य महात्मनः ॥ वसुदेवगृहे जातो गतः कंसेन बाध-
ने ॥७॥ ततो वसन्नंदगेहे एकादश समास्तदा ॥ चारयन् गोधनं गोपैः गोष्ठे शरीरमत् ॥८॥ मातुःपिता भोज-
राजेन महितानु लीलयाहनत् ॥ विषपानमृतान्गोपान्गाश्चाजीवयत्तदा ॥९॥ अपाजपद्मोपराजेरेमेक-
लपदेजगौ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये तृतीयस्कंधे द्वितीयोध्यायः ॥२॥
उद्धव उवाच ॥ आगत्य मथुरां कृष्णो लोकरीत्या सवधादिकम् ॥१॥ गुरोरथीत्य सत्स्वमतं तनसेद दीसुतम् ॥
उवाह रुक्मिणीं तत्र कृष्णो नाग्निजितीं तथा ॥२॥ धनिस्म पार्थिनः कृष्णो राज्यपोज्ञायदत्तवान् ॥ तदंनः उग्रसे
विश्वतेन सर्वा हृतः स्त्रियः ॥ तासां मुहूर्त एकस्मिन् करान् जग्राह मायया ॥ तास्वेकैकस्या दश दश पुत्रान ॥
जीजनत् ॥ अमीच्चनन्तकालादीनवधीच्च बरादिकान् ॥ भ्रतेड यीध नु दृष्ट्वा कृष्णस्तत्रैवाचिंतयत ॥५॥ न-
गतो भूमिभारोयं भीष्मद्रोणार्जुनैः स्वतः ॥ यदास्तैवै मद्यपानेकरिष्यंति मिथस्तदा ॥६॥ मुसाहुर्नितते त्रा-
णां वधस्तेषां भविष्यति ॥ राज्ये युधिष्ठिरं स्थाप्य नरपामास बांधवान् ॥ कामान्निषेवे द्वावन्या रमयत्वितरां-
यहन् ॥ एवं बहुगते काले विरागः समजायत ॥८॥ कदाचिन्मुनयः शोभः कोपिता यदुबालकैः ॥ उर्यात-
तस्य मध्यः प्रभासं मुलिकादयः ॥९॥ कृतं तेविविधं दानं स्नानं तर्पणपूर्वकम् ॥ इति श्रीभागवतरह-

श्री·भा मांनुद्विभूतीर्वेदस्तनः॥७॥ यथाब्रह्माचकारेदंसर्गोमन्वादिसंयुतम्॥ तेषांसंस्थाःप्रमाणंवदमेविस्तरा· ८८
३·तृ· द्विभो॥८॥ वर्णाश्रमविभागांश्चऋषीणांजन्मकर्मच॥ यज्ञादीनांवितानादिधर्मादीनांचलक्षणम्॥९॥ य
२४ नोत्थानंमवेशुःसाभक्तिर्वैराग्यमेवच॥ मामुक्तानुक्रमस्ताणांसुत्तरंवदविस्तरम्॥१०॥ इतिश्रीभागवते·
रहस्येतृतीयस्कंधेसप्तमोध्यायः॥७॥ शुभमस्तुसर्वजगताम्॥
मैत्रेयउवाच॥ धन्योस्मिहरुर्वंशोयंयस्मिंस्त्वंहरिभक्तिमान्॥ प्रवर्तयेभागवतंयदाहभगवान्मुनीन्॥१॥
मुनिपसेन· यदन्वपृच्छन्मुनयोदेवंसंकर्षणंविभुं॥ तेनप्रोक्तंकुमारायतेनसांख्यायनायच॥२॥ पराशरायसोप्याह·
समहर्षेप्रोक्तवानिदं॥ सोहंतेकथयाम्यद्यश्रूयतांविदुरप्रिय॥३॥ यदासुप्तापश्रीहरिस्तदाविश्वलयोभव·
तू॥ चतुर्युगसहस्रांतेदेहेहलीनंददर्शसः॥४॥ सूक्ष्मोर्योभूत्नाभिदेशात्पद्मकोशस्वरूपवान्॥ लोकप·
द्मेविशाद्धिसृत्तनोवेदमयःस्वयंभूः॥५॥ तत्रस्थितोपश्यमानोलोकंलेभेसुरवानिसः॥ कमलस्थितमा
त्मानंनवेदभ्रांतिमागतः॥६॥ जलेविविन्वतस्तस्यनालेकालोमहानभूत्॥ तत्रपद्मेपुनःस्थित्वाबहुकाले·
नयोगकृत्॥ जितेंद्रियाणांधाताचापश्यत्स्वसौविभुंहृदि॥ यथामेचतुर्भुजंदेवंसर्वलक्षणसंयुतम्॥८॥
तत्रदृष्ट्वाहरिंपश्चात्पद्मक्षमलादिकम्॥ प्रजाःसिसृक्षतस्तोत्रस्तहरिमीडेसदाच्युतं॥९॥ इतिश्रीभागव
तरहस्येतृतीयस्कंधेअष्टमोध्यायः॥८॥ शुभम्॥
श्रीब्रह्मोवाच॥ मयाज्ञातोसित्वंहरिःसावतारोरुगृहीतवान्॥ नातःपरंप्रपश्यामिस्वरूपंचनमोस्तुते॥१॥ च
रणाम्बुजगंधंतेयेजिघ्रंतिनरोत्तमाः॥ तेषांकालभयंनास्तिलोभादिष्वकुतोभवत्॥२॥ मैत्रेयउवाच॥ विर
णमहर्षिस्तुस्वातमाहभगवान्हरिः॥ श्रीभगवानुवाच॥ वेदगर्भकुरुस्रष्टिंदुःखंमनसिमावह॥३॥ प्रार्थि·
तंतेमयादत्तंभूयोपित्वंतपस्तप॥ सिसृक्षतःप्रजावृद्धीःनान्याद्दुःखंगमिष्यति॥४॥ ज्ञातोहंभवतानुभ्य·
मान्यामेदर्शितोवहिः॥ त्वयास्तुतस्तेप्रीतोहंलोकानुग्रहकाम्यया॥५॥ सर्गादिनाचसिद्धयत्नस्थिंडंभक्तितो

श्री·भा· णं पृष्टवान्स्वयम् ॥१२॥ ब्रह्मा भागवतं प्राह सोपि व्यासाय प्रोक्तवान् ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये द्वितीयस्कंधे नवमो- ।१
२·स्कं· ध्यायः ॥९॥ श्रीशुक उवाच ॥ सर्गविसर्गस्थानानि पालनं तु तयस्तथा ॥१॥ मन्वंतरेशगाथाश्च निरोधो मुक्तिराश्र-
७९ यः ॥ भूतादिजन्मसर्गः स्याद्विसर्गः ब्रह्मणः स्मृतः ॥२॥ वैकुंठविजयः स्थानं पालनं तदनुग्रहः ॥ मन्वंतराणि स-
द्धर्म ऊतयः कर्मवासनाः ॥३॥ हर्यवतारचरितं पुंसामीशकथास्तथा ॥ निरोधो विष्णुशयनं स्थितिर्मुक्तिः
स्वरूपतः ॥४॥ सृष्टिस्थितिप्रलयो यस्मादाश्रयः स स्मृतस्तथा ॥ अंडं भित्वा वहिर्यातः स्थितयेऽपो ससर्ज प्रभुः ॥ ५
शुद्धज्ञानात्तमात्मानं वीर्यं सत्वसृजत्क्रिया ॥ अपि दैवादिभेदेन तत्सन्नान्नसर्वमपीहसः ॥६॥ प्राणेन क्षिपमाणस्तनू-
डंतरा जायते प्रभोः ॥ यदेच्छा भक्षणादीनां जायते परमात्मनः ॥७॥ अधिष्ठानादिवक्तानां मुखादीनां समुद्भवः ॥
स्थूलं रूपं भगवत उक्तं सूक्ष्मं ततः परम् ॥८॥ पंडितानां च सूक्ष्मेति स्थूलसूक्ष्मे विशेषतः ॥ सनामादिक्रियाय त्रै-
वस्तनीक मेकः परः ॥९॥ देवान्पितृगणान्सिद्धान्किन्नरान्सुरस्तथा ॥ मनुष्यान्नरान्पिशाचादीन्कूष्मांडादीन्ग्र-
हान् पि ॥१०॥ द्विधा चतुर्विधा सर्वे जलस्थलनभौकसः ॥ कुशलाकुशला मिश्राः कर्मणां गतयः स्मृताः ॥११॥
एको गुणो यदा ह्यन्यानीस्यते व्यसृजत्तदा ॥ इदं विश्वं पाति रूपः पुष्णाति विश्वरूपधृक् ॥१२॥ सर्वं विश्वं शिवो-
भूत्वा कालरूपो निगच्छति ॥ ब्रह्मकल्पो विकल्पश्च कथितः संग्रहेण च ॥१३॥ कालस्य परिमाणं तु कथयिष्या-
मि ते न्वहम् ॥ शौनक उवाच ॥ सूत मैत्रेयो योऽवदो जायते कुत्र नो वद ॥ सूत उवाच परश्च परीक्षितो वाच यज्ज्ञुका-
स्तद्दाम्यहम् ॥१४॥ इति श्रीभागवतरहस्ये द्वितीयस्कंधे दशमोध्यायः ॥ शुभम् ॥ ८८ ॥

चैत्रशुक्ल १२ सं१९२२

समाप्तोयं द्वितीयस्कंधः ॥ शुभमस्तु सर्वजगताम् · लिखितं तुलसीरामेन ॥ श्रीहरिसर्पणमस्तु ॥ श्रीरामजी·

सप्तादिपरिणामदेवादिभावभिन्नं तां केन कर्मणाकर्म
कृतेन कोदेवादिरूपं प्राप्नोति ॥३ यत्तुपद्गता ॥१

श्री॰भा॰ दिष्टुविष्टो भक्तानां धुनोति शमलं हरिः ॥२॥ यस्यासीदुदरात्पद्मं लोकानां स्थितिलक्षणम् ॥ येन ब्रह्मा प-
२॰द्वि॰ द्विश्वदृष्टं येन तद्वद ॥३॥ कुत्र संस्थावयवैर्लोकाः लोकैरवयवाहरेः ॥ यथा कल्पो विकल्पश्च यत्प्रमाणं प्रती-
१९ यते ॥४॥ यथा कालगतिः क्रमेण तपो याह क्रपीयहिज ॥ यस्मिन्कर्मसमवायः भूपातालादिसंभवः ॥५॥ प्र-
माणमंडकोशस्य महतां चरितं तथा ॥ वर्णाश्रमविभागश्च ह्यवतारकृतं हरेः ॥६॥ युगमानं युगधर्म
धर्मः साधारणो नृणाम् ॥ तत्त्वानां परिसंख्यानं योगसाधनपोविधिः ॥७॥ योगेश्वरगतिर्याच वेदादीनां गति
स्तथा ॥ संप्लवस्थितिलयानां यागतिश्चेष्टहर्तयोः ॥८॥ योविधिस्त्रिवर्गस्य सर्गश्चैवानुशायिनाम् ॥ सर्वा
ण्युक्तान्यनुक्तानि तत्त्वतो वद विस्तरात् ॥९॥ सूत उवाच ॥ शुको भागवतं नाम कथयामास तं नृपम् ॥ इति
श्रीभागवतरहस्ये द्वितीयस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥
श्रीशुक उवाच ॥ मायामृते भगवतो न किंचित्परिदृश्यते ॥१॥ बहुरूपस्त्वाभाति जलेषु प्रतिबिंबवत् ॥ ब्र-
ह्मात्वधिसमास्थाय सृष्टिं देहे न चास्मृयात् ॥२॥ एकदा चिंतयंल्लोकान् येन परं तनु चास्मृणोत् ॥ नापश्यंस्तच्चु-
र्वं ब्रह्मा तपसि मनश्चादधौ ॥३॥ बहुवर्षं तपोनष्टभगवद्दर्शनोत्सुकः ॥ दर्शयामास भगवान्स्वलोकं ब्रह्म-
णे तदा ॥४॥ न संति यत्र कालाद्याः सर्वे तत्र चतुर्भुजाः ॥ ददर्श श्रीपतिं तत्र सवैश्वर्यादिभिर्युतम् ॥५॥ नना-
मतं दृष्ट्वा ब्रह्मा ब्रह्माणं भगवान्नजगौ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वयाहं तोषितो ब्रह्मन्वरं वरय सुव्रत ॥६॥ ममे-
च्छया तपस्तप्तं त्वया मे हृदयं तपः ॥ श्रीब्रह्मोवाच ॥ सर्वज्ञोसि महाप्राज्ञ सर्वस्यावस्थितो गुहाम् ॥ यथाजा-
नामि ते रूपे स्थूलसूक्ष्मे हृपांकुरु ॥ यथाकरोमि सर्गादि देहि बुद्धिं तथा मम ॥८॥ न च मेप्यभिमानः स्याद्धिव-
कर्तेति संततके ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ज्ञानं गृहाणमाहं यावान् तावानंतर्भविष्यति ॥९॥ त्रिकालेप्यहमेवास्मि मा-
यायास्त्वगुणांश्शृणु ॥ असत्येभाति यत्सत्तं सत्येऽसत्यं च भाति यत् ॥१०॥ तद्रूपं मायावतां नर्वायुण्यामायया तमः
वसामि सर्वभूतेषु तस्मात्त्वमिदमस्तु ते ॥११॥ इत्युक्त्वांतर्हितः प्रदर्श्य ब्रह्मा लाविश्वं ससर्ज ह ॥ इति द्विविधि ...

तेनैव यज्ञभारेणायजमीश्वरमव्ययम्॥९॥ मदन्वन्येऽयजन्सर्वे मन्वाद्याः पितरोसुराः॥ एतत्ते कथितं ।८
तात यथा त्वमनुपृच्छसि॥१०॥ यतोहं तं न जानामि न देवा न भवादयः॥ यः सृजत्यति पातीदं तस्मै भगवते
नमः॥११॥ सर्वं द्रव्यादिकं स्यान्नु च विष्णुर्नास्मदादयः॥ यत्किंचिद्दृश्यते लोके तत्तत्त्वं परमात्मनः॥१२॥
इति श्रीभागवतरहस्ये द्वितीयस्कंधे षष्ठोध्यायः॥६॥
श्रीब्रह्मोवाच॥ भूहारोद्धृत्यनाशाय क्रतः सूकररूपिणा॥ लोकानां दुःखनाशाय यज्ञो जातो रुचेस्तया १
स्वमातृरूपदेशाय कपिलो जज्ञिवात्मवान्॥ यावितोत्रेरपत्यत्वं दत्तात्रेयोथ जन्मवान्॥२॥ आत्मतत्त्वस्य बोध्य
र्थं कुमारोभूच्चतुःसनः॥ नरनारायणौ जातौ मूर्तेस्तापसशीलिनौ॥३॥ विष्णुर्विमात्रा तपसे वनानि गतवान्ध्रु
वः॥ उत्थाने तज्जगद्दृष्ट्वा वेनसूनुरभूत्पृथुः॥४॥ नाभेर्ऋषभदेवोभूत् योगचर्यां चचार सः॥ मखयत्ते हय·
ग्रीवो मत्स्योभूद्धरणीमयः॥५॥ देवासुरस्तु पायासै कूर्मोभूद्गिरिधारणे॥ हिरण्यकशिपोर्हंत्यै नृसिंहोभू·
त्करालहृत्॥६॥ सरसि ग्राहनाशाय हरिसंज्ञोप्यजायत॥ बलेर्भूमिग्रहणाय वामनोभूत्स्वयं ततः॥७॥
तत्त्वज्ञानोपदेशाय हंसोभूज्जगदीश्वरः॥ मन्वंतरमनोर्वंशो भूत्वाडष्टेदमव्ययात्॥८॥ धन्वंतरिश्च लोका
नां रुजो हंति स्वयं तदा॥ यमसंस्थापनार्थाय जामदग्न्योप्यभूत्स्वयम्॥९॥ रावणादिवधार्थाय रामोभू·
त्कलयास्तया॥ सर्वदुःखनिहत्यर्थं कृष्णोभूद्देवकीसुतः॥१०॥ राज्ञां बुद्धिमोहार्थं बुद्धोभूदुपयन्भवा·
न्॥ कलौ दुष्टान्नरान्हत्वा कल्किस्तत्र भविष्यति॥११॥ सर्गेहं पालने विष्णुरंते शंभुः सदाभवत्॥ नकोपि·
विष्णुवीर्याणि जानाति तस्य कर्म च॥१२॥ जानंति भक्त्या तत्कासंत्वादृश्या अस्मदादयः॥ यथा हरौ भवेद्भक्ति
र्नृणां संकल्प्य वर्णय॥१३॥ श्रीमद्भागवतं ग्रंथं विष्णोः प्रीतिकरं परम्॥ इति श्रीभागवतरहस्ये द्वितीयस्कं·
धे सप्तमोध्यायः॥७॥ ⁓ ॥ ⁓ ॥ ⁓ ॥ ⁓ राम
राजोवाच॥ नारदो ब्रह्मणस्तस्मिन्यो यस्मै प्राह वदस्व मां॥१॥ मनःप्रवेशपाहं कस्ये देहं त्यक्त्वा द्विजाधिप॥ ह

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुचरणकमलेभ्यो नमः ॥ एतद्वै पृष्टवान्क्षत्ता मैत्रेयं वनमाविशन् ॥ राजोवाच ॥
क्षत्तुर्मैत्रेययोर्वीरो यदाभूद्ददतुर्व्रतः ॥१॥ श्रीशुक उवाच ॥ धृतराष्ट्रः सुतान्पुष्णन्भ्रातृपुत्रान्ददाह सः
लाक्षागृहे ज्ञानशत्रून्नीचो दाहाय पंचपाचतः ॥२॥ यदा न मेने ह्यस्यस्य कथ्यं नो विदुरस्तदा ॥ गृहात्प्रविश्य मंत्रा
र्थे हितो यत्तदावदत् ॥३॥ त्यज दुर्योधनं राजन्नात्मदुःखप्रशांतये ॥ ततो दुर्योधनः प्राह वहिर्गच्छ कुलाध
म ॥४॥ तेन निर्भर्त्सितो गच्छन्हस्तिनापुरतस्तदा ॥ चचार सर्वतीर्थानि भारते संतति यानि सः ॥५॥ कृत्वा नाशं कौ
रवाणां प्रभासे गतवांस्ततः ॥ सरस्वतीतीर्थरूपा यत्र तीर्थानि सर्वशः ॥६॥ ततश्चोपेत्य यमुनामुद्धवं सदद
र्श ह ॥ आलिंग्य गाढं स्वानां चापृच्छदुद्धवं गतश्रमः ॥७॥ आसते कुशलं सर्वे यदुभोजांधकादयः ॥ कृष्णप्रसु
न्नाः पांडवाः धर्मपुत्रादयस्तथा ॥८॥ न मेने दुःखनाशार्थं हि हत्यामच्च मद्युतः ॥ तस्मान्न स्पृहं कथ सर्ववार्तां·

निश्चलात्मेंद्रियाशयम् =

श्री·भा· १· द्वा· २८१

मागतः १३ ततो निरस्तः सवहिस्तस्य श्वासेन चोदरात् लयाब्धौ न्यपतद्विप्रो जलजीवैश्च पूरिते ॥ ५८१
१४ तत्रैव पुटके बालं पश्यान्नैवीक्ष्य स द्विजाः परिष्वक्तुं समारेभे ततश्चांतर्दधे हरिः १५ हरेरनुवट॥
स्तोयं संप्लवश्च ततो द्विजाः मार्कंडेयो मुनिस्तत्र पूर्ववत्स्वाश्रमे स्थितः १६ ॥ इति श्रीभागवते म
हापुराणे द्वादशस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥
सूत उवाच ऋषिस्तन्मायिकं दृष्ट्वा तमेव शरणं ययौ ऋषिरुवाच तव पादौ प्रपन्नोऽस्मि यन्मायया
मोहिता जनाः १ सूत उवाच शंकरः पर्यटन्भूमिं भवान्या तं ददर्श ह दृष्ट्वा महर्षिं शिवं प्राह पश्य वि-
प्रं तपस्विनं २ देहि त्वं मुनये सिद्धिं भक्तानां सिद्धिदो भवान् शिव उवाच नेच्छत्ययं प्रिये किंचिद्दा॥
ज्ञं मोक्षादिकं तथा ३ हरिभक्तिं यतः प्राप्तः संवदिष्यामनेन च सूत उवाच तदाश्रमं शिवो गच्छ-
दितुमन्काप्रियया सह ४ समाधिस्थो न वेदोमा शिवं विश्वं मुनिस्तदा शिवो विशत्स हृदयं ज्वलन्मा-
लादिभूषितः ५ स दृष्ट्वात्मगतं रुद्रं विस्मितः किमिदं ब्रुवन् नेत्रे निमील्य रुद्रादीन् दृष्ट्वा शंभुमथा-
नमत् ६ ततस्तमर्चयामास गणैः पार्वतीयुतं स्वागतासनपाद्यार्घ्यैराह किं करवाम ते ७ आत्मा-
त्मनापूर्णकामस्य येनेदं निर्मितं जगत् नमः शिवाय शांताय घोराय च नमोऽस्तु वै ८ सूत उवाच ॥
तेनार्चितः स्तुतः शंभुरिदमाह सतां गतिः शिव उवाच वरं वरय भो विप्र वरदेशा वयं त्रयः ९ येषां
दर्शनमात्रेण मर्त्या यद्विंदतेऽमृतं ब्राह्मणाः साधवः शांता अस्मात्समदर्शिनः १० भक्ता भेदं
न पश्यंति मय्यजे च हरौ तथा नमस्यामो वयं विप्रानेतस्मद्रूपं त्रयीमयं ११ विधूतात्मसमाधानेन त-
पःस्वाध्यायसंयमैः विप्राणां दर्शनादिभ्यः शुद्ध्यंत्यंत्यजादयः १२ सूत उवाच इति रुद्रवचः श्रु-
त्वा भ्रामितो विष्णुमायया रुद्रवाचामृतध्वस्तकल्मषः शिवमब्रवीत् १३ ऋषिरुवाच तव च ॥
श्रीशर्वभावानां कर्त्तारं गिरीशिणा यः सृष्ट्वेदमनुपास्य तस्मै भगवते नमः १४ कं वृणे वै वरं त्वत्तः

पुंभिर्देहस्थ्यनिहितः १९ कालादयो न स्पृशंति ये जनास्त्वामुपासते तवपादाब्जं तेनं नान्यं विमो
हितोऽन्यत् १७ ब्रह्मापि यस्मान्नेपादं भजाम्यन्यन्निरस्यभो ब्रह्मादिरुद्रविष्णुसत्त्वकथमालौविमोम
मुने १८ विश्वस्य हेतुः सत्त्वादिः सत्त्वमूर्तिश्च शांतये नान्ययाभ्यां भयंमोहोक्षसत्तं न जायते न्वशांतिः १९
सत्त्वं भजंति ते मूर्तिं सात्वताः परमर्षयः नमो भगवते भूम्ने विश्वरूपधरायच २० नारायणाऋषये
हंसनरोत्तमनमोऽस्तुते यंनवेदब्रह्ममतुहितंमार्गैर्नमोऽस्तुते ॥ २१ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्ये
द्वादशस्कंधेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥

सूतउवाच नारायणस्तमाह्वेदं मार्कंडेयेन संस्तुतः नारायणउवाच ब्रह्मर्षिवर्यसिद्धोऽसि भ
क्त्यामेतपआदिभिः १ मत्तो वरं प्रतीच्छत्वं वरदेशादभीप्सितं ऋषिरुवाच अनेनालं वरं मन्ये यद्भ
वानत्तगोचरः २ अथापि मायां ते द्रष्टुमिच्छाम्यखिलमोहिनीं इतीडितस्तेन हरिर्वेदयांश्रममा
गमत् ३ मायादर्शनमन्विच्छन्निवसन्नाश्रमे मुनिः अम्यर्कादौ हरिं ध्यायन्नावदद्वैरघं जयु
त् ४ क्वचित्पूजां विसस्मार भक्तिप्रसरसंप्लुतः तस्यैकदा नदीतीरे स्थितस्याब्रह्मणोत्तमाः ५ सं
ध्याकाले महावातः सहसाहाशु स्थतदद्भुतं द्विजाः अतस्थूलास्थमगुरुचवर्षधाराबलाहकाः ६ समुद्रैः प्ला
वितां भूमिं मुनिर्दृष्ट्वा समत्रसत् जलेन मज्जितं विश्वं दृष्ट्वा वभ्राम सद्द्विजः ७ एकोवशिष्टःतत्रदु
भ्योंपरीतश्चजडोऽभवत् अमंस्तमस्यपारे व्योमसनक्राद्यैश्च पीडितः ८ दिशो न वेद गांखं च परिश्र
मसुपागतः क्वचित्सुखी क्वचिद्दुःखी क्वचिन्मृत्युमुपागतः ९ यातो युर्लक्षवर्षाणि भ्रमतो मोहिता
त्मनः वटपाले ततो पश्यद्दृगकर्ज्जाद्विसद्द्विजाः १० वटस्येशानशाखायां वटपत्रपुटे शिशुं शयानं दह
योऽपश्यामं ग्रसंतं सम्पयातमः ११ स्मितस्वरूपं पाणिभ्यां पुन्नोपचरणं मुखे हस्ताधयं तंतं दृष्ट्वा विस्मि
तः सत्त्वमायया १२ स्वासेनाऽऽस्य विशन् प्रविष्टो दृष्टवाऽखिलं आकाशादि ततो दृष्ट्वा स्वं वन्मोहम

विसुमाययेति =

श्री·भा· द्वा·स्कं· १८७ दादौ व्यतिरेकान्वयौ द्विजाः यस्मात्तो ब्रह्म तत्संज्ञं जीववृत्तिष्वपाश्रयः २५ अष्टादशपुराणानां नामानि १८८
शृणुत द्विजाः ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं च गारुडं २६ नारदीयं भागवतं वाह्निकं स्कान्दमेव च भविष्यं ब्र
ह्मवैवर्तं मार्कण्डेयं च वामनं २७ मात्स्यं कौर्मं च वाराहं ब्रह्माण्डाख्यमिति त्रिषट् ॥ इतिश्रीभागवते
द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥
शौनक उवाच मृकण्डुजं जनाः सूत ऋषिमाहुश्चिरायुषं यः कल्पान्तेऽवशिष्टो भूद्येन ग्रस्तमिदं जग
अ॰ ८ त् १ स वा चास्मत्कुलोत्पन्नो लयः कोऽपि न जायते हन्तात्मन्यस्य विश्वस्य लयं चोदमपीयत २ वटप
त्रपुटे स स्वयं पश्यद्बालवद्विभुं सूत उवाच हन्तो लोकहितः प्रश्नो नारायणयशस्मृतिर्यतः ३ प्राप्तद्विजाति
संस्कारान्मार्कण्डेयोऽर्चयन्हरिं अग्न्यर्कगुरुविप्रेषु चात्मनि धर्मे हृदये ४ दृढव्रतधरः शान्तोऽधीत्य वे
दान्महामनाः सायं प्रातः समाहृत्य भैक्षं स गुरवे ददौ ५ बुभुजे तदनुज्ञातो वाग्यतो गुरुभक्तिकृत् ए
वं तपःस्वाध्यायार्थी वर्षाणामयुतायुतं ६ आराध्य हृषीकेशं जिग्ये मृत्युं सुदुर्जयं ब्रह्मा भृगुर्भवो विस्मि
तास्त्रासन्दृष्ट्वा तस्य तपःफलं ७ इत्थं मुनिर्हरिं दध्यौ तस्य योगं च युञ्जतः तदा कालो ऽतीयाय मन्व
न्तरषडात्मकः ८ शक्रस्तस्य तपो दृष्ट्वा ऽत्रेभीतस्य विनाशनं गन्धर्वकामवाय्वादीन्प्रेषयामास तेन तद्वा
९ तदाश्रमं ययुः सर्वे पुष्पभद्रासरित्तटे तटं तरङ्गतो वायुर्ववौ तत्र भयं स्मरं १० उद्यच्चन्द्रनिशावक्त्रा
स्तत्रासीत्स समाकरः हुत्वाग्नीन्समुपासीने ददृशुरिन्द्रकिङ्कराः ११ गन्धर्वकामवाय्वाद्या नशेकत्से
विमोहितुं हृष्योद्यमानिवहन्नविन्द्रस्याञ्चचरास्ततः १२ कामं निलेजसं दृष्ट्वा शक्रो विस्मयमागतः
तस्यैवं युञ्जतश्छिन्नं तपःस्वाध्यायसंयमैः १३ अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणो मुनेः शुक्लकलो
सतौ दृष्ट्वा वनमालाविभूषितौ १४ ननाम दण्डवद्भूमौ न सेहे तावुदीरितम् पूजाद्यैः पूजितौ तौ
स मुनिरिदमब्रवीत् १५ मार्कण्डेय उवाच नवाकिं वर्णये देव येनेदं जीव्यतेऽखिलं इमे नौमि त्रिलोकेषु

श्री·भा· १२·

भोत्वद्दर्शनात्परं वरमेकं वृणोथापि यतो भक्तिर्भवेद्द्विज २५ सूतउवाच मुनिनाभिष्टुतोरुद्रस्तस्मा १८·
दामाभिवेदित: श्रीरुद्रस्तेतवभाव:स्यादजरामरतातथा २६ आकल्पंचयशोज्ञानेपुराणाचार्यता
२८० पिते सूतउवाच मुनयेसवरान्दत्वारुद्रोगात्कथयन्नुमां २७ पुरातुभूतचैतन्यत्वमालादिभूषित:
विचरत्यधुनाविप्रश्चिरंजीवश्रुतानवान् २८ ॥ इतिश्रीभागवतरहसेद्वादशस्कंधेदशमोध्याय:
१० ॥ ❖ ॥ शौनकउवाच अथार्थवदंमांविमतंत्रमंत्रार्थविद्वान् उपासनायांकलस्य
सतांत्रिकाश्रिय:पते: १ अंगोपांगायुधाकल्पंकल्पयंतियथैवयै: तन्नोस्त्वन्नु:समाचक्ष्वयेन
मर्त्योमृतोभवेत् २ सूतउवाच गुरून्नत्वाहरे:सर्वाविभूती:कथयामिते मायाद्यै:सविकारोस्मा
त्तत्वैस्तुनवभिर्द्विज ३ भू:पादौद्यौ:शिरोनाभिर्नभ:सूर्योक्षिणीतथा नासेवायुर्दिश:कर्णौमे॰
ढ्रंतस्यप्रजापति: ४ पायुर्मृत्युरीशिवस्वलोकपालास्तुबाहव: भ्रुवौयमोमनश्चंद्रोलज्जालोभौ
तथाधरौ ५ स्मयोभ्रमोरंताज्योत्स्नातस्यरोमाणिभूरुहा: मेघा:केशा:कौस्तुभ श्चस्वात्मज्यो
तिश्चतत्प्रभा ६ श्रीवत्संतस्यतन्मायावनमालाप्रकीर्तिता वास:छंदोमयंतस्यब्रह्मसूत्रंत्रिवृत्
स्वरं ७ कुंडलेसांख्ययोगौचमौलिर्ब्रह्मपदंतथा प्रधानमासनंतस्यसत्वंपद्ममिहोच्यते ८ ओज:
सहोबलायाश्चतस्यभृत्यागदादय: नभस्तत्वादिभिर्विष्वक्शंखादीनिमहात्मन: ९ तथैवेंद्रियली
लोचं गीतादीनिहृतानिच नंदादयोष्टौतद्दास्यामणिमाद्याहरेर्गुणा: १० वासुदेवादिकंस्व॰
मूर्तिव्यूहोभिधीयते अंगोपांगायुधाकल्पै:सविश्वादिचतुष्टयं ११ हरिर्धत्तेचरूपभोक्तायो॰
नि:स्वयंप्रभात् य:स्मरत्यन्निपातीदंस्मरत्वातंमुक्तिमाप्नुयात् १२ शौनकउवाच प्रतिमासंग॰
णोसौरंसप्तकंश्चकथाहृयत् तेषांनामानिकर्माणिसंयुक्तानामधीश्वरै: १३ ब्रूहिन:श्रद्दधा॰
नानांव्यूहंसूर्यात्मनोहरे: सूतउवाच विस्तारविषयासूर्यंआत्मन:सर्वदेहिनां १४ रविर्नो॥

श्री॰भा॰ दत्तो ह्यपरीक्षितः॥ प्राप्तः सरस्वतीप्राचीं राजर्षी राजराट् तदा॥१२॥ इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कंधे षो- ॥
र॰ प्र॰ डशोऽध्यायः॥१६॥ राम रामः ॥सूत उवाच॥ तत्र गोमिथुनं राजा हन्यमानं कलिना तथा॥ करदंडं वद·
११ हरूपेण दृष्ट्वा पप्रच्छ तं कलिम्॥१॥ राजोवाच॥ कोसि त्वं मम लोकेस्मिन्बलाद्धंस्यबलान्बली॥ कोसि त्वं वृष·
रूपेणैकपदैर्नूनः समाचरम्॥२॥ सर्वजीवान्मपशपालि सुखिनः धर्मत्वरटते॥ धर्मज्ञो कोन कर्तं त्वमो·
मत्तेह बलाद्दयम्॥३॥ दृष्ट्विवृत्तमपि मारोदीः त्वं वधिष्यामि दुःखदम्॥ को हन्यत्तव पादास्त्रीन्सोरभे
यवदस्व माम्॥४॥ दुःखदं तिये सम्योड्ः त्वतेभ्यो ददाम्यहम्॥ धर्म उवाच॥ युक्तमेतन्महाराज प्रश्नो यन्मा·
वदसि स्मृमिप॥५॥ येनस्युः स्त्रीशावी जानितं न जानाम्यहं प्रभो॥ केचिद्दैवं परे कर्म स्वभावमपरे विभुम्॥६
गज्ञा धर्मे प्रवदन्ति सुखं तत्पत्न्याषत॥ तपः शौचं दयासत्यं तव पादाः प्रकीर्तिताः॥७॥ अधर्मांशैस्त्रयो·
भग्नाः स्मयसंगमदैः किल॥ इदानीं सत्यपादं तेऽधर्मोयं च जिघृक्षति॥८॥ भूमिः कृष्णपदन्यासैस्त्यक्ताशो·
चति दीनवत्॥ भूमिधर्मौ सांत्वयित्वा कलये खड्गमाददे॥९॥ तजिघांसुमसिं प्रेत्य पापादेन्नृपतत्कलिः॥
पतितं पादयोर्दृष्ट्वा सन्ना प्राह हसन्निव॥१०॥ राजोवाच॥ नोत्तिष्ठ मम देशात्त्वं भयं तेन ददाम्यहम्॥ सूत उ·
वाच॥ राज्ञा तमः कलिस्त्रद्बद्धांजलिरभाषत॥११॥ स्थानं मे देहि राजेंद्र यत्राहं च वसामि भो॥ सूत उवाच॥
भूतं मद्यं स्त्रियो हिंसा स्थानानि कल्पयेद्दौ॥१२॥ सुवर्णमपि तद्यानं च मं कलिरग्रहीत्॥ संदधौ धर्मपादां·
स्त्रीन्महीं च समवर्द्धयत्॥१३॥ गजाह्वयेऽथ नास्ते स परीक्षिद्धर्मपालकः॥ इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कं
धे सप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ राम रामः ॥सूत उवाच॥ कृष्णस्यानुग्रहाद्राजा न मान्द्ररुद्रे मृतः॥१४॥ ब्रह्म·
कोपोत्थितास्त्रपीब्रह्मोहं प्राप्तवानसौ॥ सर्वं न्यस्य जहौ देहं गंगायां तत्र हरिं स्मरन्॥१५॥ यदा देहं जहौ राजा नाक·
लिस्त्वाव पद्यत॥ उपवर्णितमेतद्वः पुण्यं पारीक्षितं मया॥१६॥ ऋषय ऊचुः॥ राजा परीक्षितोऽवाप मनुक्षिं·
तावेनयेन वै॥ ततः पारीक्षितं सर्वमाख्याहि भवतारक॥१७॥ सूत उवाच॥ तस्यैव जन्मशुद्धिः स्मायन्नारा·

दा॥हतवांस्तत्र तीन्सर्वांस्तेजसा यस्य निर्जितः॥५॥स्थूलपाणिरदादस्त्रं तेनाग्न्युत्थितोस्म्यहम्॥कुरुसिं·
धुं यद्बलेन ततरेऽहं चदुस्तरम्॥६॥यद्दोष्मांनस्पृशंतिशत्रूणांशस्त्रकोटयः॥सोत्वेक्षतोमयायोवैविमल·
ब्धोनक्रोधवान्॥७॥जितोस्मि निर्बलैर्गोपैर्विनातेनयुधिष्ठिर॥सर्वंतेनविनाशून्यमभूत्स्मस्मृत्ततंयथा॥८
तयाष्टशाहतास्सर्वे चतुःपंचावशेषिताः॥वारुणीं मदिरां पीत्वा विदिक्षस्वचेष्टितम्॥९॥सूतउवाच॥
कृष्णंसंस्मरतोजिष्णोर्बुद्धिस्तु विमलाभवत्॥यदुसंस्थां कृष्णपादौ श्रुत्वा स्वर्गते मैच्छत्॥१०॥युधिष्ठिरः ए
थाश्रुत्य भक्त्या चोपरराम ह॥यस्मिन्काले गतः कृष्णः कलिस्तस्मिन्समागतः॥११॥कलिमागतमाला
यसयशौदिशामुत्तराम्॥विदुरोपिस्वयं देहं प्रभासेत्यक्तवांस्तदा॥१२॥द्रौपद्यपिस्वकं देहं तत्याजभक्ति
तः स्वयम्॥इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः॥१५॥
सूतउवाच॥ततः परीक्षितो भूमिं शशास नरकन्यका॥१॥इरावतीचोपयेमे तस्यां पुत्राश्चजज्ञिरे॥जनमे
जयाद्याविप्रा अश्वमेधांस्तदा करोत्॥२॥कलेर्दिग्विजये राजा दत्तवान्दंडमोजसा॥शौनकउवाच॥दि
मथं दत्तवान्दंडं तस्मै गांयः पदाहनम्॥३॥सूतउवाच॥आत्मदेशे कलिं कृत्वा प्रविष्टं यत्नुरादरे॥स्वमा
कृत्य सेनाथोदिग्विजयाय निर्गतः॥४॥विजित्य देशान्भद्रादीन्सतेभ्यो बलिमाददे॥अथ कुटुरांतीय·
गोरुदतीमेकपादवान्॥५॥कच्चिद्वृषेनदुःखं ते तद्वं कं च न शोचसि॥मां मवपादेन तुं वा ऽसुरान्नृत्तह
तांस्तथा॥६॥किं वा स्त्रियाः कलिस्पृष्टाः किं स्मरसीश्वरचेष्टितम्॥भूमिरुवाच॥त्वं वेत्सि सर्वं यद्धर्म पृ·
च्छसि किं वदामि ते॥७॥सत्यादीनि च धर्मीणि ज्ञानकौशादिकानि च॥इमानि संति चान्यानि येन नारायण
नच॥तेनाहं रहितं लोकं शोचामि कलिनेक्षितम्॥त्वामात्मानं च शोचामि पितृन्देवान्ऋषीस्तथा॥९॥
स्वपेक्षिताया ब्रह्माद्यैर्लक्ष्मीः साकृष्णमाचरम्॥तस्यांघ्रयः शोभंती विष्णुजन्मांगतस्तदा॥१०॥रात्मान·
तोहित्वाभारंयोहरन्मे चदुःखदम्॥सहेतविरहं को स्य कृष्णस्य जगदात्मनः॥११॥एवं पृथ्वीधर्मयोरेवं व·

श्री·भा· गतो राजन्नथ नारदश्चागतः ॥ युधिष्ठिरस्तमभ्यर्च्य गतिं पित्रोरपृच्छत ॥ ८ ॥ नारद उवाच ॥ न जाने क्व ग- १
र· द्वि· तौ राजंस्त्वं वै कालवशं जगत् ॥ ९ ॥ तस्माज्जह्यंग वैक्लव्यमज्ञानकृतमात्मनः ॥ यावत्स त्वं कृतं ते न जी-
९ वानां जीवनं परम् ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रः सभ्रात्रा दक्षिणे यो राजन्हिमालयम् ॥ त्वतादिक्र वैन्त्वर्धुन्यां सप्त्यास्ते वि-
गतेषणः ॥ ११ ॥ सचाद्यात्पंचमे राजन्नहनि स्वं कलेवरम् ॥ प्रहास्यति तत्पत्नी च तमन्वग्निं प्रवेक्ष्यति ॥ २
इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ सूत उवाच ॥ द्वारिकायां गते जिष्णौ ज्ञातुं
कृष्णविचेष्टितम् ॥ बहुकालो व्यतीयाय ततो पि नागतोऽर्जुनः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरो ददर्शाथ सर्वकर्मविप-
र्ययम् ॥ छलप्रायं व्यवहृतं पापमिश्रं च सौहृदम् ॥ २ ॥ कष्टा विक्रयिणां तां सुतं पित्रोरपोषकम् ॥
युधिष्ठिर उवाच ॥ द्वारकायां गतो जिष्णुः सप्तमासैर्नचागतः ॥ ३ ॥ पश्योत्पातांश्छुभी मत्वमभद्रं किम-
भूदिह ॥ अंगाः स्फुरंति हृदये वेपथुश्च प्रजापते ॥ ४ ॥ शालाः कुर्वंति मां सव्यं दिशो धूम्राश्च चालभू-
श्चलेपि बहवो विप्राहृष्टा राज्ञा तदाब्रवीत् ॥ ५ ॥ मन्ये कृष्णपदैर्हीनां भूमिं सर्वाविकृत्स्नवान् ॥ इति चिंत-
यतो राज्ञस्त्वागमत्त च चार्जुनः ॥ ६ ॥ पादयोः पतितं दृष्ट्वा पृच्छति स्म युधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ क-
च्चिदानर्तपुर्यां नः स्वजनाः सुखमासते ॥ ७ ॥ भगवानपि गोविंदः सुखमास्ते सुहृद्वृतः ॥ पद्मलेन्मो-
र्जिताः सर्वे क्रीडंति पदवोर्जिताः ॥ ८ ॥ कच्चित्तेनामयं तात भ्रष्टतेजाः कथं विभो ॥ कच्चिद्दत्तु वितं कर्मन-
कृतं मम वल्लभ ॥ ९ ॥ कच्चित्त्वेऽहतमेनाथमूल्यो सि तेन्यथानरुक ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कंधे
चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ एवं कृष्णसखो भ्राता नानाशंसे विकल्पितः ॥ १ ॥ ध्यायन्कृष्णपदांभो-
जं नाशक्नोत्प्रतिभाषितुम् ॥ युधिष्ठिरं ततः प्राह कृष्णसख्यादिकं स्मरन् ॥ २ ॥ अर्जुन उवाच ॥ कृष्णेनाहं
वंचितोऽस्मि नाम्नि येन जगद्गते ॥ यत्तेजसाहं नाहल्पाशंदांत ववमन्मये ॥ ३ ॥ सभा मयकृता लब्धाः
हरन्नृपतयो बलिम् ॥ अहन्भीमो जरासंधं राज्ञस्त्वहृतवांस्तदा ॥ ४ ॥ तवस्त्रीकवरंस्पृष्टं पादयोः कितवैर्य-

यणं स्मरेत्॥यस्य पादजलं विश्वं पुनात्यन्यत् तमेनु किम्॥१८॥परीक्षिदेकदा विप्रान्मृगाननुगतो वने॥तृषा-
र्त्तो मुनिमासीनं ददर्शान्तसमीपगः॥१९॥तूष्णींस्थितं जटाछन्नं जलं तस्मादयाचत॥न दत्तं जलमानाद्वितेन
तस्मै तु कोपतः॥मृतं सर्पं मृषेः स्कंधे निधाय पुरमागतः॥शृंगी नाम सुतस्तस्य श्रुत्वा शपितरब्रवीत्॥२१॥राज्ञा
मयमर्यादा दृष्ट्वा योयेदासा ब्राह्मणैः कृताः॥सर्पो दंष्ट्रा निराजानं सप्तमे ऽह्नि चोदितः॥२२॥शप्त्वेदं पितरं वीक्ष्य रु-
रोद पितुरंतिके॥उन्मील्य नेत्रे स ऋषिः श्रुत्वा सुतविलापनम्॥२३॥विहृत्य सर्पं पप्रच्छ किमर्थं सुत रोदिषि॥
परीक्षिच्छापमाकर्ण्य पुत्रं निंदितवानृषिः॥२४॥मृते राज्ञि महोत्पाता भविष्यंत्यत्र पुत्रक॥इति श्रीभागवत-
रहस्ये प्रथमस्कंधेष्टादशोध्यायः॥१८॥सूत उवाच॥आत्मानं गर्हयामास कृत्वाघं स परीक्षितः॥पापस्य-
मे फलं सद्यो भवतु ब्रह्महेलनात्॥१॥श्रुत्वा सन्न्यागतं सर्पं स्वायुमेने परीक्षितः॥विहाय लोकौ द्वौ राजा गंगायां
प्राप तत्क्षणात्॥२॥व्रते सोनशनं चक्रे कृष्णस्मरणपूर्वकम्॥तत्रोपजग्मुर्ऋषयः पुनाना भुवनत्रयम्॥३॥व-
शिष्ठच्यवनादींश्च पूजयामास धर्मवित्॥तान्समेतान्स पप्रच्छ ह्यात्मकर्तव्यतां शुभां॥४॥राजोवाच॥अहोध-
न्यतमा लोके भवतां दर्शनाद्वयं॥शरणागतं मां जानंतु गंगा विप्राश्च धार्मिकाः॥५॥कृष्णोपि सहवीर्येषु गंगाकू-
लउदस्रुवः॥आसने प्रणम्य तान्विप्रान्दर्भेषु सुसमाहितः॥६॥तस्मिन्नेवं कृते राज्ञि नेदुर्दुंदुभयो दिवि॥ऊ-
चुस्तमृषयः सर्वे प्रशशंसुस्तस्य कर्मतत्॥७॥यत्कृष्णस्मरणं राजन्नेदं चित्रं भवत्कुले॥तदा वयं गमिष्यामो यदा
देहं त्यजिष्यसि॥८॥इति श्रुत्वा पुनः राजा ब्रह्मर्षीस्तानभाषत॥यत्कर्तव्यं मृत्युकाले तन्मे ब्रूत सुनिश्चितम्॥
तदागतः शुकस्तत्र तं दृष्ट्वा प्रणमत्यसौ॥देवाः प्रत्युत्थिताः सर्वे प्रणेमुः शिरसा तदा॥१०॥आसने ह्युपविष्टं
तं शुकं राजान्वपृच्छत॥म्रियमाणस्य जीवस्य किं कर्तव्यं वदस्व माम्॥११॥श्रवणं स्मरणं जप्यं ब्रूहि यद्वा वि-
र्यम्॥सूत उवाच॥एवमाभाषितः पृष्टः राजानं प्रत्यभाषत॥१२॥इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कंधे एको-
नविंशोध्यायः॥१९॥इति श्रीभागवतरहस्ये प्रथमस्कंधः समाप्तः॥शुभम्॥राम॥ ॥ ॥ ॥राम॥ ॥

नर्चितं दृष्ट्वा ब्राह्मणान्माधवोऽब्रवीत् कस्मादिमानधः कृत्वा स्थितोयं प्रतिलोमजः ८ न भवंति गुणा॰
यास्य शास्त्राण्यपठितान्यपि वध्यो मे धर्मकर्ता इत्युक्त्वाऽहनज्जवानसः ९ मृतं तं मुनयो दृष्ट्वा किं कृतं ते
तदाब्रुवन् अस्मै ब्रह्मासनं दत्तमायुश्चकृत सिद्धये १० अस्माभिर्ब्रह्महत्यायाः प्रायश्चित्तं कुरुष्व भो रा
म उवाच करिष्ये वधनिर्देशं नियमो न विधीयतां ११ अस्य दीर्घायुरादीनि सूतमातश्च साधये ऋषय॰
ऊचुः यथा भवेद्वचो नस्त्वमस्त्वं ते तं तथा कुरु १२ राम उवाच पुत्रोऽस्यास्त्ववक्ता कथयावो भविष्य॰
ति कामः किं विधेयो वो इल्वलकृच्छ्रांतक्त्वा पापहम् १३ ऋषिरुवाच बल्वलं दानवं हत्वा त्वेयं यज्ञस्पृह
णं गच्छ त्वं भारतं वर्षं शुद्धये वत्सरं व्रतात् ॥ १४ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधे अष्टस॰
प्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥

श्रीशुक उवाच भीमोऽभूदेकदा वायुः पूयवर्षं तथैव च यज्ञशालागतं दृष्ट्वा बल्वलं हलमूशले १ ग॰
हीत्वा बलभद्रस्तं शूलेनाहनदीश तद्वत् मुनयो रामं संपूज्याऽदितयाशिषः २ वैजयंतीं ददुर्मालां त
स्मै रामो गतस्तदा कौशिक्यादीनि तीर्थानि स्नात्वा तस्मात्प्रयागतः ३ दृष्ट्वा पितॄंस्तु पश्चात्स गंगासागरसं
गमे परीक्षितं महेंद्राद्रौ रामं दृष्ट्वाऽभिवंद्य च ततो गोदावरीं वीणां पंपां भीमरथीं गतः ४ ततः स्कंदादि
तीर्थेषु श्रीशैलं च गतो बलः एवं सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वा दानान्यनेकशः ५ दत्वा रामो द्विजातिभ्यः प्रभा
सं पुनरागमत् कुरुपांडवयुद्धं तत्तच्छ्रुत्वा हितेच्छितं ६ स भीमदुर्योधनयोर्योत्स्यतोर्वारयन्नगात् कु
रुक्षेत्रे बलं दृष्ट्वा तं सोमास्यो युधिष्ठिरः ७ दृष्ट्वा भीमसुयोधनौ गदापाणी बलभद्रोऽब्रवीद्वचः युवां तुल्यबलौ मन्ये
न वा स्यातां जयाजयौ ८ इत्युक्त्वा द्वारकां रामः श्रुत्वाग्रसेनादिभिर्गतः तं पुनर्नैमिषे दृष्ट्वा मुनयो याजयन्
मुदा ९ तेभ्यो ज्ञानमदाद्रामः स्नात्वाऽराजे स्वलंकृतः ॥ १० ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये दशमस्कं
धे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ❖ ❖ ❖ ❖ ॥

श्री·भा· श्रीराजोवाच हरेरन्यानि कर्माणि ब्रूहि मां श्रवणातुरं विरमेत कथां श्रुत्वा कथं नारायणस्य च १ सकं
१· द· यद्धरिनामादौ न द्विजाग्रादिकं द्विज सूत उवाच वासुदेवकथापृष्टः शुकदेवोब्रवीन्नृप २ श्रीशुक उवाच
उ· कृष्णस्याभूत्सखा कश्चिद्ब्राह्मणोतिजितेंद्रियः निर्धनस्तस्य भार्यापि पतिप्राणा तथातुरा ३ स वाते॥
४८ श्रीपतिः सा तां कृष्णेन ते सदा स्पति द्रविणं सोधुना स्ते द्विजशास्य त्वां जनार्दनः ४ भजतां कमलाना
थआत्मानमपि यच्छति कृष्णस्य दर्शनं लाभाय द्विजोगंतुं मनो दधौ ५ उपायनं किंचिदेहि प्रिया वित्ता ते॥
दुलाः प्रिया चतुर्मुष्टीन्ददौ भर्त्रे चैलखंडस्थितान्नृप ६ स गतो द्वारकां विप्रो गृहीत्वा तदुपायनं सकृ॥
मचिंतयन्मार्गे कथं स्याद्दर्शनं हरेः ७ त्रीणि गुल्मानि कक्षाश्च लंघयित्वागतो गृहं हरेर्यत्र स्थिताः प॥
त्न्यः सहस्राणि च षोडश आस्थितः सप्रियामं चैव मित्रं दृष्ट्वा हरिस्तदा ८ सहसोत्थाय तं दोर्भ्यां स्वपर्यं॥
के निवेश्य च अभ्यज्य पदे धूपाद्यैर्गंधपुष्पादिभिस्तथा ९ तं कृशं मलिनं भैक्ष्यी पीताम्पर्यचरन्नृप श्रं
तः पुरजनो दृष्ट्वा हरिणा पूजितं द्विज १० उवाच किं कृतं कर्म मित्रेणामलिना खलु गुरुगेहस्थितो॥
कर्म च कृष्णलीला परस्परं ११ पप्रच्छ स स्मरंस्तत्र स्वयं द्विजमुवाच ह हरिरुवाच गुरुकुलनिवासो॥
तेविवाहस्ते कृतो नवा गृहेषु सक्तं ते चित्तं तातमे निर्धनोसि भो १२ कच्चिद्गुरुकुले वासमावयोः स्मर
सि द्विज आद्यो गुरुः पिता प्रोक्तो द्वितीयो वेदपाठकः तृतीयोपि गुरुः सू ज्ञो ज्ञानदोहं यथा नराणां
१३ तेषां जनानां संसारं महाचार्ये नरंति च यज्ञादिभिर्न तुष्येयं गुरुशुश्रूषया यथा १४ अपि नः स्म
यते ह्येवं वसतोश्च गुरोः कुले गुरुस्त्रीभिः प्रेषितानां काष्ठस्यानयने क्वचित् वृक्षेगतानां शिष्याणां
सर्वेषां च ममप्रिय १५ वातवर्षं तत्र जातं मेघकालो महानभूत् सूर्योदये गुरुस्तोता स शिष्यांश्च वने
गतान् सगतो न्वेषणार्थं वो दृष्ट्वा शापं ब्रवीद्गुरुः १६ अहो मदर्थे शिष्यास्तु दुःखिता निर्जने वने॥
विद्याध्ययनसाफल्यं भवतामस्तु बालकाः १७ एवं विधानि कर्माणि तया किं स्मरसे न द्विज द्विजउ॥

श्री भा० र० द० उ० २११

वाच सर्वं हि नः कृतं शर्मन्निवासान्ते गुरोर्गृहे ॥ १८ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधेऽशी
तितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ❖ ❖ ❖ ॥

श्रीशुक उवाच इत्थं संकथयन्विप्रं हरिर्भूयो वदन्द्विजं हरिरुवाच देहि मे ते यदानीतं भार्ययैवाग्रग
पुपायनं १ भक्तानोपहृतं स्वल्पं श्रेष्ठं हि मिति नान्यथा इत्युक्तोऽलज्जितस्तस्मै न ददौ पृथुतंदुलान् ॥
२ मित्रस्यागमनं ज्ञात्वा हृत्स्थस्त्वेनमचिंतयत् श्रीकामो नागतो मित्रः पातः स्त्रीप्रियकाम्यया संप
दोऽस्मै प्रदास्यामि तंडुलान्पृथुकानहरत् ३ मुष्टिमेकां हरिर्जग्ध्वा द्वितीयां जग्धुमुद्यतः श्रीरुवाच पा
ति सा तावदलं कृष्ण महामते ४ ब्राह्मणः स्वपितिनं ज्ञातो हरिणा बहुलालितः जगाम स्वगृहं हृष्टस्त्वाद
लब्ध्वा वित्तममयं ५ उवाच निर्वृतिं प्राप्तो दृष्ट्वाहं स्वर्णपतिं हरेः क्वाहं दरिद्रः पापीयान्क्वायं सर्वेश्वरः ईश्व
रः ६ यत्सेवां कुरुते लक्ष्मीर्ब्रह्माद्या यस्य सेवकाः निर्धनस्य धनं प्राप्य न रोमां न स्मरेद्धरिः ७ मत्वेदं मे
धनं नादान्नेनाविप्रोऽसौ गृहंगतः सर्वसंपत्तिसंयुक्तं गृहं दृष्ट्वेदमब्रवीत् ८ कस्येदं किमिदं स्थानं मया
पूर्वं न दृश्यते श्रुत्वागतं पतिं पत्नी स्वगृहाद्बहिरागता ९ मीलितानावनमद्बुद्ध्या दासीयुक्ता च भूषि
ता तया प्रीतो विशद्गेहं सा तानाश्च विनिर्मितं १० द्विजो महेन्द्रियं दृष्ट्वा हरेश्चेष्टोऽस्मरत् समवेतेन
न नोदमानः हृदयो दारवल्लभः ११ तस्यैव सौहृदादिः स्यान्मम जन्मनि जन्मनि इत्थं निश्चित्य भुंजे
विषयान्नजायतः तदा १२ हरिध्यानरतो नित्यं हरेर्धामागमद्द्विजः ॥ १३ ॥ इतिश्रीभागवत
रहस्ये दशमस्कंधे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥

श्रीशुक उवाच द्वारकायां निवसतोरेकदा रामकृष्णयोः सूर्योपरागे संप्राप्ते कुरुक्षेत्रं ययुर्जनाः १
तत्रैव तीर्थयात्रायामागमन्नृपसत्तम भारतस्थप्रजाः सर्वा वसुदेवादयस्तथा २ स्थितोऽनिरुद्धो
द्वारवत्यां कृतवर्मा च यूथपः ययौ चतुरथैस्तत्र मार्गे कांचनमालिनः ३ तत्र स्नात्वा व्रतं कृत्वा द्विजे॥

हरिमिहायातः पुरींस्वर्मभारयः ततोगच्छद्दशोहंस्मोदृष्ट्वाहिंसबलद्वयं ४ सारथिंप्राह भोसूत रथंप्रा·
पयमेप्रभो ततोविप्रद्दशोहंसः शाल्वोदृष्ट्वाहरिंरणे ५ शक्त्यासमाहरत्तूर्णंबाणैः हस्त्यावभंजताशा
ल्वोविभेददोः सव्यंहरेःशार्ङ्गंगतंभुवि ६ इदमाहत्वयामेदत्तमन्त्रभोधात्तृतामम त्वांचसत्सुनयाम्यद्य
यदिस्थास्यसिमत्पुरे ७ हरिरुवाच नत्वंबूहिदृष्यामेदत्थातयेत्वांततोहरिः गदयाप्राहरत्क्वाल्वंस·
तत्रांतरधीयत ८ ततोन्यः पुरुषोराजन्हरिंनत्वावचोब्रवीत् देवक्याप्रेषितोदेवे सावब्रवीतिहरेशृणु ॥
९ शाल्वेनवैपितानीतोवध्वाहंसोनिशाम्यतत् उवाचसकथंशामंजित्वाताताववेधमे १० ततस्तातं·
मिवानीयतं शाल्वोवदद्धरिं वसुदेवमिमंहस्यवधिष्यत्वब्रवीत्ततः ११ ततस्तस्यशिरः छित्वागृहीत्वा·
त्वांसौममागतः मुहूर्तंप्रकृतौस्थित्वाहरिर्मायांचमात्तवान् सर्वंतत्स्वप्नवद्दृष्ट्वा शत्रुंहंतुंसमुद्यतः १२
श्रीशुकउवाच वदंतिमुनयःकेचिच्छोकादिस्यृतोहरेः यत्सैवयानजानंतेमोहायान्यपरीतिन १३॥
हरिर्वंभ्रमतइर्मसपत्रुः सौभ्यथाहरिं बाणैस्तसहरिः छित्वाशिरोवज्रेणचाच्छिनत् १४ तस्मिन्निपति
तेपापेदंतवक्त्रोभ्यगाद्रुषा ॥ १५ ॥ इतिश्रीभागवतसारे दशमस्कंधे सप्तसप्ततितमोध्यायः॥
७७ ॥ श्रीशुकउवाच चैद्यादेःप्रीतयेसैकः पदातिःक्रोधवान्नृप एकंपश्यन्मुवेपद्भ्यांमहासत्वोमहा
प्रपत् हरिंकेंगदापाणिमभ्यधादेकएवच १ हरिमाहसकाद्यौवाभात्त्वेयत्निवांसखि गदयात्वांहनि
ष्ये ... त्वभागपत्तुत्वं २ इत्युक्त्वाप्राहरत्कंसंगदयातंहरिस्तया गदयासोपतद्भूमौतस्यातिरविप्र
हरिं ३ विदूरथस्ततः प्राप्तोभ्रातृशोकातुरोनृप हरिस्तस्याशिरःछित्वासशृगध्यादिभिःस्तुतः वर्षितः
कुसुमासारैर्हतःसर्वैर्गतःपुरीं ४ कुरुपांडवयुद्धंतच्छ्रुत्वारामोगतःस्वयं तीर्थाभिषेकव्याजेनयभा
सैनर्षिदेवतान् ५ पितृंनृषींस्तथाराजन्नृपतिसेनाभिर्वृतः ततः सत्रेमिपद्यामऋषियज्ञेयतोम
वत् ६ तमनमस्यपोहहंसऋषयोः सर्वार्चितः तत्रापश्यत्स्थितंसूतंनत्वापत्यत्यासिनंनृप ७ चुकोप

भगवन्मयकं तव ८ ॥ शुकउवाच ॥ हरिंनत्वाततोदेवाद्वारकायांसमुत्थितान् महोत्पातान्विहरि
दृष्ट्वातत्रवृद्धानुवाचसः ९ ॥ भगवानुवाच ॥ अस्मात्ताहिमगापेनवहवोत्रसमागताः प्रभास-
गंतुमिच्छामोनवसामोत्रदुःखदे १० स्नात्वोपवासोउरान्स्नात्वातत्रस्नात्वापितॄन्द्विजान् संतर्प्यभोज
यित्वात्वंतरिष्यामोभवार्णवं ११ ॥ शुकउवाच ॥ श्रुत्वामायादवास्तेनतीर्थंगंतुंसमुद्यताः य-
दृष्ट्वोद्धवोहृष्ट्वारहोगत्वाब्रवीद्धरिम् १२ ॥ उद्धवउवाच ॥ लोकंत्यक्ताकुलंहत्वायदिगंतुमिच्छ
सीश्वर त्यक्तुंनेच्छामितपादौस्वधामनयमामपि १३ भक्त्वावयंभोजनाद्यैःप्रियंत्वांनत्यजेमहि उ-
च्छिष्टभोजिनोमायांतीर्त्वातेधामयांतिच १४ ॥ शुकउवाच ॥ एवमुक्तोहरिर्भृत्यमुद्धवंप्रत्य-
भाषत ॥ ॥ इतिभागवतरहस्येएकादशस्कंधेषष्ठोध्यायः ६॥ ॥ ॥ भगवानुवाच
चिकीर्षितंतवोक्तंमेदेवकार्यंचसाधितं कुलंहिशापनिर्दग्धंनंक्ष्यत्यन्योन्यविग्रहात् १ इतोमेतो
ममेद्वारकांसमुद्रःप्लावयिष्यति यदालोकोमयात्यक्तःकलिर्नाशंगमिष्यति २ सर्वंत्यक्त्वावनेगच्छ
विद्धिसर्वंमनोमयं नियम्यस्वेन्द्रियादीनिनान्तरायैर्विहन्यसे ३ सर्वभूतसुहृच्छांतोज्ञानीमुक्तिंव्र
जेत्वरः ॥ शुकउवाच ॥ उद्धवोहरिणाप्रोक्तःप्रणिपत्याहतंहरिं ॥ ४ ॥ उद्धवउवाच ॥ निः
श्रेयसायतेप्रोक्तःत्यागोदुस्त्यजस्त्वयाते ममेतिमूढतायेननाशयामिवदस्वतत् ५ नान्यंपश्या
मिवक्तारंमाययान्येविमोहिताः शरणंतेप्रपद्येहंनारायणनमोस्तुते ६ ॥ भगवानुवाच ॥
लोकात्मज्ञात्मनात्मानमुद्धरेत्पशुभावयात् गुरुरात्मैवात्मनोस्तियेनश्रेयोभवेन्नृणाम् ७
नानास्वरूपदेहेषुमूर्तिंमेपौरुषीप्रिया अवधूतस्यसंवादोयदोरत्राभिवर्ण्यते ८ अवधूतंहि
जंकंचिद्यदुर्दृष्ट्वाप्रच्छत ॥ यदुरुवाच ॥ कुतस्तेविमलाबुद्धिर्यथाचरसिबालवत् ९ यथा
देहेनदेहेतेप्राप्तराज्यर्नराहिज त्वंतुकस्यापिनाहोसिब्रूहिमांशरणंवकारणं १० ॥ भगवान्

विद्यावतिः२६

श्री·भा· १·प· ५८ येन तं वद ८ ॥ करभाजन उवाच ॥ एकस्तु सर्वयुगेषु कृष्णो नानारूपेण इज्यते कृतेस्तु संचलवाह १२
यजन्ति नराः सदा ९ त्रेतायां रक्तवर्णं च यजन्ति यज्ञैर्विलासिजनाः द्वापरे वासुदेवाख्यं यजन्ति सर्वे
तिच १० नमस्ते वासुदेवाय नमः संकर्षणाय महापुरुष ते पादं वंदे भक्तार्तिहं सदा ११ कलियु
गं युगश्रेष्ठो यत्र कीर्तनतो हरेः नरः सर्वार्थमाप्नोति कलौ कृष्णपरायणाः १२ जना धन्या भविष्य-
न्ति चेत्कृतः संभवं कलौ द्रविडेषु महानद्यो यत्र कृतमालादयः १३ नरास्तासां जलं पीत्वा भक्तास्त-
स्मिन्भवन्सदा ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं श्रुत्वा नृपो धर्मान्विविधांस्तानपूजयत् १४ ततश्चांतर्हि-
ताः सिद्धास्तान्कृत्वा समागतो गतिं ज्ञात्वा धर्मोत्तमं प्राप्ता त्रिसंगो यासुसेपरं १५ एवं धन्या यये:
श्रेष्ठो हरिश्च जनार्दनः यं प्राप्य वैरेणाभूपाश्चेद्यादयः किं सतां पुनः १६ मा वसुदेव हि कृष्णेनार्थ
कृष्णे मनार्दीपुत्रे ईश्वरकोऽपि वसुदेवस्त्यक्त्वेदं मोहमत्यजत् १७ ॥ इति भागवतहृत्सेपकादशस्कं-
धे पंचमोऽध्यायः ५ ॥ ॥ ॥ ॥ शुक उवाच ॥ देवा ब्रह्मादयो रुद्रा ह्यन्येपि द्वारकां ययुः
सर्वे सपत्निसंयुक्ताः कृष्णदर्शनलालसाः १ द्वारदर्यं ततो हरिं माल्यैस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् वयं नमा
मस्ते पादौ हृत्सरोरुहमायया २ अवसाम्यसि नाल्पियोसितस्मै भगवते नमः त्वं तं शुद्धिने दाना
यैर्ध्याने ते कीर्तिश्रद्धया ३ तवांघ्रिभिः ह्याबायास्तु चिंत्यते योध्यानले अनिशं स्मरणेन यस्मरामा
नैवनमालया ४ जगत्सुनाथ ते पादो यस्य केन त्रिविक्रमी ब्रह्मणा यद्वधोतितत्सारः पाव
कोऽस्तु नः ५ त्वमेव जगतामीशो ब्रह्मा तमोऽसृजत् यत्सेंद्रियं विमर्षितेन शक्यः कारणैः स्तुतः
६ ॥ शुक उवाच ॥ एवं स्तुत्वा हरिं ब्रह्मा सदेवस्त्वमवाच ह ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवकार्यं त्वया सर्वं
कृतं यदुकुलस्थितेन ७ गच्छस्व धाम मपरं संतो वैकुंठकिंकरान् ॥ भगवानुवाच ॥ अवधारित
मेतन्मे यदुक्तं ते मम प्रिय ८ आरब्धः कुलनाशो मे द्विजशापेन निश्चयं एतं दैते गमिष्यामि

श्री· भा·
२· स्·
२४·

स्तकथ्यते १ धृतेनिर्मायब्रह्मांडंसंभेनाविशतिस्वयं यत्तद्देहेत्रिलोकोस्तियस्सतानंस्वतोभवत् ॥२४·
२ ऋषोदोब्रह्मास्थितौविष्णुर्लयेरुद्रइतीरितः सजातोदक्षकन्यायांधर्मपत्न्यांहरेर्नृवरः ३ नरना
रायणाःकर्मवचनाद्यापिसंस्थितः इंद्रोविघ्नाकमेथामतपस्ताहंतुमिच्छति ४ इत्येवंचैवसंयुक्त
कामंस्त्रीगणसंयुतं स्त्रीभेकत्वेनश्रीभिर्लंचसोविध्यत्तमुवाचसः ५ बलिंग्रहीतमस्मेभेहततःका
माद्योब्रुवन् नतयोरग्रभोचित्रंयेचाविक्रतेनृप ६ तथातृषादीन्तुलंघ्यगत्वाक्रोधवशंनर
सिंधुंरूपोस्तपस्त्यक्ताकेचिन्मज्जंतिगोष्पदे ७ देवलकर्यनेषकृत्वादर्शयामासतास्त्रियः दृष्ट्वानु
मोहिताःसर्वेसर्वाश्चैवउवाचह ८ एतासामेकस्यतामेकासवर्णास्वर्गभूषणा श्रेष्ठीकृत्वावचस-
स्यनत्वातेह्यरवंदिनः ९ उर्वशीमप्सरःश्रेष्ठांपुरस्कृत्यदिवंगताः तत्सर्वमिंद्रतेश्रोत्रुवेंद्रःसुता-
सुविस्मितः १० विष्णुःकलावतीर्णःसद्दत्तात्रेयाद्योवदत् आत्मयोगंतदाराजन्वलाण्याखि
लस्मच ११ धृत्वाहमत्स्यरूपादीन्सर्वरक्षांचकारह ॥ ॥ ॥ इतिभागवतरहस्ये एकादशस्कंधे
चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ श्री ॥ राजोवाच ॥ येभजंतिहरिंनेहतेषांनिष्ठाकिकाद्विजाः ॥
चमसउवाच ॥ मुखादिभ्योभवन्वर्णाश्चत्वारोयद्दिनादयः १ येहरिंनभजंत्येषांनरकंयांतिते
नराः हरेःकथादयोयेचतेनुकंप्याबुधैर्नृभिः २ श्रीतेनापिहरिंप्राप्तास्त्रस्त्रियाश्रयवादतः ॥
कर्मण्यकोविदामूर्खाश्चाश्चकाम्यवदंतिच ३ रजोरंभाहिंसासक्ताविहसंत्यच्युतप्रियान् केचिद्द
त्वेयपश्नूनुघ्नंतिकेचिदंघाधनादिभिः ४ केचित्सर्वगमात्मानंवेदगीतंनमृण्वते मैथुनादिर्विवा
हादौशास्त्रइत्यानिवृत्तिनः ५ धनंधर्मायपयोरतेम्भृत्यस्वलंचनपश्यति स्त्रीणभक्तःस्तराभवः प
श्वालंभोनहिंसनं ६ अवायःसुतयाद्यर्थमित्रंधमेमनिंदितं द्विषंतःपरदेहेषुयेस्वात्मानंहरिंतु
प ७ हित्वापुत्रकलत्रादींस्त्वमोगच्छंत्यहोनेषां ॥ राजोवाच ॥ यस्मिन्कालेहरिःकस्योविधिना

कादिपंदेनमंसयहणंमयहणंयत्तपदशानं२हस्तुविहातिरेव २ पं·

श्री॰भा॰ वाच ॥ यदुनैवं द्विजः पृष्टोऽवधूतः प्राह तं नृपं ॥ द्विज उवाच ॥ वेदनेच मिता राजन् गुरवो १४३
२०॰प॰ मे कृता इह सर्वेषां वृत्तिभिः शिक्षा गृहीता मे पृथक् पृथक् यतो यच्छिक्षितं तेन तेन येन यथा
१४३ णु प्रभो २२ न चलेन्मार्गितो धीमान् क्षितिः शिक्षा यथा कृता परार्थाय प्रवृत्तः साधुः शिक्षेद्योगी
वृत्तयः २३ विषयेष्वपि विषयी योगी न विषज्जेत वायुवत् गुणैर्न युज्यते वायुर्यथा देहे तथात्मनः
२४ सर्वगोऽपि मुनिः पृथग्देहात्मनोऽसंगः स प्रभवत् स्वच्छः स्वभावतः स्निग्धो मुनिर्जलवद्भवेत्
२५ तेजस्वी सर्वभक्तोऽपि नाश्नन्नैर्मल्यमग्निवत् प्रभुः प्रविष्टो देहेषु लक्ष्यते दारुष्वग्निवत् २६
यथा चंद्रकलानां स्यात् जन्मादि नास्य भूमिप तथा जन्मादि देहस्य नात्मनो जायते क्वचित् २७
सूर्यो ददाति गृह्णाति जलं गोभिर्न युज्यते इंद्रियैस्तु धनं गृह्णन् ददन्नैव तथा मुनिः २८ अति
स्नेहं महद्दुःखं नैराश्ये च कपोतवत् वने वसन् कपोतस्तु दत्तनीडे स्त्रिया चिरं २९ मोहपाशे
न तौ बद्धौ चेरतुर्वनराजिषु यं यमिच्छति सा तस्मात् तं तं तस्यै ददाति सः ३० सैकदा सुषुवे डिंभान्
नवाजातान् तपक्षिणः तान् दृष्ट्वा तौ मुदं याती मोहात् स्नेहात् पुपुषतुः प्रजा ३१ एकदा सततं पोषार्थं गत
मन्तौ विजने वने तान् दृष्ट्वा लुब्धको जालं वितत्य जगृहे शिशून् ३२ प्रजापोषणमादाय
स्वनीडं तौ समागतौ प्रजान् जालस्थितान् दृष्ट्वा कपोती तत्र दुःखिता ३३ पीडावधूतसा
तत्र दृष्ट्वा बहून् दुःखान्विता भार्या च विललापैवं धिङ्माहीनं सुतादिभिः ३४ पीडितोऽपि
पतन्नाशु गृहीत्वा लुब्धकाय यौ मोहेन बंधनेयाति गेहासक्तः कपोतवत् ॥ ॥ इति श्रीभा
गवते दशसहस्रे एकादशस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ॥
सुखमैंद्रियकं नेच्छेन्नरकादौ च तद्भवेत् यथा दुःखं तथा राजन् तस्मान्नेच्छेत्तद्बुधः १ ग्रासं
यदृच्छया प्राप्तं ग्रसेदाजगरोऽक्रियः यदा नोपनमेद्ग्रासः पायीता हि दिवसयम् २ हविर्भ

श्री·भा·
१०·द·
उ·
२१९

मिदंततं हरये दीयतां सर्वं ततस्तूष्णीं बभूव सः ७ श्रुत्वेदं तुष्टुवुः सर्वे कृष्णं राजा समर्हयत् अवनिज्य
हरेः पादौ तज्जलं शिरसावहत् ८ ततस्तं पूजयामास हृष्टात्पूजितं जनाः नेमुस्तन्नमनं श्रुत्वा शिशु
पालोऽब्रवीत्तदा ९ शिशुपालउवाच अहोत्युत्तमान्ब्राह्मणान्मुक्त्वा सर्वान्यतो हरिः पूजने संमतः सर्वैः
सपूजां कथमर्हति १० कुलं यस्याभिनाशं मेवे घासद्भिर्वह्निः हतं हृष्ट्वापानरतेशाश्वत्स पूजां कथमर्हति
श्रीशुकउवाच तच्छ्रुत्वाऽभद्रवाक्यानि हरिः किंचन नाब्रवीत् ११ सर्वे तन्निंदनं श्रुत्वा शापं तस्योदा
पययुः निंदां श्रुत्वा हरेर्यस्तु न निर्गच्छेत्स पातकी १२ मत्स्यादयः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः
ततश्चैद्योऽसिमादाय हरिं तान्युयुधे समं हरिस्तस्य शिरो वृश्च्चे चक्रेणातिर्गतं हरिम् १३ ततो दाह॥
दिनाभूपो ब्राह्मणेभ्यो यथाक्रमं साधयित्वा कृतं कृष्णः सानुगः स्वपुरीं ययौ १४ सभायां मुमु
भे राजा गताश्चान्ये तदर्चिताः ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधे चतुःसप्ततितमोध्यायः ॥ ७४ ॥
श्रीराजोवाच युधिष्ठिरकृतं दृष्ट्वा सर्वे मुमुदिरे नृपाः दुर्योधनमृते देव कारणं ब्रूहि मां प्रभो १ शुकउ
वाच पितामहस्य यज्ञे ते सर्वे शुश्रूषितो भवन् भीममारभ्य कृष्णांताः परिवेषादिकर्मसु २ सर्वेषु
पूजितेष्वेवं चैद्ये हरिसाराणगते स्नानं चक्रुर्गंगायां तेतदा सर्वे भमंगलं ३ केचिन्नृत्यंति नृत्यंति केचित्
मंगलपाणयः गणिका विजयस्त्वत्र पत्नीभिः शुशुभे स्वराट् ४ पत्नीयागस्य शेषं ते चरित्वा तं द्विजा
तयः गंगायां स्नापयाचक्रुः सस्त्रस्त्रीमेनथैव च ५ परिधाय स्ववासांसि नृपश्चाभ्यागतान्पूजयत् पूजि
तास्ते नृपेनैव नरा नार्यश्च हर्षिताः ६ स्वधामानि ययुस्तत्र कृष्णो वा तस्थौ प्रियंकरः अनेककृष्णमयलीं
यामासः सांवाद्याश्च परिवृत ७ एकदा तः पुरे राजन्विभूतीर्विविधास्तथा रामो यत्र स्त्रियं दृष्ट्वाऽतप्यत
दुर्योधनः स्वयं ८ यत्र नानाविधा लक्ष्मीः शोभते चाखिला हरेः युधिष्ठिरः सभायां च यत्रासीत्स्वयमिहेतः
९ दुर्योधनो विशंस्तत्र स्वबहुहस्तः स्थितन्नृपः तदाकंचितवान्स्थलं जलमत्वास्यलेऽपतत् १० जलेचा

२१५
२१८

श्रीशुकउवाच हे२ श्रुतेचशतान्यष्टौपर्वतान्निर्गतान्नृपा ददृशुस्ते हरिंसर्वेऽकरूपामलिनादिभिः १
तद्दर्शनमहाह्लादाःप्रशशंसुर्हरिंनृपाः नृपाऊचुः नमस्तेकृष्णनःपाहिनिर्विण्णान्घोरसंसृतेः २
उपकारःकृतोनेनयतोराज्यच्युतिःकृता स्मरामस्त्वांसमेराज्येनेच्छामस्त्वद्दर्शनात् ३ उपायंवदनः
कृष्णयेननःस्यात्त्वत्स्मृतिस्तव श्रीशुकउवाच संस्तूयमानोराजन्यैस्तान्नाहकृपयाहरिः ४ श्रीभगवा
नुवाच इतोग्रेभवतांभक्तिर्दृढामयिभविष्यति स्थानान्नोऽक्षेशितान्भूपाहेहयायाःमदाच्युयः ॥
५ भूपंमांप्रजयंतस्थप्रजाधर्मेणरक्षत तत्त्वंतस्थप्रजातेतत्स्मामंतेब्रह्मयास्यथ ६ श्रीशुकउवाच
कृष्णोऽयुक्तान्राज्ञःस्नानदेहोश्रीमज्जनकर्मस्व वस्त्राद्यैःशोभितानतेनरथेषुस्थापितान्नृपाः ७ ययुःस्व
देशान्नृजगदुर्महापुरुषचेष्टितं श्रीशुकउवाच मागधंघातयित्वाऽथभीमसेनेनकेशवः पार्था
भ्यामन्वितोगाक्षुत्सहदेवेनपूजितः ८ गजाह्वयंतत्रगत्वाशंखानदध्मर्जितारयः लोकाःशंखध्वनि
श्रुत्वामागधंमेनिरेहतं ९ कृष्णोभिवंद्यराजानंवर्णयामासचेष्टितं तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्तुकृष्ण
नोवाचकिंचन १० ॥ इतिश्रीभागवतरहस्येदशमस्कंधेत्रिसप्ततितमोध्यायः ॥ ७३ ॥
श्रीशुकउवाच अथसंयवयस्कृत्वाराजाकृष्णमुवाचह श्रीराजोवाच वदंतिलोकगुरवःशिरसा
तेनुशासनं १ दीनानांशासनंयत्तत्स्वमेवेतिविडंबनं नवतेजःकर्मभिस्त्ववर्द्धतेह्रसतेनच तवते
तिचनानाथीर्भक्तानांममतानच २ श्रीशुकउवाच ततोवव्रेद्विजान्कृष्णोयज्ञार्थंयुधिष्ठिरः म
हाराजाद्वयस्तेनचापहृताःकृपादयः ३ एतराष्ट्रःसपुत्रश्चब्राह्मणाःक्षत्रियादयः अन्येपिप्रययु
र्यत्रभूमिःस्वर्णाधब्राह्मणाः ४ दीक्षायांचक्रिरेभूपमिद्धायादेवतान्नृपाः राजसूयेपिप्रयत्नतेय राजसूयमिति शेषः ॥
ताभिवदिने तेयाजयद्विजाः ५ सतेहनिनृपाविप्रानत्यांश्चाप्यजयत्स्वयं पूजाग्रार्हंविमृशंतोनाध्यगच्छन्
सभासदः अनेकत्वान्महाराजसहदेवोवदत्तदा ६ सहदेवउवाच श्रेष्ठमर्हतिकृष्णोयंयतःसर्व

नेवार्मम प्रिय दर्शयस्व न ते भेदः कदापि स्वपरस्य च हरिरुवाच सम्यग्विचारितं राजन् यशस्ते त्रिभुवि स्या-
ति २ ऋषिपित्रादिदेवानामीप्सितः क्रतुराडयं पूर्वं सर्वान्नृपान् जित्वा त्वं कुरुष्व महाक्रतुं ३ इत्यात्म-
भिर्ईजे यो येजितो हि तेन राधिप शुक उवाच दिक्षु युक्तान्नृपो भ्रातॄन् सहदेवं तु दक्षिणां ४ दिशि प्रतीच्यां
नकुलमुदीच्यामर्जुनं तथा प्राच्यां भीमं ततस्ते जित्वा दिशो भ्रात्रे धनं ददुः ५ श्रुत्वाऽजितं जरासंधं नृपा-
यमाह ततो हरिः यमुपायोहमवोचं राजन् भीमसेनोऽर्जुनो हरिः ६ ब्रह्मवेषधराजग्मुः स्थितो यत्र जरासुतः
इति ब्रुवंतस्ते गत्वाऽतिथयो ब्राह्मणा वयं ७ ततो याचस्व महाराज यद्द्रव्यं कामयामहे श्रुत्वा तान् स्व-
भावेयं यो यदिच्छेद्ददं तितत् ८ हरिश्चाद्यो राजन् शरीरेणाप्युवंगताः श्रीशुक उवाच गत्वा जु-
ले जरासंधस्तातात्वा तानचिंतयत् ९ ब्रह्मलिंगधराभूता मन्ये याचंति भिक्षितं एभ्यो ददाम्यहं स-
र्वमात्मानमपि दुस्त्यजं १० वामनाय ददौ भूमिं बलिः शुक्रेण वारितः लोके तस्य यशः ख्यातं देह :
किं मे करिष्यति ११ श्रीराजोवाच स उवाच ततो विप्रान्वियतां वो यदीप्सितं श्रीभगवानुवाच द्वंद्वयो
द्धं हि नो युद्धं राजन्यः स्वयं प्रभो १२ श्रीराजोवाच जानेहं देवता एव ब्रह्मतेजो न दृश्यते मया यु-
द्धमिति श्रुत्वा प्रहस्य हरिरब्रवीत् १३ कृष्णभीमार्जुनान्विद्धि श्रुत्वेदं मागधो वदत् न योत्स्ये हरि॥
णाहं भीरुः समुद्राश्रयोगतः १४ अर्जुनो वयसा न त्वेषा भीमो युद्धं करोतु मे ततस्तस्मै गदां दत्त्वा स्वयं
चाग्रात्पुरा द्बहिः १५ गदाभ्यां जघ्नतुस्तौ द्वौ शब्दश्चटचटाभवत् दिनानि युध्यतोरेवमगमन्सप्तविं
शतिः १६ ततोवदद्धरिर्भीमान जितोयं मया हरे जराकृतो जन्म सद्भूतस्य ज्ञात्वा वदद्धरिः १७ हू
तपाटनवच्छुत्वं जहि तं हस्तपाटितः हाहाकारस्तदा जाते भीमस्ताभ्यां सपूजितः १८ सहदेवं पतिं मर्जुनकृतांभ्यां=
कृत्वा मागधानां चकार ह राजन्यान्मोचयामास येऽरुद्धा मागधेन वै ॥ १९ ॥ इति श्रीभागवतर
हस्ये दशमस्कंधे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

स्थलवद्भ्रान्त्या मयमायाविमोहितः द्वारं चापिहिताकारं संप्रेक्ष्य स्फाटिकं विशन् मूर्ध्नि हतस्तं जहास भी॥
मः हसन्स्त्रियोपि च सनृपैः कम्प्य यौ तत्सौ लज्जितो हस्तिपुरं ४१ दुर्योधनस्य दौरात्म्यमेतत्तेभिहितं नृप ४२
इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे पंचसप्ततितमोध्यायः ॥ ७५ ॥
श्रीशुक उवाच अथान्यदपि ते वच्मि यथा सौभपतिर्हतः शाल्वश्चैद्यसखाऽगच्छद्रुक्मिण्युद्वाहकर्मणि
१ निर्जितो यदुभिः संख्ये प्रतिज्ञामकरोदिमां करिष्येऽयादवीं भूमिं मदीयं पश्यत मे बलं २ ततोर्चयद्धरं॥
प्रीत्या वत्सरांते ब्रवीच्छिवः वरं वृणीष्व भो भक्त स वव्रे यानमव्ययं ३ शिवादिष्टो मयस्तस्मै पुरं निर्माय
दत्तवान् यथोक्तपास्थलौ शाल्वो लब्ध्वा यानं तत्कामगं ४ बभंज द्वारकां शाल्वः सेनया शास्त्रयुक्तया॥
शिलाद्यैर्निपतैः सप्रजा दुःखं गतास्तदा ५ पीड्यमानाः प्रजा वीक्ष्य प्रद्युम्नाद्या बहिर्ययुः तत्राभू
त्तुमुलं युद्धं प्रद्युम्नो नाशयत्तदा ६ तन्मायाः कुसुमपत्रस्य दृष्ट्वा तत्कर्म सैनिकाः अपूजयन्स्वयं कृते दुः
विभाव्यपरैरभूत् ७ क्वचिद्भूमौ क्वचित्तोये क्वचिद्व्योम्नि स्थितोभवत् यत्रयत्रागतः शाल्वस्तत्रास्त्रं मुंचन्
शरांश्चते सौभायया दुःखिते सैन्ये दृष्ट्वा शाल्वस्तु कोपहृत् ८ शाल्वामात्यो हनत्तत्र प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडितः
प्रद्युम्नमन्यतः सूतोऽतिनायद्दारुकात्मजः मुहूर्तादुत्थितः कार्ष्णिः सारथिं प्राह सारथे ९ नाभवं पूर्व
युद्धेहं युद्धेदानीं पराङ्मुखः बांधवाः किं वदिष्यंति हसिष्यंति च मां स्त्रियः १० सारथिरुवाच रथिनं सा
रथी रक्षेत्सूतं देहे तथा रथी ज्ञात्वेदं त्वं मयानीत उपसृष्टः परेणाहि ॥ ११ ॥ इति श्रीभागवते मह
स्ये दशमस्कंधे षट्सप्ततितमोध्यायः ॥ ७६ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥
श्रीशुक उवाच ततः स सारथिं प्राह नय मां वीरसन्निधौ तत्र गत्वाऽहनद्द्वाःस्थः शाल्वं तं रुक्मिणीसु
तः १ सौभायास्तद्दलं जघ्नुः सप्तद्वैतैः पतन्नृप त्रिरात्रमभवद्युद्धं शाल्वयादवसैन्ययोः २ श्रीशु
क उवाच राजसूयगतः शौरिराहूतो धर्मसूनुना नत्वोत्पातान्बहून्दृष्ट्वा द्वारकां पुनरागतः ३ ततस्त

मास्येनपतंतिभो २ स्वकृतविचित्रयोनिष्विति श्रुत्यर्थवाक्यानि स्वयंकृतासुसर्वासु त्वंयोनिषु
वभाससे विशन्निवहेतत्तयायागेवविद्यमानतः १ तारतम्यादिहीनोपिवह्निवद्योनिषुत्वतः मि
थ्यास्वसत्यैतेयाप्रज्ञानंत्यमलबुद्धयः २ सर्वानुस्यूतसन्मात्रेव्यवहारविवर्जिताः स्वकृतपुरेष्विति
श्रुत्यर्थवाक्यानिजनाः स्वकृतदेहेषुवदंत्यंशाकृतेतवश्रीमीषुपुरुषंदेहेकार्यकारणयोर्नतु १ श्रा
वरणश्चमेवत्वविविक्तगतिमितिवेदोक्तकर्मणांतेत्वेधीराल्लिमुपासते इत्यवगमान्तनवेति
श्रुत्यर्थवाक्यानि नत्वविज्ञायनायान्नतनोस्तिपरमेश्वर वीरतांविविगाह्यजनताधीराणतश्रमाः
१ मुक्तिंनेच्छंतितेभक्तसंगमादुज्झितगृहाः किमिद्धादिपदंतेषांत्वावचित्रेकरिष्यति २ त्वदनुपथ
कुलायमितिश्रुत्यर्थवाक्यानि नेवानुवर्तीदेहोयमात्मवत्सुहृत्प्रभो सर्वेषामखिलोकात्वान
भजंत्यादरेणहि १ देहादावात्मबुद्धित्वात्मपवात्महनोखिल धर्मत्रकर्मयेसर्वेकर्माभिरमंतोच्युत २
निभृतमरुन्मनइतिश्रुत्यर्थवाक्यानि इंद्रियाणिवशेकृत्वाद्दृढयोगयुजोहृदि यत्सेवंतेरिपुवापि
यत्त्वत्स्मरणात्त्वयं १ योषितोपियश्चःकामाद्वयमिवसमास्तव भक्त्यावैरेणकामेनयांतित्वाम
खिलाजनाः २ कइहनुवेदेतिश्रुत्यर्थवाक्यानि नवेदपूर्वसिद्धंत्वामर्वाचीनोजनःखलु यतोभव
त्त्वयंब्रह्मातत्पश्चाद्देवतागणाः १ यदाकरोषिशयनेसर्वंमाहृत्यवैतदा स्थूलसूक्ष्मादिकेनसा
न्नचकालजवःप्रभो २ जनिमसतःसतोमृतिमितिश्रुत्यर्थवाक्यानि असतोजगतोजन्मसतोना
शमुतात्मनि भिदांस्मरंतियेधीराविपणांस्मरंतिये तेसर्वेदेवदेवेशाभ्रमेणोपदिशंतिच १ गुणा
न्गुणामयइतिभेदोज्ञानेनकल्पितः त्वय्यसंयोगेनचाज्ञानमवबोधरसेस्तिच २ सदिवमनइतिश्रु
त्यर्थवाक्यानि असदप्यमनोभातिसदिवत्रिगुणात्मकं आमृतज्ञानाद्यहिंसज्ञानंत्यात्मतयावि
दः १ स्ववर्णविकृतिर्जीवानत्यजंतितदात्मतः एवंहित्वकृतंविष्वमनुविष्टंतदेवसत् २ नवपरि

श्रीभा० १. ८. ३. २२८ २ नारदस्य हरेर्वीदं वर्णयामि प्रभो नारायणाश्रमं प्रायान्मुनिर्द्रष्टुं सनातनं ३ यः करोति तपः स्व
डे भारते स्मिन्सनातनः तत्रस्थितं समुनिभि र्दृष्ट्वैवं पर्यपृच्छत ४ ऋषीणां शृण्वतां विस्तर्ब्रह्मवादमुवा २२८
चते श्रीभगवानुवाच जनलोके मुनीनां च ब्रह्मसत्रं पुराभवत् ५ गते मयि श्वेतद्वीपे ब्रह्मवादो बभूव
ह तत्राप्यथ मत्स्योऽयं मां त्वमनुपृच्छसि ६ एवं कृत्वा प्रश्नमने श्रीनारायणवचः सनंदन उवाच वि व·४ पं—
स्वं संहृत्य योगेन शयाने शक्तिभिः सह ७ श्रुतयो बोधयांचक्रुर्बालं देवं सनातनं श्रीश्रुतय ऊचुः॥
जय जयेति श्रुत्यर्थवाक्यानि जय जयाजित देव शंजहि मायामिमां प्रभो चराचराणां भक्तानां दो
आनंदाया वर णायेति पं·८= षायैव गुणान्वितां १ यतस्त्वमात्मरूपेण पूर्णोऽसि भगवादिभिः अंतर्यामीत्वमेवासि जीवनिष्ठाखि
लेश्वर २ क्वचिद्गुणात्मिमायेऽक्रीडां त्वं नया प्रभो सत्यानंदादिरूपेण निगमः प्रतिपादयेत् ३ बृहदु
पलब्धमिति श्रुत्यर्थवाक्यानि दृष्टमिंद्रादिकं सर्वं बृहज्ज्ञानेन पोषतः विश्वस्योत्पत्तिप्रलयौ भवतो
बृहतो यतः यथा मृदादेरुत्पत्तिप्रलयौ भवतो मृदि मनसा चरितं यच्च वचसा चरितं तथा सर्वं दृष्टु
लयि मं तावि स्थापादानकारणात् यथा भुवि न्यस्ताः पादाः स्थापिताः संति नान्यथा ३ संपादयंति
त्वामेव वेदा विश्वस्य कारणं इति तव हरयेति श्रुत्यर्थवाक्यानि त्रिलोकेशकथासिंधुमवगाह्येरव
ग्यः तव पापानि विजह्रुः सर्वपापहरं शुभं १ ये पुनः सुष्ठु मनसा त्वां भजंते मयेऽसदा तांश्च पापान
स्त्रिष्यंति पद्मपत्रं यथोदकं २ इति यदेवेति श्रुत्यर्थवाक्यानि तवानुवर्तिनो भक्तास्त्वद्भिन्ना इति वा
जनाः सह जलादयः सर्वे त्वत्तो लब्धबलाः वपुः समुत्थित्वापि रूपं च समृजेत्तत्र पंचयः कोशानि स पं
चेतयते सत्त्वे पुरुषविधोन्वयः २ चरमो ब्रह्मपुच्छं त्वं कोशेष्वन्नमयादिषु त्वमेवासि स्थूलसूक्ष्मा॥
त्मकस्त्वमेव च ३ उदरमुपासत इति श्रुत्यर्थवाक्यानि सत्संप्रदायमार्गेषु संति ये स्थूलदृष्टयः उ
पासते तउदरं सूक्ष्मं चारुणयस्तथा १ हृदयोदरस्य ब्रह्म ततस्तउदराच्छिरः परमं धाम यत्कृत्वाय

उदरस्थं स्थूलं ब्रह्म हृदयस्थं सूक्ष्मं ब्रह्मेति ३ पं·१=

श्री·भा· १०· दृ· उ· २२७

षिकान् मानसान्वसंस्तत्रयो रैर्वलेनापि निमंत्रितः २ तद्गृहे भोजनं भुंजंस्तत्र कन्यां ददर्श सः ततः स
चक्रमे कन्यां भोग्यार्थं सार्जुनेन तथा ३ गृहस्थां देवयात्रायां तां जहारार्जुनो नृप हरेश्चानुमतः श्रिया हृ
त्वा चार्जुनः पतीं भवतात् ४ कृष्णः प्रशान्तिमापन्नः पार्थिवेहृद्दौबलः श्रीशुक उवाच हरिभक्तो भव
द्विप्रः श्रुतदेवो वसन्नृप ५ मिथिलायामन्यवृत्तिर्बहुलाश्वो भवन्नृपः ततो रथं समारुह्य विदेहा
नागतो हरिः ६ समुनिर्लेसमायातं दृष्ट्वानन्देन जनाहरिं मैथिल श्रुतदेवश्च प्राप्तं श्रुत्वा जगत्गुरुं
७ पतित्वा पादयोस्तस्य प्रोचतुर्गम्यतां गृहे द्वयोर्गेहे विभक्तात्मा उभाभ्यां तदलाहितः ८ जनकः पू
जयामास कृष्णादींश्च गृहागतान् प्रीणन्मधुरया वाचा हरिमाह कृतांजलिः ९ जनक उवाच स
र्वसाक्षी भवानस्ति धन्योमे जन्मदर्शनात् आत्मवाक्यमृतं कर्तुं दर्शनं दीयते त्वया १० दिनानि कति
चित्कृष्णवस गेहे पुनीहिमां तेन कृष्णो वसत्प्रीत्या श्रुतदेवो हरिं तदा ११ गेहे प्राप्तं च समुनिं नत्वा
कृष्णं ननर्त ह पूजयित्वा जलाद्यैस्तान्स तोषायेन सान्वयः १२ कृतो मे संगमो ज्ञातो भक्तैरिति तर्कं च
यत् कृष्णांघ्रिमर्दनं कृत्वा तास्वयं शान्तमुवाच ह १३ श्रुतदेव उवाच सत्वादिभिः प्रकल्प्येदं प्रविष्टो सा
त्मनस्तथा अद्य नः सफलं जन्म यतो नो दर्शनं कृतं · सतां भासि हृदि कृष्ण नतथा दुःकृतात्मनां १४
गात्यित्वमन्यान्तः कृष्ण श्रुत्वेदं हरिरब्रवीत् हरिरुवाच मुनयोऽनुग्रहार्थाय मया ते गृहमागता =
१५ पूजनं क्रियतामेषां सर्वदेवमया द्विजाः शुक उवाच नान्यत्पूज्यगतिं प्राप्तः श्रुतदेवश्च मैथिलः
उपदेश्येति तो भूपः कृष्णो द्वारवतीं ययौ ॥ १६ ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे षडशी
तितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥
श्रीराजोवाच निर्गुणो ब्रह्मणि ब्रह्मन् श्रुतयो गुणवृत्तयः कथं चरंति वदमां कार्यकारणतः परे
१ श्रीशुक उवाच प्रभुर्जनानामसृजद्बुद्धीन्द्रियमनांसि च भवकर्मप्रकल्पार्थमात्मनेमुक्ता

उत्पन्नोपि भूतानि निमित्तकर्माणि न त्वत्तः नि लिंगधारी नाकी वाने द्वंद्वं नेति·पं·८ ॥

येचरंतीति श्रुत्यर्थवाक्यानि त्वां भजयंति ये जीवाः सर्वसत्वनिकेतनतः आक्रमंति शिरो मृत्योः न
यान्यपदाहिते वभासि विश्वं त्वां देवान्वृणिताः पिपत्त्वनिव भुवंति यत्नेन विश्वं यत्न पिकृतं सो हूतः ५५
२ त्वमकरणः स्वराडिति श्रुत्यर्थवाक्यानि स्वराडकरणस्त्वं हि प्राणेंद्रियप्रवर्तकः सृष्ट्वा कुर्वंति
ते देवा इंद्राद्या अजयाहुताः १ भृत्यं यंति न वैदं तमन्नं हव्यादिलक्षणं यथा वर्षभुजः सर्वे ग्रिलभ
पतये वलिं २ ददंति स्वप्रजा दत्तं तथा विश्वसृजोपि च नियुक्ताः प्रपतते भीतास्तवाज्ञां पालयंतिते ३
स्थिरचरजातयः स्युरिति श्रुत्यर्थवाक्यानि मायया ते विहारः स्याद्यदा स्थिरचरादयः जीवाः स्युरी
तथा मुक्ताः परमकर्मयुजस्ततः १ परस्य न परः कश्चिन्नापरत्वं महात्मनः आकाशस्येव सत्ता यस्य सर्वे
ष्वेवापदस्यैव च २ अपरिमिता ध्रुवा इति श्रुत्यर्थवाक्यानि यदि सर्वगता जीवा ध्रुवानंता भवंति च
शास्यत्वेन भवेत्तेषां नियंतृत्वेन ते प्रभो १ यतो विकारा जीवाद्ये जायते तस्य तद्भवेत् अविमुच्य नियं
तृत्वं समं तदनुज्ञानतां २ यच्छाम तद्धि सर्वेषां मतदुष्टतया चलं नश्वरं तदवद्भवेत इति श्रुत्यर्थवाक्या
नि मायापुरुषयोर्जन्म न चटेताजयोरिह उभयात्माप्राणिनो जाता उदकबुद्बुदा इह भो १ सर्वे रूपाणि
भिर्युक्तास्ते गता लीनतां त्वयि लिंगन्नेश्यार्णवे सर्वा सा भूयमधुनिम्नगा २ नृषु तव माययाभ्रमममि
ति श्रुत्यर्थवाक्यानि नरेषु मायया थीरा भ्रमं त्यक्त्वा भवंत्वयि प्रीतिं कुर्वंति सततं कथयंतो भजंतो
भये इजेद्भि नेमि र्भृकुटिर्भयं यस्य दद्याति ते अभवच्छरणं भक्तवेदानां पतये नमः २ विजितहृषी
कवायुभिरिति श्रुत्यर्थवाक्यानि जितप्राणादिभिर्यच्च मनोऽदांतं यतंति वै यंत्वसक्ता गुरोः पादं स
र्वसंतो हयाश्रमाः २ अस्तनानेन संयुक्ता ह्येपतंति भवार्णवे यथा कर्णधारः स्थितो वणिजो हि
तथानघ २ स्वजनदारसुतात्मेति श्रुत्यर्थवाक्यानि त्वामेव सेवमानस्य नराणां किं सा हृतादिभिः स
तित्वय्यात्मनि त्रकल्पस्त्वद्रौज्ञानतां हि वियाः २ मिथुनी भयचरतामानंदपतिकोपि न भुवि प्रभुहृस्युणा

स्पृष्टत्वादप्रतःइतिशेषः पं·८ ॥

स्वेनमुखेनगतसंसारेषुसत्यवर्णःपं·१ ॥

श्री.भा. १०. र. उ. २२५ हस्मयः वयं नवांघ्रिपरपोमानुगृहीष्वकृपांकुरु ७ श्रीशुकउवाच इत्युक्त्वाऽथतराजादीन्यदातेगंतमु ८८५
द्यताः वसुदेवः प्रणम्याहमुनीन्संपूज्यप्रमतः ८ श्रीवसुदेवउवाच कर्मणाकर्मनिर्हारो येनस्यात्तंव-
कथ्यतां श्रीनारदउवाच कृष्णंमत्वार्भकंविप्रा यदुःपृच्छतिकथ्यतां ९ यस्यानुभूतिर्नित्यास्तिमा॥
याध्वान्तंचयावृतः जानातितंनचज्ञानीमुनयस्तंततोऽब्रुवन् १० यः श्रद्धयायजेद्विष्णुंनिर्हारोऽस्य-
स्वकर्मणा चित्तस्योपशमोयोगः स्वागमोदर्शितोबुधैः ११ धनदारादिस्वर्गाणामेषणाविसृजेद्बुधः
यज्ञैर्गृहेस्वकालेनद्विजोजातस्त्रिभिर्ऋणैः १२ यज्ञाध्ययनपुत्रैश्चहरीञ्जयाहृणात्रय शुक्लस्त्वमपि
श्रीहरिंदेवंयज्ञेनसाधय १३ शुकउवाच वसुदेवइतिश्रुत्वासर्वश्रेष्ठविज्ञोमुनीन् अथाज्ञपप्रयतेन
व्रतदीक्षायांसमाययुः १४ हस्यतस्यमहिष्यश्चभूषितावरुपाण्यः तमभ्यषिंचन्मुनयः सपत्नीकंय
दानृप स्रगचर्मांबरस्तत्रविरेजेसचदीक्षितः तत्रैवयज्ञेमुनयोविरेजुर्वसनादिभिः विरेजतूरामकृ॥
ष्णौयज्ञेकृत्वासदक्षिणां १६ दत्वामुनिभ्योभूम्यादिंसस्नूरामहृदेततः ॥ पूजितावसुदेवेनयदवः
सर्वेयथाक्रमं १७ मुनयोऽथतराज्ञश्चयानेदत्तचार्चितोवसत् रामकृष्णोग्रसेनाद्यैर्वसुदेवउवाचतं १८
श्रीवसुदेवउवाच भ्रातरीशावृतःपाशोजीवानांस्नेहसंज्ञकः इत्यंजन्तमहंमन्येशूराणामपियोगिनां
कृतास्माभिर्हृयामैत्रीभवद्भिस्तन्नमेःसह १९ प्रत्युपकारहीनापिमैत्रीचननिवर्तते अस्माभिर्नकृतं
पूर्वंप्रियंवश्चासमर्थतः २० हरोरवसुदेवश्रुत्वेनपूर्वंकृतंस्मरन् नंदोऽपितस्थिमासांतेवसुदेवादिभि
र्ययौ २१ इत्यघ्यारकामेत्यश्रावयामासहृत्स्वं ॥ २२ ॥ इतिश्रीभागवतरहस्ये दशमस्कंधेच-
तुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥
श्रीशुकउवाच कदाचिद्रामकृष्णौचकृतपादाभिवंदनौ वसुदेवोऽभिनंद्याहश्रुत्वातौममवल्लभौ १
जानेवांरामकृष्णौवांप्रधानपुरुषौपरौ इदंविश्वंभवानेवप्रधानपुरुषेश्वरः २ नानाविश्वमिदंह॥

रुक्मिण्युवाच चैद्यादींश्च भवाञ्जित्वा योहरन्मां नतास्मि तं सत्यभामोवाच लज्जितो मां ददौ तातो ह
त्येमणिचौर्यतः ४ जांबवत्युवाच अज्ञात्वेमं पिता युद्धे ज्ञात्वा मां समणिं ददौ कालिंद्युवाच ॥ त
पश्चरंतीं मां ज्ञात्वा योग्रहीत्स गतिर्भवेत् ५ मित्रविंदोवाच यो मे भ्रातॄन्नृपान्जित्वा मां चानिन्ये नता
श्रितं ६ सत्योवाच जित्वा सप्तवृषान्येन नीतास्तस्यैव दास्यहं भद्रोवाच आहूय मातुलेनायं कुलेस्मि
मोदतवान्पिता लक्ष्मणोवाच श्रुत्वाहं कस्य जन्मादि मम चित्ते गतं हरौ वहं मनो हरौ ज्ञात्वा पितापि
यमकल्पयत् ८ मत्स्यं भेत्स्यति यो राजा स मे कन्यां हरिष्यति श्रुत्वेदं बहवो भूपा मत्स्यं वेद्धुमुपागताः
९ सर्वे वेद्धुमशक्ताश्च यदासन्नर्जुनस्तदा मत्स्याभासे जले दृष्ट्वा हरिर्जहार्णेसनाच्छिनत् १० ततो
विभेद तं हरिः पुष्पाणि मुमुचुः सुराः रत्नमालां करे कृत्वा तदंगमविशंप्रिये ११ हस्तांसे निदधे मा
लां सर्वान्दृष्ट्वा पराजितान् स च मां रथमारोप्य गतस्तस्मात्स्वयं स तत् १२ नृपान्मार्गे बहून्हत्वाप्यवि
वेशाकुशस्थलीं पिता मे दत्तवांस्तत्र पारिबर्हादि सुस्रमं १३ अन्या महिष्य ऊचुः भौमं हत्वा हृताः स
र्वाः कृपयाऽनेन दुःखतः १४ वयं न कामयामास्म स्वर्गादिं दर्शनं विना ॥ १५ ॥ इति श्रीभाग
वतरहस्ये दशमस्कंधे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
श्रीशुक उवाच इति श्रुत्वा स्त्रियः सर्वा हरौ प्रेमातिविस्मिताः ततश्च मुनयस्तत्र व्यासप्रभृतयोन्नृप
१ आययुः पांडवा दृष्ट्वा तान्प्रणेमुः सबांधवाः पूजितान्सुखमासीनान्सर्वैः कृष्णोऽब्रवीद्वचः २ श्रीकृष्ण
उवाच अद्य जन्मभृतो नूनं भवता दर्शनाद्वयं जलादीनि न तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ३ ते पुन
न्त्युरुकालेन यूयं दर्शनमात्रतः श्रीशुक उवाच मुनयस्तद्वचः श्रुत्वा तूष्णीमासन्स्थिरं नृप ४ विमृश्य म
नसा सर्वे मुनयो हरिमब्रुवन् मुनय ऊचुः अहो विचित्रं ते कर्म यदनीश्वरतां गतः ५ त्वमेव कर्ता हर्ता
हि मायया विश्वपालकः आत्मनश्चान्यया शुद्धं द्विजानां मन्यते कुले ६ नमस्तस्मै परेशाय यं न जानंति

भक्त्येपनेदुः कृष्णयोपि दुःस्वत्वं स्नात्वा रामहृदे शुते ४ कृष्णयस्त्र स्वमलेषु भुक्त्वान्नं विविशुर्नृप त
रुदृष्ट्वात्र पान्स्वान्बान्धवान्संजयादिकान् ५ नंदादीन्सुहृदो गोपीताश्चिरमुदयमुः अभिवाद्य
मिथो हृष्टान्यविष्टैस्तैरभिवादिताः ६ भ्रातृवंशात्पृथा दृष्ट्वा सुतं देवजनैश्च सुतः कुन्त्युवाच नतेस्मरंति पु
त्रा याया यस्य देवमदंतिणं ७ वसुदेव उवाच अंब मास्मानसूयेथाः सर्वमीशवशे जगत् कंसेन प्रा
पिताः दुःखमधुनात्र समागताः ८ श्रीशुक उवाच पूजिता वसुदेवाद्यैर्भीष्मद्रोणादयस्तदा युधि
ष्ठिरादयो देहं दर्शं दृष्ट्वा हरिं विस्मिताः ९ शशंसुः पूजिता कृष्णं स्त्रीन्नृपु धन्यतमान्नृप पश्यथालो हृदियः
स्याद्यस्य पादाब्जजलं १० जगास्त्रनातिपतस्य शांभूरयीनां नाभिवर्षति स्वयमास्सदृशियंद्यो गृहे वांधवन्नु
पधृक् ११ श्रीशुक उवाच यदूनत्र कृत्वा ऽगतान्नंदो वृतो गोपैस्तदागतः नंदं दृष्ट्वा कृष्णयोर्हृष्टा वसुदे
वश्च हर्षितः १२ रामकृष्णौ परिष्वज्य नंदेन किंचनोचतः यशोदा तौ परिष्वज्य प्रेम्णा नविजदौ सुतः
१३ यशोदामस्वत हृष्टे रोहिणी देवकी तथा सदा भवेद्भवन्मैत्री यशोदां पोषितौ सुतौ १४ श्रीशुक उ
वाच दृष्ट्वा गोप्या हरिं दृग्भिर्वाष्पः परमं सुखं कृष्णो वदद्रहो गोपीराश्लिष्य परयामुदा १५ अस्मान्क
दापि स्मरथ गोप्यः प्रेम्णा वियोगतान् अकृतज्ञानपथ्या रूपमज्ञानीयनःस्त्रियः १६ एवं मत्वा निम
गवान्सुनक्ति वियुनक्ति च सर्वत्राहं स्थितो गोप्यः सर्वं च मयि तिष्ठति १७ श्रीशुक उवाच हरिणा शि
क्षिता गोप्यः स्मरंत्यस्तं गता नृप आकुले च स्वांमनोग्नापीनो मनसि प्रभो ॥ १८ ॥ इति श्रीभा
गवत रहस्ये दशमस्कंधे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ❖ ❖ ❖ ॥
श्रीशुक उवाच युधिष्ठिरं च सुहृदः कृष्णो पृच्छद नामयं युधिष्ठिरादयः सर्वे हरिं स्मृत्वाःअतोषिवं १
तेषां तत्कथा श्रवणाय ऊर्वितिमहाहरे श्रीशुक उवाच एवं वदत्सु सर्वेषु तेषां पत्न्यो ब्रुवन्मिथः २
द्रौपद्युवाच वैदर्भिप्रमुखाः पत्न्यः कृष्णस्य मम कथ्यतां यथोपयेमे वः सर्वा एकैकाः स स्वयंवरे

आत्मनानुप्रविश्येति शेषः १ पं·

श्री·भा· ह्यप्राणोजीवोविभर्ष्यजः चंद्रादीनांचकांत्यादिसत्वमेवपुरुषेश्वरः ३ त्वमेवनित्योनित्येषुसत्सुह्युत्पत्ति
१०·स्· लयात्मकः ५ यत्नात्मानेगतिमत्कांसंसरंतिकुतुहृदयः ममेत्यहंस्नेहपाशैर्बध्यतेतेःखिलंजगत् ६ २२५
उ· नष्टांमेसत्वतोकृत्वावतीर्णोसिभूभारंनाशये तवांहृप्राणतंप्राप्तोनेच्छामीदियलालसं ७ सतोगृहेत्वया
२२६ प्रोक्तंभवद्देहहेतुयोगेयुगे जन्नेहंप्रत्नेमायांकोपिजानातिनेहभो ८ श्रीशुकउवाच इतिश्रुत्वापितु
र्वाक्यंवसुदेवस्यवाचसः श्रीभगवानुवाच अहंत्वममीयूयमिदंचसचराचरं ९ सर्वोत्मात्मास्वयंज्यो
तिरेकोहिविकुर्यते पृथिव्यादिषुभूतेषुनानात्वंयात्यसौस्वयं १० श्रीशुकउवाच कृत्वैकंवसुदेवः
स्वपुत्रत्वातत्त्वज्ञतामियात् गुरुपुत्रंस्वपुत्राभ्यामानीतंदेवकीमुदे ११ श्रुत्वात्मजान्हृतान्नाम
महात्म्याउवाचह देवक्युवाच श्रूयतामेवचःपुत्रौयुवांविश्वसृजाविह १२ अवतीर्णौयमेशुष्मेगु
रुपुत्रोमृतिंगतः मत्तोर्युवाभ्यामानीतोवस्वगुरुणार्चितः १३ एवंमयोदपिमिच्छामिसुतान्कं
सहतान्सुतौ श्रीशुकउवाच मात्रासंप्रेरितोप्रासौसुतलंतौतदाबलिः १४ दृष्ट्वानत्वासमर्प्यस्व
स्वतिचक्रेसमान्नृपः बलिरुवाच नमोनंतायहल्लायदर्शनंदीयतेत्वया १५ अस्माकंवहदैवे
राणांकृपानैकेवलंप्रभो प्रसीदतन्त्वनिष्पापान्कुरुनेहपपात्मया १६ श्रीभगवानुवाच मरी
चिपुत्राजहसुःकन्यांप्रमितस्तुयत प्रजापतिनेनजाताहिरण्यकशिपोःसुताः १७ तएवदेवकी
गर्भेजाताःकंसविहिंसिताः तवांतिकेस्थितान्मात्तान्प्रमोच्यामःकृपास्थली १८ ततोमेधाम
प्राप्स्यंतिभ्रातृहन्तादायतोनृप पुत्रानयच्छतोमात्रेमाताताटष्ट्वासुतांस्तदा १९ हर्षेणासाभवन्मग्ना
मेनेमायांहरेस्तदा ॥ २० ॥ इतिश्रीभागवतरहस्येदशमस्कंधेपंचाशीतितमोध्यायः ॥ ८५ ॥
श्रीराजोवाच यथार्जुनोमहीत्सुसमभगिनींचवरसमां श्रीशुकउवाच एकदातीर्थयात्रायामर्जु
नःश्रुतवानिति दुर्योधनायरामस्तुमातुलेयींप्रदास्यति १ तामिच्छुःसयतिर्भूत्वाद्वारकामेत्यवा

दा १ कृमिभिर्मूर्छितोमातः सर्वांगेषुर्दितः स्वयम् शतजन्मकृतंकर्मतदास्मरतिमानवान् २ सप्त
मेमासस्थायातेलब्धबोधः स्तवीततम् कस्तंविज्ञवयावाचासगर्भेयेनप्रापितः ३॥ जीवउवाच॥
ब्रजामिशरणंतस्ययेनमेदर्शितागतिः यश्चात्मेमापयावद्धोहृदयेतंनमाम्यहम् ४ यःशरीरेषु
प्राच्छन्नस्तंवदेपुरुषंपरम् यन्मायानष्टबोधोयंलोकमिच्छतिमंदधीः ५ पतयोदत्तवान्ज्ञानं
तंभजामिजनार्दनम् जीवोस्मिन्निवसन्देहेवहिर्गंतुंनचेच्छति ६ येनेदृशीगतिर्प्राप्ताः सतस्यैव
हरिःस्वयं नगच्छामिवहिर्देवगर्भएववसाम्यहम् ७ उद्धरिष्येहमात्मानमात्मनैवनसंशयः क
पिलउवाच॥ एवंस्तुवन्बहिर्यातिनिरुच्छासोहतस्मृतिः ८ रुदन्नेवगतेज्ञानेस्वयंवृक्मनोस्वरः
देहेनवर्धमानेनकामितंतायविग्रहम् ९ करोत्यहंममेत्याभ्यांवद्धोयातिचसंसृतिं विषयासक्त
चित्तस्तुनरकंयातिपूर्ववत् १० स्त्रीणांसंगेनकर्तव्योतिस्यद्दारकल्यकः ११॥ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकत्रिंशोध्यायः॥ ३१॥ कपिलउवाच॥
करोतिग्रहकर्माणिनारायणपरायणः गत्वाचांद्रमसंलोकंमर्त्यलोकंविशत्यसौ १ भगव
द्भक्तिमान्जीवोवैकुंठंयात्यसंशयः ईश्वरंसर्वभूतस्थंभजभावेनभामिनि २ ब्रह्मापिप्रलयं॥
यातिसदेवोजायतेपुनः कर्मासक्तमनाजीवःपितृन्भजतिभक्तितः ३ नष्टयोनिर्दूरेणापि
तल्लोकेव्रजत्यसौ क्षीणेपुण्येपुनर्लोकमिमंप्राप्नोतिमानवः ४ तस्मात्वंभजदेवेशंयेनमुक्तिं
भविष्यति यदास्यचित्तमर्थेषुवैराग्यंसमवस्थितम् ५ तदानिःसंगमात्मानंमात्मरूपमीक्ष
ते ज्ञानमात्रेहिभगवान्भ्रात्याभान्यथंरूपतः ६ एतद्वैश्रद्धयामातर्निःसंगापरिपश्यति सगु
णंनिर्गुणंवास्तितन्नज्ञानादिनेयते ७ भक्तियोगस्वरूपंत्वांमयाप्रोक्तंचतद्विधम् ज्ञानेनोपदि
शेदेतन्नखलादिभ्यःकदाचन ८ श्रद्धानायभक्तायदेयंज्ञानमनुत्तमम्॥ ९॥ इतिश्रीभागव

क्रीडित्वा तेन ताः पत्न्यो विरेजुस्तनपैरवमः कृष्णस्य क्रीडतः पत्न्योऽप्यूचुर्व्याकुलास्त्वभो २ खिद्यसे कु
रुः ऊरति रोदिषि त्वं हि वयमिव कथं वद चक्रवाकि रोदीषि वयमिव किमिच्छसि ३ सदा निःश्वसि
सिन्धो वयमिव क्लेशं गतः चिन्तया कृष्णवाक्यानां दीर्णो न स्वं दलदसे ४ मलयानिलाप्रियं ते किं
कृतं न त्वद्दोहरि गोविन्दयाऽगतिर्भिन्ने त्वमीरयसि पत्स्मरं ५ एवं भक्त्या हरौ पत्न्यो लेभिरे परमां
गतिं ष्कृतमाश्रो हरिः स्त्रीणां मनश्चाकर्षते स्वयं ६ प्रेम्णा परिचरन्तीनां स्त्रीणां किं वर्ण्यते नृपः ॥
कृष्णस्य सर्वपुत्रेषु महान्तो ये तदात्मजाः ७ वदामि तेषां नामानि प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः दीप्तिमान्भा
नुमान्वीच हृद्रानुमेधुस्तथा ८ वृकोऽरुणश्चित्रभानुः पुष्करो देववाहकः चित्रवाहुर्विरूप स्वकृत
देवसुनन्दनौ ९ कविन्यग्रोधपतेषां प्रद्युम्नः प्रथमः सुतः तस्य पुत्रोऽनिरुद्धोऽभूत् तस्य वज्रस्ततोऽभव
त् १० प्रतिवाहुस्तस्य पुत्रः सुबाहुश्च ततोऽभवत् शान्तिसेनोऽथ तत्पुत्रः शतसेनः प्रकीर्तितः ११ सं
ख्यां यदुकुलस्यात्र वक्तुं शक्नोति कोऽपि न तिस्रः कोट्यः सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च १२ आस
न् यदुकुलाचार्याः कुमाराणामिति श्रुतिः दैत्यानां दमनार्थाय कथिता हरिणा सुराः अवतीर्णा
यदुकुले लोकानां सुखप्राप्तये तेषां प्रमाणं भगवानभूत्तेनाभवद्धरिः १४ क्रीडन्तमात्मना कृष्णं न
विदुर्हंसयोऽत्र गंगा रूपपादशौचं तीर्थं भूले च यो केयेत् १५ यन्नाम मङ्गलघ्नं च विविचित्रं तस्य ॥
किं भवेत् भूभारहरणं राजन्कालचक्रायुधस्य च १६ इत्थं कृष्णस्य कर्माणि श्रुत्वानुकोऽभवेन्नरः
दुष्प्रापं यान्ति तद्धाम यद्भक्त्या मानवान्नृप ग्रामाद्भूपा वनं यान्ति यदर्थास्तस्य यः कथां भक्त्या शृ॥
णोति स लोकं नरः प्राप्नोत्यसंशयं ॥ १७ ॥ इति श्रीभागवतरहस्ये दशमस्कन्धे नवतितमोऽध्या
यः ॥ ९० ॥ उत्तरार्द्धं दशमं समाप्तम् ॥ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ॥

श्री·भा· तरहस्येतृतीयस्कंधेद्वात्रिंशोध्यायः॥३२॥मैत्रेयउवाच॥
तृ· कपिलस्यवचःश्रुत्वादेवहूतिस्तमब्रवीत्॥देवहूतिरुवाच॥जलेशयानंत्वांदध्यौब्रह्मायञ्ज
३८ ठराब्जजः १ विश्वकर्तासिमेपुत्रजठरेत्वंधृतोधुना यस्योदरेभवद्विश्वमिदंकौतूहलंहिमे २
देहोयंपापिनापापायरत्वणायमतांप्रभो यन्नामोच्चारणेनैवचांडालोमुक्तिभाग्भवेत् ३ त्वंवे
देकपिलविख्यातेदगर्भेनतान्निहम मैत्रेयउवाच ईडितोभगवान्मात्रामातरंप्रतिप्रोक्तवान् ४
ज्ञानीहिमन्मतंमातर्येनमामुपयास्यसि मैत्रेयउवाच एवंसमातरंदेवःप्रदर्श्यात्मगतिंययौ॥
५॥सरस्वतीतटेदेवीसतोत्तमकरोत्तदा कर्दमस्याश्रमागेहंस्थप्रार्थ्यसर्वज्ञनेःसदा ६ पतिपुत्र
सहितापिविश्वासपुत्रवियोगतः गतेवनंतदापत्यावपत्यविरहातुरा ७ तमेवध्यायतीदेवंब
भूवनिस्पृहागृहे भक्तियुक्तस्तनदेहावमोदेव्यास्तपोमयः ८ एवंचकपिलोक्तेनभगवत
मवापसा कपिलोमातरंदृष्ट्वाप्रागुदीचींदिशंययौ॥९॥इतिश्रीभागवतरहस्येतृतीय·
स्कंधेत्रयस्त्रिंशोध्यायः॥३३॥ इतिभागवततृतीयस्कंधःसमाप्तः ॥ ॥

२पं· दत्तेडर्वास संस्रोयं =

श्री भा ला मरीचेः पत्नी च पूर्णिमाणं च कश्यपम् ५ अजीजनत्पूर्णिमा त्वदेवकुल्यां सुतत्रयम् विरजाय ऽ १०.
१. व. नसूया ऽत्रेः पत्नी जज्ञे सुतत्रयम् ॥ ६ ॥ विदुर उवाच ॥ अत्रेर्देवास्त्रयो जाताः किमर्थं वद मां प्रभो ॥ मैत्रेय उवा
४० च ब्रह्मणा चोदितोऽविस्मय यो पत्न्या कुलाचलम् ७ स स्वार्थयोगसंयुक्तः एकपादे वर्षशतं तपः ^ पुत्रमात्मस
मं देहि शरणं नेन तो ऽस्म्यहं तत्तेजसा तप्यमानेन लोकं वीक्ष्य शिवादयः ८ ययुस्तदाश्रमं देवान्दृष्ट्वा वि
बुधर्षभान् प्रणम्य शिरसा तेषां स्तुतिं चक्रे समाहितः ॥ ९ ॥ अत्रिरुवाच ॥ विश्वः स्वतो मयैको हि व
लायाः कथमागताः ॥ मैत्रेय उवाच ॥ त्रयो देवा वचः श्रुत्वा तेनमाहुः सहस्यत ॥ १० ॥ देवा ऊचुः ॥ संक
ल्पस्तव सत्यो ऽस्तु यद्ध्यायति त्वं कश्चिद्देवोऽस्ति नास्माकं स्मदंशाः सुतास्तव भविष्यन्ति न संदे
हः कथयित्वा गतास्तदा ११ ब्रह्मविष्णुशिवांशेभ्यः सोमो दत्तश्च जायते दुर्वासाश्चापि विज्ञेयः अङ्गिरावं
शिरसस्तथा १२ चतस्रोऽसूत सा कन्याः सिनीवाल्यादिकाः शुभाः उतथ्यादिस्ततो द्वौ च पुलस्त्यो ऽ
गस्त्यं हविर्भुवि १३ विश्रवसः कुबेरो ऽभूत् केशिन्यां रावणादयः पुलहस्य गतेर्जाते कर्मश्रेष्ठादिकं त्र
यं १४ क्रतोः क्रियायां बालखिल्यानसूयत तदा मुने ऊर्जायां च वसिष्ठस्यासन्सप्त येऽमलाः ॥ १५
चित्तिस्त्वथर्वणो भार्या ऽथ तद्व्रतादिसुतं तथा धातारं च विधातारं भृगुः ख्यात्यां श्रियं तथा १६ आयति
नियतिर्भार्ये तयोस्ताभ्यामजायताम् १७ मृकंडुः प्राणनामानौ मार्कंडेयो मृकंडुकात् प्राणाद्वेदशि
रा तेयः भृगुपुत्रः कविः सुतः तस्य त्रु उशना प्रोक्तः प्रसूतिं प्रसवं शृणु १८ प्रसूतिर्दक्षभार्या च तस्याः
कन्याश्च षोडश त्रयोदश धर्माय तथैकां वन्हये विभुः १९ पितृभ्य एकां मेकां च भवायैव भवच्छिदे
श्रद्धादिभ्यस्तदा जाताः शुभाद्याः सुनवो ऽस्य मूर्तिस्तासां गुणाढ्या ऽसीद्यस्याः पुत्रौ तपस्विनौ २० नर
नारायणौ देवैः स्तुतौ च यय तत्र वनं अग्ने रजीजनत्स्वाहा पावकादि सुतत्रयम् २१ पंचचत्वारिंशच्चासं
तेभ्यश्च वह्नयस्तदा तेषां पत्नी स्वधा तेभ्यो दधार कन्यकाद्वयम् २२ सती लेभे चात्मतुल्यं न पुत्रं गुणा ॥

२पं· इत्यु
तदा विलुह्नी
नारायणांनृ

शीलतः प्रतिकूलेस्तपितरि जहावात्मानमेव सा। द्वेषः शिवस्य दक्षस्य यदा जातः परिक्षित॥ २३॥
इति श्रीभागवतरहस्ये चतुर्थस्कंधे प्रथमोध्यायः॥ १॥ विदुर उवाच॥
कस्माद्धेतोरभूद्ब्रह्मन्विद्वेषः शिवदक्षयोः कथं द्वेष्टि शिवं दक्ष एतन्मा वद विस्तरात॥ १॥ मैत्रेय उवाच
सत्रे पुरा विश्वसृजां गतं सुरगणादयः दक्षं दृष्ट्वोदतिष्ठंस्तु विनाथात्मशिवोनतः २ दक्षो तिष्ठदजं नत्वा
शिवं दृष्ट्वाब्रवीत्तदा॥ दक्ष उवाच॥ वाक्यं शृणुत मे सभ्याः शिवो यं निरपत्रपः ३ गृहीत्वा तेन कन्यां मे स
भार्यो नाद्रितो स्पदं सोभूत्तनरोपि श्रुत्वाऽटत्युन्मत्तपिशाचवत॥ ४॥ मैत्रेय उवाच॥ विनिंद्य गिरिशं द
क्षः क्रुद्धः शापं प्रचक्रमे॥ दक्ष उवाच॥ यज्ञे भागं न लभतां शप्त्वा गच्छन्निजाश्रमं ५ शापयुक्तं शिवं दृ
ष्ट्वा नंदीश्वर उवाच तम् शिवे द्रुह्यति मर्त्यो यो सोतत्त्वतो विमुखो भवेत् ६ स्त्रीकामश्चाभवेद्दक्षो विराच्छा
गमुखस्तथा शर्वावमानिनो येन्ये सर्वे भव्या भवंतु ते॥ ८॥ भृगुरुवाच॥ भवव्रतधरा ये च पाषंडंप्राप्नु
वंतते॥ मैत्रेय उवाच॥ भृगुदत्तं शिवः शापं श्रुत्वा तस्माज्जगाम सः॥ ९॥ इति श्रीभागवतरहस्ये चतु
र्थस्कंधे द्वितीयोध्यायः॥ २॥ मैत्रेय उवाच॥
तयोर्विद्विषतोरेवं महान्कालोतिचक्रमे आधिपत्येभिषिक्तोहि दक्षो हंकारवानभूत १ कदाचिदक
रोद्दक्षो बृहस्पतिसवं तदा॥ यज्ञे समागतास्तत्र सर्वे देवर्षिपितृदेवताः २ सतीपि श्रुत्वा सवं श्रुत्वा पतिं देव
मुवाच ह॥ सती उवाच॥ दक्षस्ते श्वशुरो यो वः कर्त्ता यज्ञमहोत्सवः ३ स्त्रियः सर्वाः पितृसद्म व्रजंत्यत्र व्रजाम
हे पितुर्गेहोत्सवं श्रुत्वा नाहूता अपि यांति ताम्॥ ४॥ मैत्रेय उवाच॥ सत्याप्युक्तः शिवः प्राह तां सतीं द
क्षदुःखितः॥ शिव उवाच॥ सत्यमुक्तं त्वया सत्य नाहूता अपि यांति हि ५ आदियंते गताश्चान्येत्वस॥
ताद्धि प्रजापतेः न हि प्राप्स्यसि मानं तु पितुर्गेहं गता सति ६ मया तु मनसा देवि प्राद्वितो भगवान्ह
रिः पिता ते न तद् दृष्ट्वाय यज्ञे मां योकरोत्तिरः ७ यदि यास्यसि मां त्यक्त्वा भद्रं ते न भविष्यति॥ ८॥

इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधेतृतीयोध्यायः॥३॥मैत्रेयउवाच॥श्रुत्वेदंशंकरप्रोक्तंसतीचिंतातु-
रातदा पतिंविहायैवगतापित्रोर्गेहंचमूढधीः १ तामन्वगच्छन्ननुगाह्येकांदृष्ट्वासहस्रशः सतीं-
वृषेंद्रमारोप्ययज्ञंसर्वैःसमाविशन् २ तांसतींनादृियत्कोपिविनास्वसृश्चमातरं दक्षात्सपर्य्यांनता-
दृतयज्ञेसर्वांश्चुकोपह ३ जगार्हपितरंमंदंनिवार्यस्वगणान्सती॥सतीउवाच॥यस्यनास्तिपरो-
ह्यात्मात्वांविनाकःप्रतीपयेत् ४ विप्रगुणागुणादोषेषुदोषान्पश्यंतित्वादृशाः साधवस्तुगुणा-
नेवाविदंत्येषुभवानचम् ५ सज्जननिंदाऽऽश्चर्यंनाऽसत्सुदेहाभिमानिषु शिवःपापहरःसो-
मंगलंचेद्द्वेषिशिवेतरः ६ यत्पादपद्मंसर्वदंभवानुत्यतिबंधवे शिवा सशिवंनविदुस्त्वदन्येम-
कलाजनाः ७ पिधायकर्णौनिर्गच्छेदक्षमःप्रवेशाज्जनः छिंद्याज्जिह्वांप्रभुर्दुष्टांततोऽशक्तःस्व-
मेदसृत् ८ नवोत्पन्नमिदंदेहंधारयिष्येनदुःखदम् प्रवृत्तेचनिवृत्तेचकर्मैकस्मिन्नतिष्ठति शिवे
चद्विविधंकर्मनहिप्राप्नोत्यसंशयम् ९ यद्दक्षस्यस्वगोत्रानतेगेहेभविष्यति यदुद्भवेनदेहेन॥
नृशंसमनेकजन्मना १० श्रुत्वादाक्षायणीत्येवलज्जितादुःखिताभवं तेनैवदेहत्यागान्तत्यसेदे-
हंतदुद्भवम्॥मैत्रेयउवाच॥यज्ञेविनिंद्यपितरमुदीच्यांयोगमाविशत् ११ वाय्वग्निधारणादेहंदधा-
रशिव वल्लभा तस्यादेहःप्रजज्वालहाहाकारोमहानभूत् १२ दक्षनिंदाकृतामर्षैःपार्षदाहंतु-
मुद्यताः भृगुणाहुतेहोमेप्रमथाद्रुद्रुवुस्तदा॥१३॥ इतिश्रीभागवतरहस्येचतुर्थस्कंधेचतुर्थो-
ध्यायः॥४॥मैत्रेयउवाच॥श्रुत्वाप्रियामरणंशंभुर्नारदात्क्रोधमादधे क्रुद्धःशंभुस्तदाभ्रमैस्त्वा-
जटांविनिमसर्जह १ जटोद्भवस्तदावीरःशिवंप्राहकरालहक् किंकरोमीतिभीतान्तदेहाज्ञांत्वाक-
पाकुरु २ दक्षंजहिभोपुत्रस्वयज्ञंमाचिरंकुरु पित्राज्ञप्तःसहदक्षंपूलमुद्यम्यप्राद्रवत् ३ यज्ञ॥
मानादयःप्रोचुस्तमप्यन्तकिमुस्थितं नवातिवाताःकिमिदंलोकोनाशायकल्पते ४ दक्षोविचा

३ पं· पुत्रिकाधर्मेणादत्तवानाकूत्याः =

ॐश्रीगणेशायनमः॥ ॐमैत्रेयउवाच॥ मनुस्तुशतरूपायांतिस्रःकन्याअजीजनत् आकूतिप्रसू॰
त्योः ततआकूतिंरुचयेददौ १ मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीरुचिस्तस्यामजीजनत् पुरुषस्तसात्ताद्विस्व
र्दक्षिणास्त्रीशुभानना २ मनुर्जग्राहतत्पुत्रंरुचिर्जग्राहदक्षिणां प्रगत्याददक्षिणांतस्यांसोजनयत्
तुद्विषट्सुतान् ३ भगवांस्तत्रतोषादीनासंस्तेतुषिताःसुराः मनुर्ददौदेवहूतिंकर्दमायेतिविश्रु
ते मनुःप्रसूतिंदत्तायदत्तवानितिमेश्रुतम् ४ कर्दमस्यसुताःप्रोक्तानवतत्पमवंशगा क॰

४ पं· स्वायंभुवमनवे =